

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVILAP

Szerkeszti: Barabás András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Olvasószerkesztő: Tóth Tünde.

*»Gyökeres változásokat eredményez
a férfi-nő kapcsolatokban«*

PETER L. BERGER

»Heu, heu!«

EURIPIDES

»gyakorlatilag is jól megragadható praktikák«

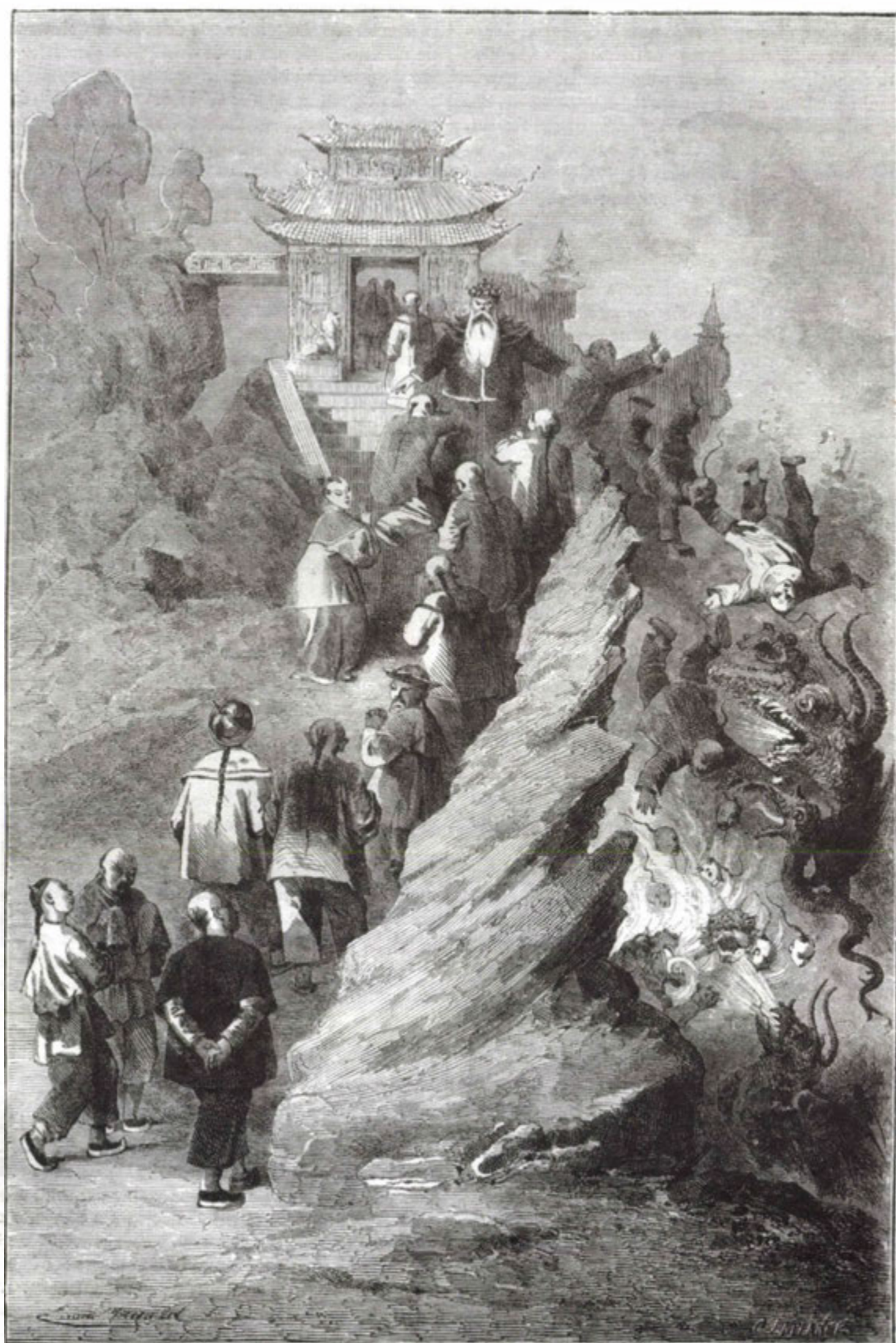
KENDE PÉTER

Mcmxcviii Július-Augusztus

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA SZÁZKILENCVENKILENC FORINT

MCMXCVIII JÚLIUS-AUGUSZTUS

TIZEDIK ÉVFOLYAM HETEDIK-NYOLCADIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés Ulrich Duchrow szociáletikussal 3

Kende Péter Etikai támpontok egy amorális világban 9

Peter L. Berger A globális kultúra négy arca 16

Tandori Dezső Kvart-éj 22

Drago Jančar Joyce tanítványa 27

Horkay Hörcher Ferenc Versek 32

Fekete Vince Versek 36

Gwyneth Lewis Versek 38

Kertész Imre A nyomkereső 40

Euripides *Iphigenia Aulisban* 66

Baár Mónika Mit ér az ember, ha ruritán 72

James Finn Garner A császár új ruhája 78

Jürgen Trabant Mennydörgés, lányok és juhok 84

Dušan Třeštík, Miloš Havelka, Maciej Janowski, Baár Mónika

Közép-Európa: a Cseh-tenger? 96

Dalos György Utazások egy katasztrófa körül 104

E számunkat a TOUR DE MONDE 1864-es évfolyamának képeivel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, TÖRÖK ANDRÁS, LENGYEL LÁSZLÓ.

SZERKESZTŐTÁRSUNK: KÁLMÁN C. GYÖRGY (1995-TŐL 1996-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETHI LUDMILLA.

KEDVES OLVASÓINK!

SZERKESZTŐSÉGÜNK ELKÖLTÖZÖTT.

LEVÉLCÍM: 1011 BUDAPEST, BEM RAKPART 6.

TELEFON ÉS FAX: 201-0880

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST, SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 436-2000. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ A HÍRLAPELŐFIZETÉSI IRODÁBAN (BUDAPEST ORCZY TÉR 1. LEVÉLCÍM: HELIR, BUDAPEST 1900). EZEN KÍVÜL BUDAPESTEN A MAGYAR POSTA RT. HÍRLAP-ELŐFIZETÉSI ÉS ELEKTRONIKUS POSTA IGAZGATÓSÁG KERÜLETI ÜGYFÉLSZOLGÁLATI IRODÁIBAN, MÁSUTT A HELYI POSTAHIVATALOKNÁL. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1788 FT, FÉL ÉVRE 894 FT, NEGYED ÉVRE 447 FT.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. TÖRDELÉS ÉS SOKSZOROSÍTÁS: OSIRIS KIADÓ.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A SOROS ALAPÍTVÁNY ÉS A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

Weöres Sándor

Sándor Weöres

DALOK

CHANTS

NA CONXY PAN-BÓL

DE NA CONXY PAN

DITRÓI ÁKOS
francia fordításában
és rajzaival

traduits du hongrois
et illustrés par
AKOS DITROI

Budapest, 1998

Paris, 1998

Ezredvégi beszélgetés Ulrich Duchrow szociáletikussal

A GLOBÁLIS KAPITALIZMUS ALTERNATÍVÁI (UTRECHT, 1995.) CÍMŰ KÖNYVÉBEN A JELENLEGI GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI PROBLÉMÁK FŐ FORRÁSÁT A KLASSZIKUS GAZDASÁGELMÉLET TÉVES FELTEVÉSEIBŐL ILLETVE KONSTRUKCIÓJÁBÓL EREDEZTETI. HOGYAN JUTOTT ERRE A KÖVETKEZTETÉSRE?

A mai úgynevezett neoliberais piacgazdaság eredete a klasszikus liberális piacgazdaságban keresendő, melynek legismertebb gondolkodója Adam Smith. Smith azt a nézetet vallotta, hogy a piaci törvények úgy működnek, mint a természeti törvények, tehát bizonyos tekintetben a korszellemnek felelnek meg.

Ebből kiindulva az eredeti nézet a következő: hogy ha egy piacot szabadjára engedünk, akkor a különböző piaci szereplők egoizmusa a piaci szereplőket kölcsönösen kontrollálja, és az összes egyén egoizmusából mindenki közös jóléte keletkezik, vagy miként azt Adam Smith mondta *wealth of nation*, vagyis a nemzetek gazdagsága. Azonban már a 19. században, különösen a 20. század elején megmutatkozott hogy ezek a feltevések vagy nem helytállóak, vagy pedig egy olyan modellben működnek, mely a valóságban nagyfokú torzulásukhoz vezetett. Igen fontos feltétele az elméletnek az, hogy a piaci szereplők azonos hatalommal, az információkhoz jutás azonos mértékével és más hasonlóval rendelkeznek, és így kiegyensúlyozott fejlődés jön létre. Ám a valóságban a piacokat a hatalom uralja és ez egyre inkább így lesz, hisz egy elszabadult arénában az erősek egyre erősebbek lesznek, a gyengék egyre gyengébbek.

Ezenkívül Adam Smith modellje még egy másik feltételt is tartalmazott: azt, hogy végső soron azonosak az emberek szociális érdekei, és ezért nem fogják egymást halálra versenyezni. Ez sem így alakul a valóságban, hisz a hatalmi harcban, az életörésben, az elsővé válás akarásában ez tisztán látszódik. Különösen jól megfigyelhető ez a múlt századvégi gyarmati rendszerben, ahol a konkurrenciaharc Anglia és Németország viszálájához vezetett. Így aztán nem csak nagy

egyenlőtlenség alakult ki a piacon és a társadalomban a szegények és gazdagok között, hanem egyidejűleg háborúkhöz is vezetett. A klasszikus liberalizmus, katasztrófában: az 1929-es nagy gazdasági világválságban végződött. Ennek tömeges munkanélküliség, elszegényedés és két világháború volt a kísérőjelensége.

Jelenleg megint egy katasztrófa felé tartunk, vagy már benne is vagyunk a katasztrófában – anélkül, hogy az emberek gondolnának arra, hogy mindez egyszer már megtörtént. Akkoriban a katasztrófákat követte egyfajta okulás. A nyugati gazdaság-elméletek és társadalmak – részben a munkásmozgalom, majd pedig a szocializmus konkurrenciája miatt – szükségesnek tartották, hogy az úgynevezett szabad piacot liberalizálása esetén is keretek közé szorítsák, mert különben a piac negatív kihatásai a pozitív hatásoknál dominánsabbá válnak. Ilyen kezdeményezés volt Angliában a *Beverage*-terv, melyet később – Keynes elgondolásai alapján – a Labour-kormány valósított meg, az USA-ban pedig ilyen volt a *New Deal*. Németországban aztán a szabályozott piacgazdaság ezen formáját szabályozott piacgazdaságnak, szociális piacgazdaságnak nevezték. A fejlődésnek ez a fázisa azonban csak addig működött, amíg a népgazdaságok valóban nemzetgazdaságok voltak, és a nemzeti kormányok kezében voltak olyan nemzeti eszközök, melyek alkalmasak a piac szabályozására, a keretfeltételek megadására, a nyereség megadóztatására. Mindezt annak érdekében, hogy megfelelően újraeloszzák, s hogy viszonylag egyenletes fejlődés valósulhasson meg.

MIÉRT NEM BIZONYULT MŰKÖDÉSKÉPESNEK EZ A KORREKCIÓS MECHANIZMUS?

Értékelésem szerint a hibás fejlődés arra vezethető vissza, hogy az Egyesült Államok pozíciója jutott érvényre és nem az angoloké, melyre döntő mértékben Keynes hatott. Keynes nemcsak abban volt érdekelt, hogy az európai államok erősödjenek meg, hanem elméletében is azt az alapelgondolást vallotta, hogy a világgazdaságot éppúgy kellene szabályozni, mint egy nemzetgazdaságot. Ami azt jelenti, hogy szükség van

olyan politikai eszközökre, melyek a gazdasági erőket féken tartják, és szabályozott, egyensúlyra törekvő fejlődési mederbe terelik. Egyúttal szükség van olyan eszközökre, mint az adórendszer, amellyel a piaci értékek egyenlőtlenségét kiegyenlíti a magasabb jövedelmek megadóztatásának, az ún. progresszív adóztatásnak révén; továbbá újraelosztásra, hogy a szegényebb rétegek vásárlóerejét és a keresletet egyidejűleg erősítsék, hogy így a gazdaságot ismét lendületbe hozzák, ha a recesszió következik be.

Ezenkívül Keynes azt is javasolta, hogy hajtsák végre a devizák nemzetközi szabályozását, alkossanak egyfajta központi világbankrendszert, aztán végezzék el a kereskedelmi mérleg szabályozását úgy, hogy ne csak az adós országoknak kelljen viselni az alkalmazkodási terheket, hanem a hitelező országoknak is. Röviden: az volt az elképzelése, hogy az egyes nemzetállamokban jól működő eszközöket nemzetközi szintre kell emelni, hogy az új világgazdaságot – ahogy ő mondta – egyensúlyban, igazságosságban és békében lehessen szabályozni. (Lám, vannak közgazdászok, akik ezt fő direktívaként definiálják: igazságosság, egyensúly és béke!) Nos, Európa és Keynes ilyen érdekeit az Egyesült Államok nem osztotta. Az Egyesült Államok volt a háború után az abszolút szuperhatalom a gazdasági, politikai és katonai hegemoniát illetően. Ezen túl pedig az úgynevezett White-terv főként az USA-konszernnek, a nagy konszernnek és az USA-dollár érdekeit képviselte. Így vált az amerikai dollár világpénzzé. A nagy konszernek később a GATT-tárgyalásokon megkapták a lehetőséget, hogy előmozdítsák a világgereskedelem liberalizálását, és így mozgató erővé válhattak. Mindenesetre a valutarendszer tekintetében még végrehajtottak bizonyos szabályozásokat, ugyanis a dollárt aranyra alapozták, és egyúttal a fővalutákat kötött árfolyamokkal a dollárhoz kötötték.

Az így megindított liberalizálás, az USA-érdekeket érvényesítő folyamatok vezettek később a neoliberalis fordulatra. Ennek a fejlődésnek a lényege a valutarendszerben rejlik. Ugyanis azáltal, hogy az európai piac az amerikai piac előnyét, vagyis a dollárral való kereskedést nem akarta tovább elfogadni, 1959-ben megkezdtek az európai bankok részére az úgynevezett szabad bankpiac kiépítését. Ezt euro-piacnak, fizeteszkoztét pedig euro-dollárnak nevezték. Ez a folyamat vezetett ahhoz, hogy például egy ország központi bankja nem tudta szabályozni a valuták árfolyamát. Ilyen feltételek közepette néhány bank szabad bankrendszert kezdett el kialakítani, melyben a bankok megfelelő állami szabályozás nélkül tudtak működni, hitelek nyújtani.

A másik fontos tényező az volt, hogy az Egyesült Államok vietnámi háborúját pénznyomással, dollárpésszel finanszírozta, és ily módon inflációs tendenciákat vitt a dollárba.

A harmadik elem volt az ún. olajválság, melynek révén olajdollár folyt ezekbe a szabad piacokba, és ily módon a dollárpiac túldimenzionálása, és egyidejűleg a nemzetközi pénzpiac egyfajta deregulálása következett be. Ez vezetett 1971-ben, ill. 1973-ban a kötött szabályozás, a Bretton-Wood-rendszer összeomlásához. A valutákat átengedték a piacnak, nem voltak rögzített árfolyamok, vagy csak igen korlátozott mértékben. Így a politikai rendszer elvesztett legfőbb szabályzóeszközét: az árfolyamoknak a gazdasági, társadalompolitikai célokra megfelelő meghatározását. Ezzel főként a spekulációnak nyitottak kaput. A dollárt előnyös feltételekkel kínálták mindennél, többek között természetesen Magyarországon, és a többi kelet- és közép-európai országban is, nem csak a Harmadik Világ államaiban. Persze igen alacsony kamatokkal, ami ezeket az országokat elcsábította, és így besétáltak az adósságcspadába. Hogy ez aztán valódi adósságcspadává vált, elsősorban azzal függ össze, hogy 1979-től megtörtént a váltás a neoliberalis és monetáris gazdaságpolitika irányába. Ezt a váltást lényegében az amerikai Központi Bank új pénzügyi politikája vezette be. Ekkor a pénzpiacok nyomást gyakoroltak a gyenge kezű Carter elnökre, hogy az amerikai Központi Bank élére a monetáris irányt követő igazgatót nevezzen ki, aki azonnal nekilátott a monetáris politika megvalósításának. Ennek tartalma az, hogy a Központi Bank már csak a pénzmennyiséget szabályozza, a kamatokat viszont nem. Miután így a kamatlábak is a piacnak lettek kiszolgáltatva, az állam kiadta kezéből gazdaságpolitikájának második elemét is – amennyiben a kamatpolitika lehetőséget ad megfelelő gazdasági folyamatokra való reagálásra, és főként a teljes foglalkoztatottság erősítésére. Ennek az intézkedéscsomagnak azonban az volt a közvetlen folyománya, hogy az adós országok a rendkívül megemelkedett kamatok miatt hirtelen sokkal nagyobb adósságteherrel rendelkeztek, mint amire a hitelek felvételekor számítottak.

MILYEN SZEREPET JÁTSZOTTAK EBBEN AZ OLYAN NEMZETKÖZI PÉNZINTÉZETEK MINT A VILÁGBANK, ILL. A VALUTAALAP?

Az adósságválsággal a Nemzetközi Valutaalap, a Bretton-Wood-rendszer egyik szervezete jutott új szerephez: a Nyugat egyfajta pénzügyi rendőrsége lett. Az eladósodott országoknak ugyanis teljesen fel kellett adniuk szuverenitásukat a gazdaság- és társadalompolitikában. A Nemzetközi Valutaalap diktálta ezek után az úgynevezett struktúraalkalmazkodási intézkedéseket, melyek aztán gyógyítás helyett csak tovább rontották a helyzetet. Mégpedig azzal, hogy az államnak már nem voltak eszközei, hogy átvegyen szociális kiadásokat, foglalkoztatási politikát folytasson stb., főként a deregulált piacok fejlődésének egy harmadik eleme, az adókimenektetés miatt.

Az állam három alapeszköze a piac szabályozására: a valuta-, kamat- és adópolitika egymás után mind el lett véve az államtól és a politikai intézményektől. Különösen az adópolitikában beszélhetünk az országokra gyakorolt szélsőségesen negatív hatásról, hiszen, ha azoktól, akik a nyereséget képezik már nem veheték el adót, akkor a munkát kell megterhelnem több adóval. Az adókimenektés újabb lyukakat fúr a költségvetésbe. Így aztán már nem gazdasági, hanem politikai válsággal is jár az ún. neoliberalizmus.

E folyamatokhoz még hozzájárul az, hogy ezzel a fejlődéssel úgymond a nyomorból erényt csináltak, és a közgazdaságtudósok többsége, valamint az érdekelt gazdasági és politikai erők azt az ideológiát képviselték, hogy ez a gazdaság természettörvénye, ugyanúgy, mint annak idején a klasszikus liberalizmusban. Ami azt jelenti, hogy kifejezetten rossz, ha politikai szempontok szerint szabályozzák a piacot. Pedig épp ellenkezőleg, minden empirikus adat a fordítottjáról tanúskodik: hogy működött a szabályozott piacgazdaság azokban az országokban, amelyekben bevezették. Ahol azonban nem, ott – mint most a neoliberalizmus idején is – egyértelműen szélsőségesen megosztottá vált a társadalom, hatalmas ökológiai költségek merültek fel, stb.

Még egy problémát kell itt megemlítenem, a geopolitikai és geoeconómiai kérdéseket: ez a mechanizmus mindenekelőtt Ázsia, Afrika és Latin-Amerika eladósodott országaiban hatott. Kelet-Ázsiáról azt állítják, hogy ennek az ideológiának lenne a nagy bizonnyítéka, de az ellenkezője a helyzet! A kelet-ázsiai országok addig tudtak felemelkedni, amíg masszív protekcionizmust folytattak, védekeztek a világpiaccal szemben. De most, amikor a WTO és a spekulatív piacok révén rántják be őket a világpiac háborús díszletei közé, napjainkban azt látjuk, hogy épp az ún. „tigrisek” válnak béna kacskákká, sőt beteg páciensekké lettek. Más modelljük van, mely a negatív hatás más formáját mutatja.

Kelet- és Közép-Európában, még súlyosabban a Szovjetunióban, tudvalevőleg először a sokterápiát vezették be, mely egyszerűen ezen országok gazdasági struktúrájának teljes szétzúzásával járt. És ami a politikai szabályozást illeti, a Szovjetunióban ez arra vezetett, amit teljes elmaffiasodásnak nevezünk: a politikai szabályozás demokratikus módon már egyáltalán nem lehetséges. Egyébként úgy vélem, hogy a gazdasági bűnözés ma már minden országban, még a nyugatiakban is, egyre növekvő szerepet játszik. Vanak szakértők, akik a gazdaság mintegy ötven százalékos kriminalizálódásáról beszélnek. Az egyharmad a minimum, amit becsülnek. Mindennek a deregulációhoz van köze, amit univerzális gyógymódként hirdetnek.

Az eddigiek alapján azt hihetnénk, hogy ami történt, az mind a gazdag országok, USA, Kanada, Észak-Amerika, az Európai Közösség és Japán javát

szolgált. De ez egyáltalán nem így van, mert a deregulált piacok hatása időközben, például Nyugat-Európában is, masszívan érvényesül. Gyakorlatilag a pénzpiacok uralkodnak. A politikai játéktér egészen összezsugorodott. És az EU-ban, melytől eredetileg a szociális és ökológiai célok eléréséhez szükséges szabályozó rendszert reméltek, valójában az az ideológia és gyakorlat vált döntővé, hogy Nyugat-Európát csak piacnak tekintik: a tőkének van abszolút mozgásszabadsága, és az összes társadalmi érdeket – munka, szociális szükségletek, ökológia – egyetlen faktor mögé szorítják vissza, az ár- és pénzstabilitás mögé.

A GLOBÁLIS DEREGULÁCIÓ HATÁSAI MA MÁR SZÉLESKÖRŰEN TAPASZTALHATÓK. ÚGY TŰNIK, HOGY NEMCSAK KELET-ÁZSIA ÉS KELET-EURÓPA SZENVEDI MEG A SZABÁLYOZÁSOK LEÉPÍTÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYEIT. MILYEN KIUTAK KÍNÁLKOZNAK EBBEN A HELYZETBEN?

Látni az empirikus tényeket, milyen negatív hatással van mindez az emberre és a természetre. Sokan vannak már, akik nem hisznek az elméletek hazugsággéreteinek, és felteszik a kérdést, hogyan tovább. Most megfigyelhető, hogy az egyik oldalon az emberek azt mondják: aha, nekünk már volt egyszer egy szociálisan szabályozott kormányzási formánk – akár a szociális piacgazdaságra, akár a szocializmusra gondolunk, mindenesetre a gazdaság szociálisan szabályozott formája volt, ezért próbáljuk meg mégegyszer ezt a politikai irányt.

Diagnózisom az, hogy ha a most inkább szociálisan orientált kormányok nem tudják közösen ismét ellenőrzésük alá vonni a nemzetekfeletti tőkét a politikai eszközök, sőt az adópolitika tekintetében, akkor egyáltalán nincsenek meg a pénzeik és eszközeik, hogy ismét szociálpolitikát, foglalkozási és ökológiai politikát folytassanak. Ha tehát a probléma lényegének megoldását, a nemzetekfeletti tőke újraszabályozását nem kezdik azonnal meg, akkor egyszerűen folytatniuk kell neoliberalis kormányok politikáját. Ennek következtében jobbra fognak csúszni, éppúgy mint az 1929-es válság után. Ezt figyelhetjük meg már most is Franciaországban, és Haider ügyködésében Ausztriában. S úgy tudom, a „magyar Haider” is sok szavazattal rendelkezik. Fehéroroszországban már gyakorlatilag diktatúra van és Szlovákia sincs ettől messze. Ez azt jelenti tehát, hogy az emberek előbb csalódtak a neoliberális mítoszban, majd visszaváltak a szociálisan orientált kormányhoz. Ez nálunk a szociáldemokrácia lenne, Angliában a *labour* és Franciaországban a szocialisták. Az emberek azonban észreveszik, hogy ezek ugyanazt teszik, mint neoliberalis elődeik. Vajon miért? Mert eladósodott államháztartásuk van. Miért van eladósodott államháztartásuk? Éppen az adókimenektés miatt. A tőke gyakorlatilag már nem fizet adót, és a másik oldalon ahelyett, hogy csökkentenék a munkaidőt, munkanélküliséget

termelnek. Ez megintcsak kevesebb adóhoz és több állami kiadáshoz vezet a munkanélküliségi programok révén. Ennek következtében jelenleg rendkívül kritikus a helyzet Európában és az egész világon. Ha nem sikerül megtörni a pénzügyi diktátumát és bevezetni a világpiac politikai-demokratikus szabályozását, akkor ez a fejlődés katasztrófába torkollhat. A pénzügyi utóbbi viharai, a tőzsdekrachok ezt megmutatták. A rendszer rendkívül kockázatos, épp az összrendszerben rejlő spekulatív elemek miatt. Úgy-hogy bármikor bekövetkezhet a totális válság.

HOGYAN LEHET HATÉKONYAN FELLÉPNI ILYEN GLOBÁLIS NAGYSÁGRENDŰ TÉNYEZŐKEL SZEMBEN, HISZEN KORMÁNYOK SEM LÁT-SZANAK KÉPESNEK ERRE!

Ez a helyzet sok esetben depresszióra vezet. Ugyanis a globális neoliberális társadalom ideológiája éppen arra irányul, hogy az embereknek bemesélje, hogy ez sors, természeti törvény, tehát semmit sem lehet ellene tenni. Ha pedig világkormányt akarnátok, akkor az mindent ugyanúgy csinálna, mint korábban a nemzeti kormányok; ez világdiktatúrára vezetne, és különben is, az emberek nem tudnának megegyezni stb.

Az alternatívák az utcán hevernek. Csak azon múlik, hogy az ideológia képes-e félreinformálni az embereket saját erejükéről és lehetőségeikről, valamint arról, hogy minden szinten vannak lehetőségek, hogy kikerüljenek ebből az ördögi körből. De nem csak hogy lehetőségek vannak minden szinten, hanem cselekedni is kell, méghozzá egyszerre minden szinten a községekkel kezdve a világméretűig. Ezt mi a *Kairos Európa* bázismozgalomban kettős stratégiának nevezzük. Ha a tőke csak egészen rövid távon hajszolja a gyors profitot, és nem veszi tekintetbe a társadalmi, gazdasági és politikai keretfeltételeket, akkor természetesen két lehetőség adott, hogy ez ellen cselekedjünk.

Az első: részleges kiválás ebből a világpiaci mechanizmusból. A másik: ennek a világpiaci mechanizmusnak egyfajta szabályozása. És a kérdés ennek megfelelően az, hogy milyen vízió alapján lehet ezt a két opciót – az előbbi kettős stratégia szellemében – egymással összekötni. Jelenleg a részbeni leválás problémáján dolgozunk a helyi gazdaság megerősítésének témakörén belül.

Az első megoldás tehát, hogy leválunk a pénzügyi okokról. Ez csak kis léptékben történik meg, és nem változtat a nagyon, ahol aztán felmerül a szabályozás kérdése. De az előbbi is lehetséges, ez például meg is történt és a mai napig történik is, hogy a résztvevők likviditást teremtsenek egymás közt – kamatpénz nélkül. A másik módszer, amelyik folyamatban van: saját vagy alternatív bankrendszer kidolgozása, illetve az együttműködés már létező alternatív bankokkal. Az alternatív bankok azt célozzák meg, hogy egy

régió megtakarításai magában a régióban maradjanak. Ez azt jelenti, hogy vagy alapítanak egy közösségi bankot, szövetkezeti bankot vagy részt vesznek egy ilyenben, mely majd éppen kevesebb kamatot fizet, vagy egyáltalán nem ad kamatot. Csak inflációs kiegészítésre kerül sor, és ez nagyon jól működik, hisz a bankrendszeren keresztül minden régiótól többet vesznek el, mint amennyit beleadtak. Vagyis az emberek megtakarításai után alacsony kamatot kapnak, és a felvett hitelek után magas kamatot fizetnek, így nagy összegű kamatkülönbség keletkezik, mely a pénzügyi tulajdonosainak bankjaiba vándorol. E tekintetben minden helyi és regionális közösség számára igen előnyös, ha kikapcsolják bankrendszerükből ezeket a pénzügyi-tulajdonosokat.

Van egy harmadik terület is: az alternatív energia. A jövő energiája a decentralizált energia. Nem a nagy tőkeigényes energia, az atomipar stb., hanem a nap-, a szél-, a vízi energia és a biomassa. Így kicsiben, helyi régiós területen energia szempontjából relatív önállóvá lehet válni. És végül negyedikként az alapélelmiszerek, ruházatok, építkezés stb. terén is, amennyire csak lehetséges, mód van helyi-regionális szinten termelésre és ugyanilyen szinten értékesítésre. Ez ökológiailag is igen előnyös lenne a szállítások kiesése miatt.

Ezen a négy területen van lehetőségünk a gazdálkodás nagyobb részének helyi-regionális önkormányzatba való visszaadására. Jelenleg igen érdekes kísérletek és kutatások folynak, melyek arra irányulnak, hogy kidolgozzák, mit is tehetünk a világpiac nélkül, a saját erőnk és forrásaink felhasználásával. Ez jóval több, mint gondoljuk, mert az uralkodó ideológia azt állítja, minél távolabb van a termék, és minél nagyobb tőkebefektetésre van szükség annál jobb.

Például volt egy Heidelbergből kiinduló kutatási projektünk, melyet Hans Diefenbacher, az Evangélikus Kutatóintézet közgazdásza vezetett. Azt kutatuk, miként kell a jövő azon indikátorait megválasztani, melyekkel a gazdasági sikert mérjük. Hogyan mérhető egyáltalán egy sikeres gazdaság? Jelenleg az a bárgyúság jellemző, hogy a gazdasági sikert a bruttó társadalmi termék növekedésével számolják, a monetárisan mért bruttó értékkel. Ez azt jelenti: ha ön az autópályán balesetet szenved, akkor ez pozitívan hat a bruttó társadalmi termékre, hiszen új autókat kell gyártani, jönnie kell a rendőrségnek, a mentőknek, stb. – mindezt pozitívumként kerül a GDP-be. Ezért abból indultunk ki, hogy minden esetben háromszoros indikációs rendszerre van szükség, mivel csak a gazdaság, a szociális tényezők és a környezet összhangja vezet pozitív eredményre. Ez azt jelenti, hogy nem szabad pusztán csak gazdaságilag, kivált nem monetárisan beszüktve mérni a gazdasági sikert, hanem abból kell kiindulni, hogy mi válik az ember hasznára a konkrét helyszínen, természetes, szociális környezetében. És ebben az összefüggésben kell mér-

ni a gazdasági sikert. Ez megintcsak amellet szol, hogy a helyi-regionalis fejlodest kell kiindulo pontnak tekinteni. Tehat gazdasagilag letről felfel kell epitkezni.

AZ IMÉNT KETTŐS STRATÉGIÁT EMLÍTETT. A HELYI SZINTEKEN TŰLMENŐEN MILYEN MEGOLDÁSI LEHETŐSÉGEKRE GONDOLT?

A jövőbeli fejlődés szempontjából fontos lenne, ha a kormányok megértenék, hogy ennek a helyi-regionális szektornak a támogatása hatalmas társadalmi jelentőséggel bír. Azon túlmenően, hogy az emberek magukhoz térnének benualtságból és a merőben önző konkurenciaharcukból, észrevennék, hogy együtt, kooperációban saját területükön milyen lehetőségeik vannak. Az alapszükségletek tekintetében ezek persze nem tudják helyettesíteni a makrogazdaságot. Ezért kell egyidejűleg politikai kérdéseket is feltenni: Miként lehet a nemzeti – és nálunk az európai –, valamint globális szinten a makrogazdaságot alakítani? Úgy, hogy a helyi-regionális területet ne zavarja meg, másrészt hogy a globális mechanizmus se pusztíthatson. A kelet-ázsiai válság óta a transznacionális piacok tájfunjáról beszélnek; egy tájfunról, mely egész régiókat képes elpusztítani.

Ezzel kapcsolatban Saskia Sassen azt a kérdést veti fel, hogy miként veszítettük el az ellenőrzést, és hogyan alakult át a politikai egységek, a nemzetállamok szuverenitása. Könyvében (*Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*, N.Y., 1995.) abból indul ki, hogy a nemzetállamoknak sokkal több lehetőségük lenne, mint amennyit érzékelnek. Egyszerűen túl sok az elmélet. A politikusok azt hiszik, hogy egyszerűen alkalmazkodni kell, még ha látják is a pusztító eredményeket. Ha például fény derül olyan adócsalásra mint a Dresdner Bank esetében, akkor kiderül, mit tudnának a nemzeti kormányok tenni, ha valamivel több adó-felügyeleti nyomozót fizetnének meg. Hatalmas nyereséget könyvelhetnének el az államháztartásban – egyedül csak a nemzeti eszközökkel. E téren természetesen jobb egy szupraregionális szint, mint például az Európai Unió. Ha például az EU azt mondaná: változtatunk a politikán, és az adózás köréből nem vonjuk ki a pénzt és az energiát, és nem teszünk egyre nagyobb adóterhetet a dolgozókra, hanem a pénzre és az energiára vetünk ki több adót, és kevesebbet a munkára. Ezt az Európai Közösség minden további nélkül megtehetné, hisz a tagok gazdasági tevékenységének 80 százaléka határainkon belül zajlik.

VAJON ILYEN LÉPÉSEK NEM JÁRNÁNAK-E OLYAN MÉRVŐ TŐKEKIMENEKÍTÉSSEL, AMI MEGRENDÍTENÉ AZ EGÉSZ GAZDASÁGOT?

A valóságban ez nem igazolódik, hisz ha látjuk, miként vezet be a Nyugat ott szankciókat, ahol saját érdekeiről van szó, akkor kiderül, hogy szankciós

mechanizmusok segítségével is lehet adókat beszélni. Ha például azt mondanák, hogy bojkottálják a Benelux-országokat, Svájcot, Liechtensteint és Írországot, és nem bonyolítanának több állami üzletet Luxemburgban, Liechtensteinben, Svájcban és Írországon adókimenekítés céljából bankfiókot üzemeltető bankokkal; akkor az állami pénzek nem folynának már ezekbe a bankokba. És akkor a bankok is feltennék a kérdést: hogy keresek többet, a kimenekített adókkal vagy a legális üzletekkel?

A transznacionális pénzügyi piac egyik legszörnyűbb mechanizmusa a spekuláció – a valutaspekuláció, kamatspekuláció, derivát-spekuláció, ami egy „meta”-szinten történő spekuláció. Ebben a szituációban is minden további nélkül lehetséges a spekulációs nyereség megadóztatása. Időközben már számtalan tanulmány készült a témában; a legismertebb az ún. *Turbin-Tax*-tervezet. Ez egyrészt azzal járna, hogy kevesebb spekulációs nyereség keletkezne, és a reálgazdaságból nyert tőkéket újra befektetnék a reálgazdaság szférájába. Másrészt ezen gigantikus spekulációs nyereségek megadóztatása igen hamar milliárdos összegek megjelenését tenné lehetővé a szociális szektorban.

Ezen felül szociális mozgalmak révén is lehet nyomást gyakorolni; még az Egyesült Államok és Japán kormányzataira is; ott is vannak szociális mozgalmak, melyek erős nyomást fejtenek ki a neoliberais politikával szemben.

VAJON ELEGENDŐ-E EGY ILYEN MÉRVŐ FORDULATHOZ A SZÉLESKÖRŰ BELÁTÁS ÉS AZ ANNAK NYOMÁN VÁLTOZÓ POLITIKA, VAGY PEDIG CSAK EGY KATASZTRÓFA KÉPES KIVÁLTANI ILYEN VÁLTOZÁST?

Ez különösen kényes kérdés. A jelenlegi ideológiai adottságoknál fogva az emberek természetesen ismét sorsként értelmeznék; ha ezt állítjuk, akkor – a mai neoliberális ideológusokkal egybehangzóan – a sorsba vetett hitüket erősítjük. A katasztrófa fenyegetése ugyan figyelmeztetés a neoliberálisok számára, az emberek mentál-pszichológiailag mégis tehetlenségként élik meg, ami megbénítja őket: „úgyis bekövetkezik egy katasztrófa, ezek a hatalmak olyan óriásiak...” Vagyis az ideológiai hiteken túlmenően létezik egyfajta félelem okozta benualtság. Mindkettő igen veszélyes, tekintettel arra, hogy általuk a katasztrófák igen valószínűvé válnak. Tehát ki kell gondolni ennek a kérdésnek a kezelését, hogy ne bénítson, hanem aktivizáljon. Itt említeném további érvemet a kettős stratégia első részére vonatkozóan: amennyiben bekövetkezik a világpiac nagy katasztrófája, akkor azoknak van a legnagyobb esélyük a túlélésre, akik helyi-regionális szinten leváltak a világpiacról. Ez azt jelenti, hogy a helyi-regionális szint tevékeny erősítése pusztán önérdékből is tanácsos arra az esetre, ha valóban bekövetkezik a világpiac totális

katasztrófája. Elképzelhető, hogy a '29-es katasztrófa és két világháború emléke, valamint annak emléke, hogy már másként is mentek a dolgok Nyugaton és Keleten egyaránt, egyre több embert arra a gondolatra ébreszt: valami alapvetőnek kell történnie, hogy ismét a politikai-demokratikus ellenőrzés valósulhasson meg. Európában elsőként a franciák hajtották végre példászerűen ezt a fordulatot. A probléma az, hogy a tömegmédiák egyszerűen csak az ideológiát és a hatalom érdekeit jelenítik meg, de a kritikus alternatívákat nem. Az alternatív elgondolásokat, stratégiákat és eseményeket Nyugaton is nehéz a médiumokon keresztül megmutatni.

Ezek olyan kérdések, melyekről a közép- és kelet-európai embereknek nagyon alaposan el kell gondolkodniuk. Egy stabil állami vezetésnek annyi védelmet kell nyújtania a szegényebb rétegeknek az erősekkel szemben, amennyire csak képességeiből telik, ahelyett, hogy úgymond megnyitná a piacokat, különleges kondíciókat, adójóváírást stb. nyújtanának a tőkének. A civil szervezetek növekvő dinamikája döntő mértékben közrejátszhat abban, hogy – a veszélyes tendenciákra és fejlődésekre tekintettel – megvalósuljon a szemléletváltás; hogy olyan politikai nyomást tudjanak gyakorolni, mely a teljes katasztrófa előtt mégis képes lesz elérni ezeknek a romboló erőeknek az újr szabályozását.

*VAJON AZ EGY-EGY CÉLKITŰZÉS KÖRÉ SZERVEZŐDÖTT CIVIL SZERVEZETEK ALKALMASAK-
E ARRA, HOGY ILYEN NAGY HORDEREJŰ VÁLTOZÁSOKAT VIGYENEK VÉGBE?*

A szociális mozgalmak többsége egyetlen célt kitűző mozgalomként jön létre. És az az emberek számára is természetes, hogy elsőként saját érdekeiket képviselik. Akkor lehet őket a házukból előcsalogatni, ha saját érdekeikről van szó, mint például most Német-

országban a diákok esetében. Nagyszerű, hogy egyre több diákban tudatosul: ők az áldozatoknak csak egy részét képezik. A gyengék között kooperatív védőmechanizmusokat kell kiépíteni, és nem szabad engedni a széttagolást, az állam ilyen irányú manipulációt.

Ha korábban nem volt szívós aprómunka, és nem volt elegendő ember jelen a társadalomban, különféle csoportokban, hálózatokban, vagy tudományos munkacsoportokban, – olyanok, akik előre gondolkodtak, az alternatívákat kísérleti jelleggel kipróbálták, elméletileg kidolgozták, – akkor, ha ez nem történt meg idejében, akkor nagy a veszélye annak, hogy olyan káosz keletkezik, amely még nagyobb krfizisbe csap át. Akkor azoknak az embereknek, akik nem kapnak megfelelő tanácsokat, akik dezorientáltak, dezinformáltak, azoknak „erős emberre” lesz szükségük, a külföldieket fogják okolni, végül a populisták kerülnek kormányra, és olyan háborús állapotok alakulhatnak ki, mint amilyeneket az egykori Jugoszláviában láttunk.

Ha a szociális mozgalmakban nem is látunk azonnal nagy eredményeket, akkor is rendkívül fontos, hogy az aprómunkát olyan intenzíven folytassuk, amennyire csak lehetséges. A szélesebb politikai környezetben is, nem csak helyi-regionális szinten, hogy amennyiben adódik egy kedvező pillanat, lehetőleg sokan törekedjenek előmozdítani azt a politikai fordulatot, ami – mint ahogy említettem – Franciaországban már végbement. De nekünk erre nemcsak Franciaországban van szükségünk, hanem egész Európában, hogy Európa együtt meneküljön ki ezen rabló kapitalizmus karmai közül – és találjon vissza egy szabályozott gazdasági és társadalmi formába.

A BESZÉLGETÉST KÉSZÍTETTE
MONORY M. ANDRÁS – TILLMANN J.A.

Etikai támpontok egy amorális világban

KENDE PÉTER

Engedtessek meg, hogy a meghirdetett téma és a jelenlévők között egy adag cinkosságot feltételezzek. Ez a feltevés arra épül, hogy aki egy ilyen című előadásra eljön, azt valamilyen izgatják az etikai problémák, s némi kíváncsisággal várja, hogy az előadó milyen támpontokat kínál az ezeken való töprengéshez. A cinkosság e ponton véget is ér, egyrészt mert a meghívó társaság létehez nem kevés homály tapad, másrészt mert azért jött el, mert előre tudja, hogy az itt elhangzókkal nem fog egyetérteni, vagy mert úgy gondolja, hogy aki itt beszél, az etikai kérdésekben nem lehet illetékes. Ez mindjárt azt a fogas, sőt harapós kérdést veti fel, hogy itt és most, ebben a mi kis ezredvégi, a kommunizusból éppen csak kiláboló s újjászervezéssel küszködő magyar világunkban ki is lehet illetékes morál kérdéseire hozzászólni? Hivatása és előélete szerint valószínűleg a kevésnél is kevesebb. De legyünk toleránsak, és fogadjuk el, hogy a probléma égető, aktualitása és az idők mostohasága úgyszólván mindenkinek megadja a jogot ahhoz, hogy a témával kapcsolatos vélekedéseit megfogalmazza.

Ennyit a támpontokról (előljáróban). Van azonban még egy előzetesen tisztázandó pont, éspedig az, hogy mit is kell érteni a környező világ „amoralitásán”, vagy pontosabban: hogy én mire gondolok, amikor ezt a kifejezést használom? Bevallom, hogy a téma meghatározásakor magam is haboztam, hogy „amorális” vagy „immorális” világról beszéljek-e? Tágabb értelemben mindkét jelző erkölcs nélküli világra utal, de míg az immoralitás fogalma erkölcsellenességet, az erkölcsi előírások tudatos megszegését jelenti, addig „amorális” magatartásról olyan valakik esetében beszélünk, akiknek nincsen morális dimenziójuk, akik erkölcsileg egyszerűen közömbösek. Végül is ezt a kiindulópontot választottam, először, mert ez a fogalom szélesebb – tehát belefér még az immoralitás is –, másodsor pedig azért, mert az erkölcsi elvek iránti közöny valahogyan jobban jellemzi azt a kelet-

európai, posztszovjet állapotot, amelyről fejtegetésem szólni kíván.

Ez az utóbbi megállapítás azonban bizonyításra szorul, s előadásom első része éppen arról fog szólni, hogy milyen értelemben és milyen okokból nevezhető „amorálisnak” a körülöttünk lévő világ.

Kezdjük azzal, amit mindenki lépten-nyomon tapasztal, de ami – éppen közvetlen tényzerűsége folytán – semmiféle filozófiai elmélyítést nem igényel, vagyis a bűnözéssel, a kriminális cselekmények ijesztő elszaporodásával. A bűnözés növekedése első látásra nem képezheti vita tárgyát, de ez csak a rövid távú összehasonlításban van így. Hosszabb távú összevetésben a tendenciák már korántsem olyan világosak, hiszen a társadalmi szerkezet változásaival a bűn fogalma maga is módosul, s gyakran persze a statisztikai adatok sem állnak rendelkezésünkre azonos bontásban. Vegyük például a korrupciónak nevezett jelenséget, s ragadjunk ki ezen belül is két olyan, büntetőjogilag jól körülhatárolható cselekményt, mint a befolyással való üzérkedés vagy a közpénzek rendeltetés szerinti használatának magáncélokra való eltérítése. A dolgok mai állása szerint ezek fogalmilag is, gyakorlatilag is jól megragadható praktikák, s azt is tudjuk, hogy e praktikákkal jelenleg sokan élnek. Ha azonban a mai helyzetet e vonatkozásban a húsz évvel ezelőtti magyarországi állapotokkal próbálnánk összevetni, az említett két fogalom egyike sem volna alkalmazható. Ugyan mit jelentett egy pártállami rendszerben a közpénzek rendeltetés szerinti használata? Vajon nem párthatározat szerinti felhasználást, amelyben a közérdek helyét már eleve valamilyen más, pártjellelű vagy annak leple alatt jelentkező magánérdek foglalta el? S tettenérhető volt-e a befolyással való üzérkedés egy olyan rendszerben, ahol a döntéseket zárt körben való alkudozás készítette elő az ehhez tartozó kölcsönös szívességekkel? A korrupciós bűncselekmé-

Kende Péter előadása a Magyarországi Nagyoriens Leonardo párhelyének szervezésében hangzott el 1998. június 6-án a Francia Intézetben.

nyek vizsgálatában tehát a nagyobb ívű összehasonlítás aligha lehetséges, s be kell érünk annak megállapításával, hogy itt és most sok ilyen ügyletre derült fény... vagy ha fény nem is, de legalább gyanú.

Más a helyzet, vethetné közbe valaki, az utcai gyilkosságokkal és a bankrablásokkal. Ezekre vonatkozóan a korábbi állapotokkal való formális, sőt számszerű összevetésnek látszólag semmi akadálya nincsen. De persze tudjuk, hogy a szocializmusban nem voltak bankok, s hogy a bandák közti leszámolásra – egyáltalában bandák szervezésére – is csak azóta nyílt tér, hogy szabaddá váltak a magánjavak, s hogy a társadalom (in concreto: a lakóházak) kikerültek a belügyi hálózatok szoros ellenőrzése alól. A számok tehát értelem szerint itt is másról beszélnek, mint húsz vagy harminc évvel ezelőtt. Az élet- és vagyonbiztonság kétségkívül romlott, de minthogy erre vonatkozóan is csak a rövid távú tendenciákat értelmezhetjük, a romlás méretéről vagy természetéről csak óvatosan ítélezhetünk. Amit látunk, elsősorban arra utal, hogy a szocializmus (vagy nevezzük akárhogy) morálisan legyengült társadalmat hagyott maga mögött, s hogy a helyébe lépő új rend (a jelzőt itt is megtakaríthatjuk) egyelőre nem sok sikerrel próbált gátat vetni az ebből eredeztethető veszélyeknek. Azoknak a következményeknek, amelyeket ez a legyengülés és a szabadságból fakadó új kísértések együttesen idéznek elő.

De minden összehasonlítástól függetlenül még egy megállapítást tehetünk. Mégpedig azt, hogy valami baj van a társadalom védekezőképességével. A bűnre való hajlam legfontosabb ellenszere ugyanis a morális inhibíció. Ha nem forgatom ki javaiból a védtelent, ha hirtelen felindulásomban nem vágom fejbe, vagy nem késelem meg azt, aki megharagított, ha nem ütöm el az autóm előtt szerencsétlenkedő öregasszonyt, ha nem teperem le az erdei ösvényen velem szembe jövő magányos leányzót: ez nemcsak és nem is elsősorban a várható büntetéstől való félelmemben történik így, hanem azért, mert érzem és tudom, hogy lopni, csalni, erőszakoskodni, gyilkolni *önmagamat* lealjasító bűn. Tehát eszem be sem jut, hogy ilyen cselekményekre vetemedjem, illetve ha mégis valami ilyesfélére éreznék késztetést, akkor visszatartom magam. Ezt nevezik morális inhibíciónak. A bűnbeesés azzal kezdődik, hogy ilyen gátló erő nem működik bennem. De honnan jön ez a gátló erő? Egyrészt, mint tudjuk, természetből adott. Másrészt nevelés eredménye, vagy ha úgy tetszik, társadalmi produktum. Ha ez az utóbbi nem – vagy rosszul – működik, akkor az inhibíciók meggyengülnek és beáll az amoralitásnak az az állapota, amely a bűn előszobája.

Ez az elemzés, hogy úgy mondjam, időtől és tértől függetlenül érvényes. A minket érdeklő probléma azonban úgy hangzik, hogy a mindennapok tapasztalata szerint szűkebb és tágabb környezetünkben le-

gyengültek a morális inhibíciók. Szeretném még egyszer világossá tenni, hogy ez a megállapítás nem statisztikailag bizonyítható tényekre épül, hanem arra a mindannyiunk számára szembeűnődő, diffúz és leginkább intuitív érzéssel tapasztalatra, hogy a számunkra természetes visszatartó erők széles körben nem működnek. Talán már korábban sem működtek, de annyi bizonyos, hogy most nem működnek, sőt – lehet, hogy tévesen – az a benyomásunk, hogy ma erősebb a morális közöny és ebből eredően a bűnre való hajlam, mint tegnap vagy tegnapelőtt.

Feltéve, hogy ez így igaz, a kérdés az, hogy mitől van így? Magától értetődik, hogy erre csak hipotetikus válaszok adhatók, s hogy ezeket az előadó látószögének és kitekintő képességének korlátai határolják be. Az én válaszom egy szűkebb (kelet-európai) és egy univerzálisabb elemből áll. A két elem valamennyire összefügg, de azért választható szét, mert Kelet-Európában a huszadik század történelmi tapasztalatanyaga olyannyira sajátos volt, olyannyira más, mint a nyugati világ trendvonala, hogy valamennyire külön tárgyalást igényel.

A kelet-közép-európai

ember uralkodó tapasztalata az, hogy mindig minden másképpen van, mint tegnap, s ezért az előző napi bizonyosságok nemcsak hogy nem tarthatók fenn, hanem nyomatékosan érvénytelenek és elvetendőek. Ez nemcsak a politika igazságaira nézve van így, hanem a társadalmi hierarchiákra, sőt az erkölcsi értékrendre vonatkozóan is. El kell ismerni, hogy ez sajátlagosan és különlegesen destabilizáló tapasztalat. Ha minden szabályt, minden törvényt, minden hierarchiát szinte felmondási idő nélkül meg lehet változtatni, akkor óhatatlanul az a meggyőződés alakul ki, hogy itt bizony semmi sem szent, semmi sem sérthetetlen, s megengedhetetlennek is csak annyiban mondható, amennyiben az éppen érvényben lévő szabályok tiltják. Ilyen körülmények között persze a szabálykövetést sem övezi semmiféle szentség, azt legfeljebb a pillanatnyi erőviszonyokra vonatkozó oportunista megfontolások teszik indokolttá.

A normáknak ez a megrendülése talán sehol másutt nem jelentkezik olyan élességgel, mint a köz- és a magánérdek kapcsolatában. A huszadik század sorozatos politikai megrázkódtatásain és oda-vissza ismétlődő rendszerváltozásain nevelkedett társadalmi alany egyik legnyomatékosabb tapasztalata az, hogy a köz nevében folyton olyan dolgokat követelnek tőle, vagy erőltetnek rá, amikről előbb-utóbb (inkább előbb, mint utóbb!) kiderül, hogy merő hatalmi fantazmagória volt, s hogy csődbe vitték a közösséget. Épeszű ember tehát lehetőleg a saját legközvetlenebb érdekét követi, s a köz nevében fellépő állam-

tól annyit lop vissza, amennyit csak bír. Szocializmuson és kapitalizmuson átvélő közös bölcsesség ez, amelyet a századvég uralkodó ethosza – a magánérdek elsőbbségére építkező, piacgazdálkodó individualizmus – csak felerősít. Paradox módon a magánérdeknek ez az értelmezése nemcsak hogy összefér azzal a – szocializmusból megörökölt – igazsággal, hogy a magántulajdon voltaképpen lopás, hanem ennek beolvasztásával válik gyakorlatilag operatívvá. Így értelmezve ugyanis nemcsak a köztulajdon szabad préda, hanem a másik ember tulajdona is, amennyiben ez az én érvényesülésem útjában áll. S hogy a gátlások feloldása teljes legyen, még televíziós szériákat is kaptunk hozzá Amerikából, amelyeknek központi értéke a hivalkodó gazdagság, hősei pedig kíméletlen érdekérvényesítők.

Ez azonban már átvezet bennünket a modern társadalmakra jellemző morális zavar egy másik, egyetemesebb tényezőjéhez. A szociológiában Durkheim nyomán *anómiának* nevezik azt az állapotot, amikor egy személyt vagy egy társadalmi csoportot bizonytalanság fog el a követendő célokat, a társadalmilag elismerésre méltó értékeket illetően. Az anómia fogalma, legalábbis egy tágabb értelemben, illik a kommunizmus utáni társadalmak imént elemzett képletére. Az értékzavar jelenségei azonban tőlünk nyugatabbra is megfigyelhetők. A felvilágosodás szellemi forradalmából kinövő modern, nyugati demokrácia ugyanis egy olyan életforma- és értékpluralizmushoz jutott el, amely bomlasztóan hat a politikai közösség morális egységére és összetartozás-tudatára. Heller Ágnes egy nemrég megjelent munkájában ezzel kapcsolatban a felvilágosodás „pusztító és önpusztító” hatásáról beszél, s ezt a következő szavakkal jellemzi: „A felvilágosodás előbb lebont minden hagyományt, s amikor már semmi sem marad, önmagát, a modern világot építi le. A rombolás addig tart, amíg minden hit és minden igazság el nem tűnik, márpedig hitek és igazságok nélkül egy világ nem lehet életképes.” Ugyanezt a gondolatsort folytatva szerzőnk – Horkheimer és Adorno okfejtését követve – a világ és az emberi viszonylatok „instrumentalizálásáról” beszél, úgy is, mint a tudományos és technikai teljesítményre beállított ráció egyik következményéről, amelyben lassan elvész „a dolgok értelme”. Ebben az instrumentált, par excellence modern világban nem marad hely – írja Heller Ágnes – sem a szépségnek, sem az igazságnak, sem a jó élet antik fogalmának. („Az idegen”, 1997, 24. old.)

A felvilágosodás önpusztító dialektikájának ez a negatív kibontása minden bizonnyal egyoldalú, amint ezt egyébként Heller Ágnes maga is elismeri.

A folyamat jellemzése sokban emlékeztet arra a még negatívabb képre is, amelyet Szolzenyicin festett a nyugati, pluralista társadalmakról. De a túlzás számot ad valamiről, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül, amikor a demokratikus világ morális állapotát vizsgáljuk, ez pedig nem más, mint az értékpluralizmus és az erkölcsi relativizmus közötti logikai kapcsolat. Ez a kapcsolat korántsem olyan egyértelmű, mint ezt egyesek gondolják (pl. Szolzenyicin is). A mások értékeinek elfogadása, a más hitűekkel és más elvűekkel való együttélés képessége még korántsem jelenti a saját értékeinkhez való hűség csökkenését, a saját meggyőződésünk relativizálását. Ez történelmileg is bizonyítható a protestáns országok – vagy akár az erdélyi fejedelemség – példáján. Az elvhűség és a tolerancia párhuzamos jelenléte a szabadkőműves-páholyok tevékenységében is nyomon követhető. De erre a dilemmára is érvényes, amit Voltaire a vallásról mondott, vagyis hogy egy dolog, amit a filozófusok gondolnak, s megint más az, amire a népnek szüksége van. Bármily cinikusan hangzik az Istenhez való hitnek ez az instrumentalizálása, aligha tagadható, hogy az egyetlen igazságban való kételkedés bizonyos szellemi szinten alul minden igazságban való kételkedésnek ad helyet. Márpedig szélsőséges formájában az erkölcsi nihilizmus ugyanolyan veszélyes, mint az erkölcsi fanatizmus. A felvilágosodás talaján létrejött liberális társadalmi és politikai rend óriási dicsősége, hogy a fanatizmus és a nihilizmus között megtalálta a járható közeputat.

Ez az út azonban csak addig járható, ameddig a nagy közös célokra vonatkozóan valamiféle megegyezés áll fenn. Vagy ha erre vonatkozóan nem is, de legalább az együttélés alapelveit és a mindenegyes polgárt illető bánásmódot illetően. Tulajdonképpen erről szólnak a törvények. A törvényeknek azonban legitimitást vagy a kontinuitást ad, vagy az a politikai, vallási és más hasonló választóvonalakon átvélő egyetértés, amelyet Renan nyomán „mindennapi népszavazásnak” nevezhetünk, más szóval az az együttélési akarat, amelyből a modern nemzetek kinőttek. A modern világ egyik problémája, hogy ezt az együttélési akaratot úgyszólván mindenütt – még a legrégebbi, legszilárdabb tradíciójú nemzetekben is – kikezdte egyrészt a multikulturalitás, vagyis a lokális tradíciókba való bezárkózás, másrészt, még ennél is alapvetőbben, a modern kultúrán nevelkedett ember szélsőséges, narcisztikus, csakis önmegvalósításban gondolkodó individualizmusa. A modern demokrácia működését nem „a tömeg” fenyegeti, mint ezt századunk első felében Ortega y Gasset s vele együtt annyian (minálunk például Máray Sándor vagy Csécsy Imre) gondolták. A politikai közösséget a feltűzelhető tömegnél ármányosabban – mert kivédhetetlenebbül – ássa alá az egyének öncélúsága és romboló egoizmusa. Márpedig, amint ezt már Durkheim kimutatta, egy társadalmat annál inkább

[in: *Le suicide*] hatalmába ejt az egoizmus, hogy tagjai közös normák követése helyett szabad akaratuk szerint alakítják viselkedésüket. Mi más ez, mint a modernizmus definíciója?

Kedves hallgatóim! Előadásom címével azt a könnyelmű ígéretet tettem, hogy megoldásokat fogok fölvezetni azokra a problémákra, amelyekről az eddigiekben szó volt. Félek, hogy ezt az ígéretet csak nagyon töredékesen és elégtelenül fogom tudni teljesíteni, bármennyire szeretnék is a probléma megoldásához intellektuálisan meggyőző és sokak számára elvileg is elfogadható támpontokkal szolgálni.

Hogy miért nehéz a szocializmusból éppen csak kiláboló, új kihívásokkal, veszélyekkel és kísértésekkel küszködő Magyarország társadalmi gondjaira morálfilozófiai támpontokat találni, az már az eddigiekből is bőségesen kitűnt. Hogy lehet etikai támpontokkal előhozakodni egy olyan közönségnek – ezen természetesen nem önöket értem, hanem a társadalmat –, amely már vallási dolgokban is mélyen hitetlen, de az erkölcsöt illetően még inkább az; amely sziklaszilárdan hisz abban, hogy a társadalmat és a politikát csak az érdek kormányozza, ennél fogva morális megfontolásokra sem hely, sem szükség nincsen! Ezt a nehézséget még csak tetézi, hogy a morális dolgokra vonatkozó diskurzusban racionális bizonyítási eljárásra úgyszólván nincsen lehetőség. (Ezt mondom annak tudatában, hogy erre irányuló kísérletek *vannak*, s hogy ezek korántsem nevétségesegek. Az etikai gondolatmenetekkel azonban az a probléma, hogy ha egy bizonyítás végére értünk, s konklúziónk olyan, hogy valakinek a hitét sérti, akkor ez a valaki nem a bizonyítást fogja visszadobni, hanem a premisszát magát; ezzel aztán a dialógus lehetősége le is zárul.)

Ezzel a megjegyzéssel már át is jutottunk a támpontok keresésének második és valószínűleg fő nehézségéhez, amely abból ered, hogy ez a vállalkozás már eleve bizonyos egyetértést feltételez, holott nagyonis tudjuk, hogy az élet modern adottságai által felvetett alapvető döntési kérdésekben nincsen egyetértés. Olyan etikai problémákra gondolok, mint az abortusz, az euthanázia, az emberi génekkel való kísérletezés; vagy – gyakorlatiasabb síkra leszállva – a gyermeknevelés alapelvei, az iskolában adható (vagy nem adható) vallásos, illetve világnézeti oktatás, a bűnüldözés módszerei, pontosabban a visszaeső és más veszélyes bűnözőkre kiszabható legsúlyosabb büntetések mértéke; vagy – politikai síkra visszanyarodva – a valaha elkobzott javakra és egyéb személyes sérelmekre adható kárpótlás közpolitikai indokoltága, a letűnt rendszerek szolgálatában elkövetett bűntettek visszamenőleges megtorlása stb. A pél-

daként felhozott ügyek egy részében, mint ismeretes, született ugyan politikai döntés, de éppen az ehhez vezető viták kapcsán világlott ki, hogy a különböző politikai és világnézeti „családok” között milyen mély, olykor áthidalhatatlan szakadékok húzódnak.

Anehézségeket félretéve lássuk mármost, hogy milyen természetűek is lehetnének azok a bizonyos befélt etikai támpontok. Tisztán elméletileg négy különböző kiindulás, négy nagy fogódzópont képzelhető el. Az első: az isteni parancs; a második: az egyénhez mint szuverén morális lényhez kapcsolható követelményrendszer; a harmadik: a család, ill. a felnövő embert formáló elemi közösség; a negyedik pedig: a szélesebb politikai közönség mint köteletség- és jogforrás.

E négy lehetséges fogódzópont közül az elsőt nem tárgyalom. Nem azért, mintha nem tudnám, milyen fundamentum lehet a bennünk dolgozó isteni parancs: nagyonis tudom, hogy sokaknak ez ad morális tartást, s erre tisztelettel tekintek. De az Istentől eredtethető törvények hirdetésére vagy értelmezésére nem érzem illetékesnek magam. Egy további ok, amely miatt ezt a lehetséges fundamentumot nem tárgyalom, magával a vallással kapcsolatos. Az isteni törvénynek sokféle, egymástól eltérő értelmezése van, ezekre építkezni tehát vagy felekezeti alapon lehet (ami nem az én dolgom), vagy ökumenikus alapon: ez azonban még várat magára. Sokszor hallani, hogy a 21. század a hit százada lesz; annak azonban, hogy a hit százada a felekezeti és a nemzetek közötti béke százada is legyen – úgy vélem –, elengedhetetlen előfeltétele a vallási ökumené.

A második lehetséges fogódzópont, mint már jeleztem, az individuum mint morális lény, minden egyes ember külön-külön. Ennek a megközelítésnek a filozófiai hagyománya olyan hatalmas, hogy erre akár csak vázlatosan is utalni túllépné az előadásomnak kiszabott keretet. De máris jelzem, hogy ezen a csapáson sem kívánok elindulni, s megmagyarázom, hogy miért. A szuverén egyén mint a morál forrása – szemléletesebben szólva, a lelkiismeret, amely elszámoltat minket – valamilyen értelemben még rejtettebb, még nehezebben megközelíthető, mint az isteni parancs. Hiszen ez a történet arról szól, hogy a morális dilemma elé kerülő individuum saját lelkébe leszállva, ott találja meg a döntését eligazító normát, s mint szuverén lény csakis az ebből kibontható parancsot követi. Nyitva marad a kérdés, hogy ez a szuverén egyed voltaképpen kinek számol el, kivel szemben érez felelősséget, s mi ok van arra, hogy a saját magának vagy esetleg közvetlen környezetének elszámoló egyed választásai olyan normarendszerré álljanak össze, amelyek túlmutatnak rajta és társadalmi-

lag is érvényesnek vehetők. Ezt a nehézséget többnyire az isteni paranccsal való találkozás oldja fel, kivéve Kantnál, ahol az isteni parancs helyét az emberiség vallása foglalja el (hiszen a kategorikus imperatívusz kimondatlanul is ennek a nevében fogalmazódik meg), s kivéve az utilitaristáknál, akik abból a – sajnos igazolhatatlan – feltevésből indulnak ki, hogy a jól felfogott egyéni érdekek végül is harmonikusan illeszkednek egymáshoz. Megjegyzendő azonban, hogy a késői modernitás filozófusai, nevezetesen az egzisztencialisták, úgy kultiválják az egyén morális szuverenitását, hogy az elé semmiféle társadalmi vagy vallási korlátot nem állítanak. Ebből következik ennek az útnak számunkra való járhatatlansága. (A „számunkra” ebben az esetben is úgy olvasandó, hogy „itt és most”.)

Marad tehát két fogódzópont: a kisebb, elemi, és a nagyobb, politikai közösség. Ezek közül emberformáló hatása nyilván az elsőnek van inkább, ezen belül is a családnak. Nem kétséges, hogy az emberek túlnyomó többségének morális arculatát a család alakította ki, nevezetesen abban a viszonyrendszerben, amely a gyermeket szüleihez, kisebb mértékben testvéreihez és közvetlen környezetük más szereplőjéhez köti. Ezt közelebbről elemezni nem vagyok hivatott; e gondolatomba beiktatni azért tartottam szükségesnek, mert nyilvánvaló, hogy minden jó és rossz, ami az emberek magatartásában megfigyelhető, valahol a családban kezdődik, s folytatódik azokban a kisebb, iskolai, vallási vagy más (mondjuk, sportoló vagy zenélő) közösségekben, amelyekben az emberpalánta megfordul. Ugyancsak kitüntetett szerep jut a családnak az egyéni felelősség felkeltésében vagy elaltatásában. Ezt is csak említeni tudom: tárgyalásához az enyémnél nagyobb szakismeret kellene. A vezérgondolatra visszatérve: minden erőfeszítésnek, amely az egyének morális tartásának megerősítésére irányul, vagy a családokban, vagy azokban a kisebb, mintaadó közösségekben kell elkezdődnie, amelyek a családi nevelést kiegészítik. Ez viszont feltételez egy olyan közös akaratot, amely csak valamilyen magasabb közösségi szinten szerveződhet.

Lássuk tehát a negyedik fogódzópontot: a politikai közösséget mint kötelesség- és jogforrást. A politikai közösség köznapibb – bár nem egészen pontos – szóhasználatl államnak nevezhető, s hogy ez utóbbi jogforrás, minden további nélkül belátható. A kötelességek vonatkozásában viszont célszerűbb az állam mögött lévő politikai közösségre hivatkozni, s azt a republikánus jelző beiktatásával még tovább pontosítani. Ezzel a jelzővel azt szeretném világossá tenni, hogy a kötelességek és a jogok forrásáról szólva

egyenlők szabad szerveződését tartom szem előtt, s a politikai közösséget ebben az értelemben tekintem fogódzópontnak. Szerepét két vonatkozásban vizsgálom: az egyik a magántörekvések összehangolása, a másik pedig a felnövő generációk szocializációja.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy összefogó politikai keret nélkül tartós emberi együttélés nem képzelhető el sem békésen, sem békétlenül, s civilizáltan még kevésbé. A civilizáció *fogalmilag* is ehhez az összefogó kerethez kapcsolódik, amint ezt a szó etimológiai eredete (*civitas*) is tanúsítja. A politikai közösség és a hozzá tartozó igazgatási keret – az állam, ha úgy tetszik – a Törvény helye: úgy is, mint forrás, amelyből a törvény ered, de úgy is, mint terep, ahol a törvény érvényre juttatható. Törvény és morál természetesen nem mindig és nem is teljesen kongruensek. De republikánus politikai közösségekben a törvény a jónak tartott szokást és a közakaratot van hivatva kifejezni. Ugyanakkor a közérdek nevében korlátot is szab a természetüknél fogva széthúzó és egymás legyűrésére mindig kész magántörekvéseknek, illetve az ezeket összefogó érdekcsoportoknak.

Mire akar ez a gondolat sor kifutni? Arra, hogy egy némileg megzavarodott világban, ahol tombol a sokáig féken tartott egoizmus, s amely általánosan elfogadott erkölcsi normák híján hajlamos – mind magatartásában, mind az ítéletek síkján – a nyers erőhöz igazodni, tehát egy ilyen „amorális” világban úgy tekinthetünk a republikánus államra, mint amely némi rendet ígér a zűrzavarban, s nemcsak politikailag, hanem valamennyire még *morálisan* is igazodási pontként szolgálhat. Ez persze csak akkor igaz, ha a társadalmat alkotó egyedek fel- és elismerik, hogy apróbb-nagyobb közösségekből álló republika tagjai, amely magánboldogulásuknak nemcsak adminisztratív kerete, hanem előfeltétele is. A republikánus közösségi érdekekkel való azonosulásnak jelenleg egyik fő akadálya az a széles körben elterjedt nézet, hogy az állam (még a demokratikus is) semmi egyéb, mint hatalmi szervezet, ennél fogva nem a közérdek érvényesítésére való, hanem arra, hogy a hatalmat birtoklóknak szolgáljon így vagy úgy. E szociológiailag látszólag jól megalapozott és a kommunizmus által bőségesen illusztrált tétel valójában egy részgazságot állít be úgy, mint az állam egyetlen igazságát. Holott az állam fő igazsága, hogy megteremtí az együttélés feltételeit. S éppen ennél fogva válhat a morális kommunikáció csatornájává is.

S ugyanezért láthatjuk az államban – hangsúlyozom: a polgárok szabad akaratából és közreműködésével formálódó republikánus államban – a felnövő generációk szocializációjának egyik fő letéteményesét. Ebben a témakörbe sem kívánok részletesebben belemerülni, csupán annyit kívánok róla mondani, hogy a különféle elvű és felekezeti polgárok morális dialógusképessége nagyrészt azon áll vagy bukik, hogy milyen nevelést kaptak vagy nem kaptak az iskolában.

Az oktatás természetesen nemcsak állami feladat – sőt kívánatos, hogy e téren is legyen pluralizmus –, de elsősorban mégiscsak a reszpublika dolga az, hogy a közoktatás minősége, erkölcsi feddhetetlensége és világnézeti ökumenizmusa felett őrködjék. Ebbe tartozik az állampolgári felelősségre való nevelés is, amely a közösséghez tartozásból fakadó jogokból és kötelességekből elindulva, a felekezeti vagy világnézeti egyoldalúságokat kerülve a demokratikus minimum elfogadására és – amennyire csak lehet – a művelésére is szoktatja a felnövő nemzedék tagjait. Az állampolgári kiskáté egymagában ugyan nem meríti ki az erkölcsi nevelést, de egy nagyon kényes serdülőkorban azt segít tudatosítani, hogy embertársainkkal szemben igenis vannak kötelességeink.

Előadásom végéhez közeledve helyénvaló föltenni a kérdést, hogy tulajdonképpen kit akar megszólítani ez a beszéd, ki az a szubjektum, aki egy amorális világban morális támpontokat keres? Az a hangsúly, amelyet az előbbieken a politikai közösségre tettem, arra enged következtetni, hogy a *citoyen* itt a megszólított alany. („Polgárt” is mondhatnék, de nem szeretném, ha szavaimnak aktuálpolitikai íze volna.)

Szándékaim szerint azonban a megszólítottak köre szélesebb, mint azoké, akik ma Magyarországon *citoyen*ként tételezik magukat. Én a közös keresés felelős alanyainak tekintem mindazokat, akik erkölcsi mércéjüket valamiképpen az egyéni öncélúság fölé helyezik. Az itt kifejtettek logikája szerint – remélem, hogy ez világos volt – úgyszólván egyremegy, hogy milyen felsőbbrendű Én nevében helyezük a mércét a magunk pillanatnyi szeszélye, hajlama, érdeke, ösztönkésztetése fölé. A fontos az, hogy *valamilyen* – akár vallásos, akár világi ihletésű – etikai mércével rendelkezünk, s annak követelményeit, ha nem is kényszerűen kötelezőnek, de legalábbis irányadónak tekintjük. Életbevágóan fontos még az is, hogy az irányadónak tekintett normák érvényességében higgyünk, méghozzá függetlenül attól, hogy körülöttünk sokan vagy kevesen követik ezeket a normákat. Ez nemcsak azért fontos, mert a morális játékos alapvetően mindig és mindenhol saját erkölcsi ítéletére mint egyedüli erőforrásra van utalva, amelyet nem rendelhet alá annak, hogy „a többiek” mit gondolnak. Hanem azért is, mert a normák érvényességét illetően a hit – csakúgy, mint a hitetlenség – olyan, mint egy önbeteljesítő prófécia. A posztmodern világ erkölcsi relativizmusa ugyanúgy önmagát gerjeszti, mint az az elhatározás, hogy „erkölcsös leszek, mert csak erkölcsösen áll meg a világ”. S ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy a lehetséges transzcendenciák közül melyiket választjuk. (Attól igaz, hogy választottuk.)

Ez a megfontolás nyilvánvalóan kiszélesíti a *citoyen* számára kínálkozó morális támpontok körét, s ennyiben visszaemeli a témánk által előírt gondolatmenetbe azokat az Isten- vagy Ember-központú megközelítéseket, amelyeket fentebb különféle meggondolásokból zárójelbe tettünk. Erre azonban – ismétlem – nem érzem magam illetékesnek. S úgy vélem, hogy ezekután ezt ki-ki maga is elvégezheti.

A transzcendenciák közötti ökumenizmus ugyanakkor megfelelő apropó ahhoz is, hogy mégiscsak szóljak néhány szót arról az egyesületről, amelynek itt meghívottjai vagyunk. Elvrendszere értelmében a szabadkőművesség – kiváltképp a francia irányzatú – szinte ideálisan testesíti meg azt a fajta *citoyen*-közösséget, amelyet fejtegetésem megcélzott. Mindenegyedű szabadkőműves-párholy ugyanis a szabad polgároknak olyan önművelő társulása, amelynek egyaránt célja a hozzá csatlakozók morális támogatása és egy nagyobb közösségért való munkálkodás. De ideáltipikus *citoyen*-közösség szabadkőművesség abból a szempontból is, hogy híveit nemcsak egyetlen világnézeti családból toborozza – amint ezt sokszor tévesen állítják róla –, hanem (a szélsőségektől eltekintve) minden lehetséges felfogás híveiből: szabadgondolkodókból csakúgy, mint vallásosokból, liberálisokból, csakúgy, mint konzervatívokból, nemzetféltőkből, csakúgy, mint univerzalistákból. Önművelő társulatként az szabadkőművesség alapelve az, hogy dogmatikus kötöttségek nélkül folytassa a korkérdések vizsgálatát, s még inkább azokét, amelyek az embernek a világegyetemben elfoglalt helyét érintik.

E néhány megjegyzés talán érthetőbbé teszi, hogy milyen szellemi keretben került sor az előadásom címében körvonalazott problémakör vizsgálatára, hogy milyen várakozásoknak igyekeztem eleget tenni.

Most pedig elérkeztem előadásom legkényesebb pontjához. Már munka közben, szövegembe beleolvastva is ugyanaz a nyugtalanító érzésem volt, mint most, hogy a végéhez közeledem. Milyen joga tartok erkölcsprédikációt, hogy úgy mondjam, mintegy saját kútfejemből, minden bevett iskolától, szabadalmazott tanítástól elvonatkoztatva? Egyáltalában van-e értelme olyan dolgokról beszélni, amelyek vagy belülről dolgoznak bennünk, vagy sehogy? Vagy legalábbis nincsen-e az erről való beszéd azoknak fenntartva, akik – hogy Bibó Istvánt átköltsem – „az angyalok hangján” képesek megszólalni?

Erre először is az a válaszom, hogy az erkölcsi dolgait illetően mindenkinek egyforma felelőssége van. Kötelessége pedig annyiban, hogy *valamilyen* tám-

ponttal bírni: egyetemes szükséglet. Morális alapok híján nyilvánvalóan pusztulás fenyegeti az embert és a társadalmat (*minden* társadalmat).

Másodszor hadd térjek vissza arra a megállapításomra, hogy a közös jó előmozdítását illetően a hitetlenség ugyanolyan önbeteljesítő prófécia, mint a hit. Ha elfogadjuk, hogy a rosszaság – a Gonosz – ellen

semmit sem lehet tenni, akkor magunk is hozzájárulunk ahhoz, hogy így legyen. De ha az ellenkezőjéből indulunk ki, s az abszurditásig menően kitartunk mellette, akkor feltevésünk már csak ettől a kicsi kitartástól is egy csöppet kevésbé lesz abszurd. Talán van ennél nagyobb bizonyosság is, de nekem már ennyi támpont is elégséges.

Kedves Olvasóink!

Júniusi számunkból technikai okok miatt hiányzik Bobbie Ann Mason *Kivonulás* c. novellájának utolsó két bekezdése. Ezt a teljesség kedvéért itt közöljük.

„– Majd később – feleli Georgeann. – Most el kell mennem a gyerekért.

Mielőtt elindul, kimegy megnézni a csirkéket. Mostanáig egyik szomszédjuk etette őket. A beteg tyúk még mindig él, de mozdulatlanul gubbaszt a kakasülő alatt az egyik sarokban. Szemhéja félig zárva, bóbítája sötét és cserepes. A tyúkólban még érezni a festék szagát. Georgeann összeszedi a tojásokat, és beviszi a konyhába. Aztán anélkül, hogy elgondolkodna rajta, mit is csinál, a szerszámok kamrából előveszi a baltát és visszamegy a tyúkólhoz. Felkapja a beteg tyúkot, és kiviszi az ól mögé a fatönkhöz. Lerakja a tönkre és megvizsgálja a tollait. Nem lát egyetlen atkát sem. Lábainál fogva az oldalára fekteti a tyúkot, úgy, hogy a feje ne felé nézzen. A szárnyakat leszorítva lefogja a testet. A tyúk nem kapálódzik. Mikor a balta vakon lesújt a nyakára, Georgeann nem érez mást, csak azt, hogy megtette kötelességét.”

*

Júniusi számunkból kimaradt továbbá Reinhardt Koselleck fordításának, Hámori Ágnesnek neve (*Goethe korszerűtlen történelme*). Hibásan jelent meg az öv alatti részben Jiří Musil és Tomas Ježek neve, illetve a Nova Přitomnost folyóirat címe, valamint a címlapon Margócsy István neve.

A globális kultúra négy arca

PETER L. BERGER

A „globalizáció” kifejezés mára klisévé vált. Ezzel magyarázunk mindent a német szénbányászat problémáitól kezdve egészen a Japán tizenévesek szexuális szokásaiig. Mint a legtöbb klisének, ennek is van valóságalapja. Kétségteljesül létezik egyre inkább összefüggő, globális gazdaság, a maga átfogó szociális és gazdasági kihatásaival, és nincs hiány a gondolatgazdag, bár gyakran következtelen bírálatokban sem e nagy átalakulással kapcsolatban. Egyesek a globalizáció kulturális dimenziójáról is beszélnek, mint a világot átfogó kommunikációs lánc rohamos fejlődésének egyenes következményéről. Ha van gazdasági globalizáció, akkor van kulturális globalizáció is. Ez az állítás azonban magában foglalja a kérdést, hogy mit is értünk ezeken a fogalmakon.

A tények itt is önmagukért beszélnek. Az ember nézheti a CNN-t akár egy afrikai szafari-hotelban is. Német befektetők angolul beszélnek kínai apparatcsikkokkal. Perui szociális munkások ontják magukból az amerikai feminizmus jelszavait. Protestáns hitértők tevékenykednek Indiában, míg a Hare Krisna hívek Közép-Amerikában teszik ugyanezt. Remény és félelem egyaránt kapcsolódik ezekhez a tényekhez.

A remény: hogy ez az állítólagos globális kultúra segít majd létrehozni egy békésebb világot. Ha kialakulóban van a globális kultúra, akkor talán globális civil társadalom létrejötte sem lehetetlen. Amióta John Locke újra feltűnt lengyel akcentussal Kelet-Európából, sokan fűznek reményeket a civil társadalom gondolatához, a közvetítő intézmények olyan szerveződéséhez, amelyet Tocqueville a demokrácia elengedhetetlen feltételének tartott. A civil társadalom a polgári erények konszenzusán alapszik, ezt kéne hát támogatnia minden kultúrának. A francia szociológus Danièle Hervieu-Léger (az általam váloga-

tott „*The Limits of Social Cohesion*” c. tanulmánykötetben megjelent írásában) az emberi jogok ökumenicitásáról beszél. Ugyanez az elgondolás fogalmazódik meg durvább formában a Benetton cég reklámjaiban is. Akár kifinomultabb, akár durvább megfogalmazásban tálalják ezt az elképzelést, mindenképpen van valóságalapja. Következésképpen van okunk hinni, hogy az a világ, melyben az emberi jogok értelmezése és elfogadása egységesebb, békésebb világ is lesz egyben.

De félelem is kapcsolódik a globális kultúra lehetőségéhez, félelem attól, hogy a világ kultúrája „repülőterei kultúrává” alakul át, amelyben az emberi civilizáció sokszínűsége összeroskodik és vulgarizálódik. Ez a félelem kapott hangot az „ázsiai értékeket” hangsúlyozó frázisokban, amelyek fontos szerepet kaptak az utóbbi néhány év politikájában, valamint az iszlám újjászületés jelszavaiban. Hasonló félelem figyelhető meg, bár kevésbé heveny formában, a kulturális homogenizációtól tartó „euroszeptikusok” körében is. Az egyik érv, amelyet felhoztak az ellen, hogy Ausztria tagjává váljon az Európai Uniónak, az volt, hogy az osztrákok nem használhatják a krumplira az osztrák identitást jelképező *Erdapfel* szót, hanem be kell érniük a irodalmi német *Kartoffeln*-el. Persze ez így butaság. De a kulturális tradíciók és a kulturális identitás megőrzésének vágya az európai nagy gazdasági és politikai „kuktában” egyáltalán nem butaság. A félelem, csakúgy mint a remény, nem megalapozatlan.

A kulturális globalizáció tisztább megértéséhez számba kell venni a homogenizáló hatásokat és az azoknak ellenálló erőket is. Benjamin Barber tett lépéseket efelé *Jihad vs. McWorld* (1995) c. könyvében. Még frissebb és kifinomultabb ebben a témában Samuel Huntington műve, a *Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (1996), amelyből sokat merítettem. Huntington, akinek a mai világról alkotott képe nem túl optimista, könyvét „közös pontok”, keresésére való felhívással fejezi be, afféle kultúrák közötti párbeszéd kialakítását javasolva ezzel. Ahhoz, hogy valaki egyetértsen végkövetkezte-

Peter L. Berger írása a *National Interest* 1997/49. számában jelent meg.

tésének igazával, nem feltétlenül kell elemzésének minden aspektusával egyetérteni. Azonban a kultúrák közti párbeszédnek előfeltétele a folyamatok tisztább megértése, és ez vonatkozik a kulturális globalizációt segítő törekvésekre és az ez ellen irányulóakra egyaránt. Az alábbiakban a kulturális globalizáció négy fő folyamatát különböztetem meg, amelyek egyszerre zajlanak, és komplex viszonyban állnak egymással valamint az őshonos kultúrákkal, melyekre kifejtik hatásukat.

Davos: A tanácskozóteremtől a hálósobáig

Az első Huntington találóan „Davos-kultúrának” nevezi a svájci luxus üdülőhely után, ahol az éves Világgazdasági Csúcstalálkozót megrendezik. Ez a kultúra a globális gazdaság fejlődésével párhuzamosan terjed. Hordozója a nemzetközi üzleti élet. Vannak nyilvánvaló viselkedési szabályai, amelyeket a mai üzleti technika és életforma diktál. Ennek a kultúrának a tagjai értenek a számítógéphez, a mobiltelefon használatához, a légi menetrendekhez, valutaárfolyamokhoz és hasonló dolgokhoz. Ezenkívül ugyanúgy öltözködnek, ugyanazzal a szíves közvetlenséggel érintkeznek másokkal, egyforma humorral oldják fel a feszültséget, és természetesen legtöbbször angolul értekeznek. Mivel ez a kulturális áramlat nyugati (leginkább amerikai) eredetű, a máshonnan származóknak szocializációs folyamaton kell átesniük, amelynek során megtanulják, hogyan vegyék fel látható erőfeszítés nélkül ezt a viselkedésmintát. Egyre több tanácsadó gazdagszik meg úgynevezett „másság-kezelő” tevékenységből, amely során a vállalatoknak tanácsokat adnak az ügyben, hogy miként bonyolítsák le zökkenőmentesen ezt a szocializációt.

De hiba volna azt feltételezni, hogy a „Davos-kultúra” csupán az irodákban, tárgyalókban és a nemzetközi üzleti élet szállodáiban lelhető fel. Beépül a résztvevők életvitelébe és értékrendjébe is. Így például a modern üzleti élet rohamtempója hatalmába keríti az üzletemberek szabadidejét és családi életét is. Yuppie stílus van a cégeknél is, de az edzőteremben és a hálósobában is. Az olyan fogalmak pedig, mint a költség, a haszon, vagy a profitmaximálás a munkából átkerülnek a magánéletbe is.

A „Davos-kultúra” az elit és (a szociológusok által „megelőző szocializációnak” nevezett folyamat révén) az elithez csatlakozni kívánók kultúrája. Elsődleges szociális területe az üzleti élet, de mivel a különböző elitek kapcsolódnak egymáshoz, befolyásolja a politikai elitet is. Ezt akár úgy is vehetjük, mint a yuppie (fiatal, felfelé törekvő értelmiségi) *internacio-*

nálé létrejöttét. Pár évvel ezelőtt, amikor az apartheid még hatalmon volt Dél-Afrikában, egy barátom együtt ebédelt az ENSZ-ben az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC) egyik képviselőjével. Barátom meglepetésére ez az ember az ebéd nagy része alatt a manhattani lakásáról beszélt. Bár az akkor még magát antikapitalista forradalmi mozgalomnak nevező szervezet e képviselője „elűzletemberesedésének” lehettek ironikus felhangjai, pár évvel később ez a kulturális irányzat nagyon hasznosnak bizonyult. A fiatal ANC-száműzöttek és a fiatal afrikánerek egyaránt arról számoltak be, hogy meglepte őket, amikor rájöttek, hogy életstílusuk és személyes értékrendjük mennyire megegyezik. Ezek a hasonlóságok biztos, hogy nem kulturális tradíciójuk egyenes következménye volt, hanem sokkal inkább a „Davos-kultúrában” gyökerező közös vonásoké. Hasonló esetekről számoltak be az oslói egyezmény megkötésénél találkozó fiatal izraeliek és palesztinok. Függetlenül attól, hogy milyen tanulságot vonunk-e le ezekből a történetekből, úgy tűnik, az észlelt hasonlóságok segítenek a politikai megegyezésben.

Míg a kulturális globalizáció segíti az elitek közötti párbeszédet, nehézségeket jelenthet az elit és az elitén kívül, de az elitel vele kapcsolatban álló réteg között. Számos morális és ideológiai konfliktus állítja szembe egymással a mai társadalmakban az elitet a kulturálisan elkötelezett, ámde gazdaságilag hátrányban lévő tömegekkel. Huntington szerint az ebből fakadó csalódottság egy nacionalista vagy vallási ellenelit létrejöttéhez vezethet. Ugyanakkor azok, akik valamennyire is sikeresek a „Davos-kultúrában”, különböznek aszerint, hogy mennyire képesek ezt életük más területeivel harmonizálni. Míg néhányan hagyják, hogy életüket eluralja a yuppie viselkedés és életforma, addig mások kompromisszumokba bocsátkoznak. Legutóbbi Hong-Kong-i utam során egy buddhista templomba betévedve egy hatalmas Buddha-szobor előtt középkorú férfit láttam üzleti öltönyben, cipő nélkül állni, amint füstölt égetett, miközben a mobiltelefonján társalgott.

Tanszéki-klub Internacionálé

A globális kapitalizmusnak mind szószólói, mind pedig kritizálói főleg a „Davos-kultúrát” és ennek tömegkulturális leágazásait (Davos és a McWorld viszonya) veszik alapul. Ezzel párhuzamosan azonban még legalább két kulturális globalizációs folyamat zajlik a világban. Ezek egyikét akár Tanszéki-klub Internacionálnak is nevezhetjük. Lényegében ez a nyugati értelmiség és az ő értékeinek illetve ideológiáinak elterjesztése. Amíg a „Davos-kultúra” számítógép-rendszereket próbál meg eladni Indiában, addig a Tanszéki-klub Internacionálé a feminizmust vagy a környezetvédelmet népszerűsíti ugyanott.

Bár ez a kultúra behatolt az üzleti életbe (és az üzlet is hatással volt rá) elsődleges funkciója mégsem az üzlet. Sokkal inkább az alapítványok, az akadémiai hálózatok, a nem-állami szervezetek és a különféle állami és multinacionális ügynökségek (melyek a szociális és kulturális fejlesztésben utaznak) tartják fenn ezt a kultúrát. Alapvetően ez is elitkultúra, de itt is vannak olyanok, akik a kulturális ranglétra alsó fokáról közelítenek hozzá (mint például a nagy kulturális központok által megjelentetett könyveket és folyóiratokat olvasó tanárok és szociális munkások).

Ennél fontosabb az, ahogy a Tanszéki-klub Internacionálé a közoktatáson, a jogrendszeren, a különféle jobbító intézményeken, „think tank”-eken és a tömegkommunikáción keresztül népszerűsíti nézeteit és értékrendjét. Azzal párhuzamosan ahogy ez a kultúra terjeszti a nyugati intelligenciát, azokat a konfliktusokat is közvetíti, amelyeknek az összetűzése az intelligencia hazai pályán kerül. James Hunter ír könyveiben igen meggyőzően ezekről a „kulturális háborúkról” (például 1991-es, azonos című művében). Ezekkel a konfliktusokkal manapság világszerte lehet találkozni, bár mindig vannak helyi sajátosságok is.

A kulturális globalizáció eme második folyamatára kitűnő példa a dohányzás elleni mozgalom, amely valószínűleg az utóbbi évek egyik legsikeresebb mozgalma a fejlett társadalmakban. Azelőtt ez egy kicsi, alig észrevehető csoport ügye volt. Manapság viszont, főleg Észak-Amerikában és Nyugat-Európában e csoport többé-kevésbé elérte az egyik szóvivője által évekkal ezelőtt megfogalmazott célját: legyen a dohányzás kizárólag felnőttek által nem nyilvánosan és kölcsönös beleegyezéssel végzett tevékenység. Ennek az átütő sikernek az okát most ne keressük. A lényeg az, hogy ennek a nyilvánvalóan nyugati értelmiségi mozgalomnak a magvait az állami és nem-állami szervezetek szövetsége hintette szét szerte a világon. Az Egészségügyi Világszervezet konferenciák során át terjesztette a dohányzásellenesség ügyét. Az egyik legelső konferencia alkalmával a fejlődő országokból érkező résztvevők utazási költségeit a skandináv fejlesztési ügynökségek fizették (a konferenciát Stockholmban tartották). Ezek a résztvevők, többnyire egészségügyi és oktatásügyi miniszterek, olyan országokból jöttek, ahol szörnyű egészségi állapotok uralkodtak, és a dohányzás elleni kampány nem szerepelt a legfontosabb célkitűzések között. Amint ez várható volt, a nemzetközi ösztönzés hatására átrendezték prioritásik listáját. Ironikus módon a neo-Marxista függőségi elmélet, amely nem volt túl sikeres a fejlett kapitalizmus változásainak értékelésében, elég jól passzol a

Tanszéki-klub Internacionálé globális elterjedéséhez. Itt átható függőségi viszony áll fenn: a helyi „komprádor-osztály” viszi véghez azt a tervet, mely a „metropolisz” kulturális központjában születik.

A kulturális globalizáció első és második folyamata között nyilvánvaló ellentétek feszülnek. A dohányipar érdekei szöges ellentétben állnak a dohányzásellenes mozgalommal. Tágabban nézve pedig mind a feminizmus, mind pedig a környezetvédelem ütközésben áll azzal, amit a nemzetközi gazdasági elit gazdasági hatékonyságnak tart. Ezidőtájt pedig a legszembeötlőbb konfliktus a nem-állami szervezetek által terjesztett „emberi jogok ökumenizmusa”-elv és a „Davos-kultúra” azon hite között van, hogy minden jó dolog, beleértve az emberi jogokat is, egyenes következménye a piacgazdaság minél szélesebb körű elterjesztésének és megerősítésének. Ezen kívül természetesen vannak konfliktusok a Tanszéki-klub Internacionálé és az őshonos kultúrák újjáélesztéséért küzdő mozgalmak között. A legutóbbi pekingi nőkonferencia szembeállította a nyugati feministákat az iszlamisták és a Vatikán furcsa szövetségével. Fontosabb, hogy a nyugati emberjogi csoportok általában erős ellenállásba ütköznek számos nem-nyugati országban.

A „McWorld”-kultúra

A harmadik, természetesen, a populáris kultúra. Itt Barber elnevezése, a „McWorld” a legtalálóbb. Erre a kultúrára illik leginkább az elnyugatiasodás címkéje, mivel voltaképp az egész nyugati, pontosabban amerikai eredetű. A fiatalok világszerte amerikai zenére táncolnak, amerikai farmerben riszálják a hátsójukat, és különféle (gyakran tévesen firt) angol feliratokkal tarkított pólókban járnak. Az idősebb generáció amerikai szappanoperákat és mozifilmeket néz. Mindenki, idős és fiatal egyaránt, amerikai gyorséttermekben tömi a bendőjét. Ebben az esetben tényleg kulturális hegemoniáról van szó, és nem csoda, hogy a francia kulturális miniszterek, vagy az iráni mullahok (hogy a mára már kihalt szovjet komszomol-funkcionáriusokról ne is beszéljünk) kiváltképp ellenzik ezt.

A „kulturális imperializmus” ezen ellenzői megértették, hogy a populáris kultúra elterjedése nem csupán külsődleges viselkedés dolga. Hitvilágot és értékrendszert hordoz. Vegyük például a rockzenét. Vonzereje nem csupán a hangos, erőteljes ritmusú zenében és az atletikus táncmozdulatokban rejlik. A rockzene ezen kívül még értékek egész tárházát képviseli – önkifejezést, spontaneitást, felszabadult szexualitást, és talán ami a legfontosabb, a hagyomány vélt unalmasságának, nehézkességének az elutasítását. Ez az amerikai populáris kultúra szakrális szerepe. Ezek a fogyasztási cikkek a „kegy” vagy az „átok” látható je-

gyei. A mexikóiak *hamburguesas*-t esznek, az amerikaiak pedig *taco*-t. De a mexikóiak az amerikai hamburger „alatt, felett és között” hatalmas adag amerikai értékrendet is bekebeleznek, míg az amerikaikról nem állítható, hogy a *taco* fogyasztásával a mexikói kultúra konyhán kívüli elemeit is magukhoz vennék.

Pár évvel ezelőtt, találkoztam a Hallmark üdvözlőkártyák guandongi (kínai tartomány mintegy hatvanmilliósi piaccal) képviselőjével. Boldogan újságolta milyen jól megy az áru. Amikor megkérdeztem, hogy melyik termék volt a legkelendőbb, azt felelte, hogy a Bálint-napi üdvözlőkártya. „Tudja, a kínai férfiak eléggé félszegek az ellenkező nemmel való érintkezésben. Elég nehezen fejezik ki az érzéseiket. Sokkal egyszerűbb számukra, ha küldenek egy Bálint-napi üdvözlőkártyát.” Erre nem igazán tudtam, hogy mit is mondjak, csupán annyit motyogtam, hogy nehéz lehet a szövegeket lefordítani kínaira. „Ó, dehogyan” mondta, „a vevők azt akarják, hogy a szöveg angolul legyen.”

A populáris kultúra globalizációjáért felelős emberek természetesen a „Davos-kultúra” jelenlegi vagy jövőbeli tagjai közül kerülnek ki. Az imént említett Hallmark cégképviselő ötvözte magában a sikeres, feltörekvő „yuppie” típusú üzletember összes jellemvonását. Vevőköre azonban jóval szélesebb rétegből kerül ki. A bennszülött reakció itt is nagyon változó, a teljes elfogadástól a teljes elutasításon át mindenteljes kompromisszum fellelhető. A teljes elfogadás általában a generációk közötti konfliktushoz vezet, és valószínű, hogy az elfogadás egyik oka a fiataloknál épp a szülők felháborításának vágya. A teljes elutasítás igen nehéz, még elnyomó rezsimekben is. (A kompromisszum-funkcionáriusok az elnyomás kevésbé sikeres kísérlete után kompromisszumhoz folyamodtak, a „szovjet rock” nevű találmány bevezetéséhez.) A kompromisszumnak számos szintje van, amelyek közül néhány igen meglepően a kívülálló számára.

Pár évvel ezelőtt meglátogattam a Meiji Nagy Szentélyt Tokióban. Vendéglátóim társaságában voltam, akik a sintoizmus hűséges gyakorlói. Amikor meghívtak, hogy látogassam meg velük a szentélyt, aggályoskodóan megkérdezték, hogy nem sérti-e a vallásos érzéseimet, ha hódolatukat teszik a nagy Meiji uralkodó előtt. Udvariasan (és talán kicsit sietve) azt feleltem, hogy természetesen nem zavar. Ott álltam velük meghajolva, kezemben füstölt tartva, miközben hátunk mögött egy sor sinto pap fűlsiketítő erővel dobolt. Szédelegve jöttem kifelé a szentélyből, azon elmélkedve, hogy épp az imént imádkoztam egy halott japán hatalmasságnak. A szentély előtt többszáz japán fiatal táncolt ugrálva, hordozható rádiókból üvöltő zenére. Láttam néhány fiatal

benn a szentélyben, és azt figyeltem vajon ők is beállnak-e a többiekhez. Megkérdeztem házigazdáimat, látnak-e ellentmondást aközött, ami a szentélyen belül és kívül történik. Kérdésem megdöbbentette őket. Természetesen nem, hangzott a válasz, pillanatnyi gondolkodás után. „A japán kultúra mindig is sikeresen olvasztotta magába a külföldről érkező elemeket.” A mai Japán egyik legfontosabb problémája éppen az, hogy vajon házigazdáimnak jogos-e a derűlátása a japán kultúra felszívó erejében bízva.

Evangélikus protestantizmus

Negyedszerre, (bár persze talán nem utoljára) a globalizáció jól nyomon követhető folyamatára példa az evangélikus protestáns mozgalom, különösen a pünkösdista formájában (ami a világszerte elterjedt változatok körülbelül nyolcvan százaléka). Globalizációs hatását leginkább úgy lehet érzékeltetni, ha összehasonlítjuk korunk másik nagy vallási jelenségével, az iszlám újjászületésével. Míg az utóbbi csak olyan országokra és közösségekre korlátozódik, ahol az iszlám eddig is uralkodó vallás volt, addig az evangélikus protestantizmus olyan területeken is teret hódított, ahol ez a vallási hagyomány mindazidáig ismeretlen volt. A legdrámaibb az áttörés Latin-Amerikában (amint ezt mesterien ábrázolja David Martin 1990-es könyvében, a „*Tongues of Fire*”-ben). De a protestantizmus ugyanezen ága gyorsan terjed (Japán kivételével) Kelet-Ázsiában, a kínai területeken (az elnyomás ellenére még a népi Kínában is), A Fülöp-szigeteken, a Csendes-óceán déli partvidékén, és Afrika Szaharától délre eső területein. Vannak terjedésre utaló jelek Kelet-Európában is. Bár a mozgalom őshazája (metropolisza) az Egyesült Államok, az újabb csoportok teljesen elszakadtak és függetlenné váltak az anyagi támogatástól és a külföldi misszionáriusoktól.

Az evangélikus protestantizmus kulturális forradalmat jelent azokon a területeken, ahol feltűnik (ezzel egyébként merőben ellentétes funkciót tölt be, mint otthon Amerikában). Gyökeres változásokat eredményez a férfiónő kapcsolatokban, a gyermekek iskolázásában és felnevelésében, valamint a hagyományos hierarchiához való viszonyban. Még fontosabb az, hogy beleneveli az emberekbe azt a „protestáns etikát”, a munkához való fegyelmességet, beosztó és racionális hozzáállást, amelyet Max Weber a modern kapitalizmus kialakulásának egyik alappilléréként határozott meg. Így az eredeti helytől való elszakadás ellenére is, (a mexikói és guatemalai megtértek maja fordításban éneklék az amerikai egyházi énekeket), az evangélikus protestantizmus a nyugati típusú modern pluralizmus értékeinek marad a hordozója.

Ebben a pillanatban még nem teljesen világos, hogy ez a vadonatúj jelenség hogyan viszonyul a kulturális globalizáció korábban kifejtett folyamataihoz. Annyi bizonyos, hogy az őshonos kultúrával konfliktusokba kerül ez is. A legtöbb emberjogi szervezet által nyilván-

tartott keresztényüldözés Kínában, az iszlám világban és esetenként Latin-Amerikában az evangélikus protestánsokat érte. Ez a fajta protestantizmus új nemzetközi kultúrát hoz létre, mely rendkívül öntudatos (itt az amerikai evangélistákkal való hasonlóság igenis fennáll), és erőteljes szociális, gazdasági és politikai kihatásai vannak. Bár az új protestantizmust nem szabad szociális ellenállásként vagy reformként félreértelmezni (hajtóereje túlnyomórészt személyes és vallási jellegű), nem szándékolt következményei igen jelentősek. Ezek általában kedvezőek a pluralizmus, a piacgazdaság és a demokrácia szempontjából nézve. Lehetnek más jelentős populáris globalizációs mozgalmak, de a legdinamikusabb közülük mégis az evangélizmus.

A globalizáció négy arca: mind különálló és mind kihat a másik háromra. Mégis vannak köztük hasonlóságok. A két, talán legfontosabb hasonlóságot már említettem – a nyugati, elsősorban amerikai származás és ehhez kapcsolódva az angol nyelvhez való kötődés.

Nyugati eredetű okot adott azokra az utóbbi időben elterjedt vádakra, hogy e folyamatok közvetlen kiegészítői és előidézői a nyugati imperializmusnak, melynek gonoszszámközpontja maga az Egyesült Államok. Ez a vád mára elavult. A „Davos-kultúra” teljesen nemzetközivé vált. Legalább úgy megtalálható Tokióban vagy Szingapúrban, mint New-Yorkban vagy Londonban. Hihetőbben hangzik, ha valaki a globális kapitalista rendszer imperializmusáról beszél, ez azonban egyszerűen egy eltévedt címke. A neo-marxista teória fogalmai itt nem működnek. Mint már szó volt róla, ezek a fogalmak jobban illenek a Tanszéki-klub Internacionálé globális elterjedésére. A bangladesi feministák vagy környezetvédők okkal tekinthetők a nyugati központú kulturális imperializmus ügynökeinek, bár nehéz lenne pontosan meghatározni, hogy tevékenységük miben segíti a globális kapitalizmust. A multinacionális cégeknek tényleg nagy profitot hoz a populáris kultúra terjesztése, de sikerük mögött nincs semmilyen kényszerítés. Senki sem kényszeríti a japán tizenéveseket, hogy rockzenére táncoljanak, sem pedig a kínai fiatalokat arra, hogy érzelmeiket amerikai romantikus eszközökkel fejezzék ki.

Claudio Valiz (1994-es könyvében, melynek címe: *The New World of the Gothic Fox*) igen meggyőzően válaszol fel a latin-amerikai tradíciók még az angolszász, különösen a pluralista társadalomhoz kapcsolódó, értékek és életformák betörése előtti összeomlását. Jó metaforával jellemzi a jelen állapotot, amikor azt mondja, hogy az angolszász kultúra „hellénisztikus” szakaszába lépett. Ez azt jelenti, hogy töb-

bé nem az angol vagy amerikai imperialista erővel fonódik egybe, hanem önálló kulturális erővé vált, amelyben nagyon sokan lelkesen osztoznak. Az evangélikus protestantizmust mind a római katolikus papok, mind a baloldali értelmiség nagy CIA-összeesküvésnek titulálta, azonban a valós tapasztalat mást mutat: olyan életerős, független mozgalmat, amely már külső segítség nélkül is képes működni.

Ha a kulturális globalizáció a nyugati civilizáció hellénisztikus korának felel meg, akkor az angol nyelv a kor „koine”-ja (az az ógörög, ami a késő antikvitás idején „lingua franca” volt, amelyen az Új-testamentum is íródott). Amint ezt Veliz megfogalmazza, „made in English világban” élünk; szerinte egyetlen másik nyelv sem lesz képes ezt a szerepet átvenni a belátható jövőben. Mostanra az angol nyelv hegemoniájának számos gyakorlati oka van. Bármennyire is bőszíti is ez az értelmiségieket a világ sok részén (Franciaország vagy Québec jó példa erre), az angol az a nyelv, amely a nemzetközi gazdaságban, a technikában és tudományos kommunikációban a médium szerepét betölti. Az a sokmillió ember, aki angolt tanul a világban, azért teszi, hogy részt vehessen ebben a globális kommunikációban, és nem pedig azért (néhány kivételtől eltekintve), hogy eredetiben olvashassa Shakespeare-t vagy Melville-t. Mindazonáltal az ember nem használ egy nyelvet teljesen ártatlanul. Minden nyelv értékrendek, értelmezések, és valóságképek egész sorát hordozza magában, amivel befolyásolja annak a személynek a tudatát, aki ezt a nyelvet beszéli. Nem tévedés azt feltételezni, hogy az angol nyelv, különösképpen pedig az amerikai változat, népszerűségének legalábbis részben az az oka, hogy képes kifejezni a dinamikus, pluralista és racionálisan újító világra jellemző szellemiséget. Ez még az evangélikus protestantizmusra is igaz, amely általában nem angol nyelven fejezi ki magát, de amelynek vezetői és fiatal tagjai angolul tanulnak, hogy kapcsolatban lehessenek a mozgalom amerikai vezetőivel. Eközben talán többet is kapnak mint amire befizettek. Az út a *Christian Broadcasting Network*-tól Oprah Winfrey-ig zavarbaejtően egyenes.

A kép, melyet felvázoltam, terjedelmes és meglehetősen bonyolult. Több olyan aspektusa van, amelyet nem sikerült teljesen megérteni ezidáig. Rengeteg kutatási lehetőség van még ezen a téren. Levonhatunk azonban egy következtetést: ha valaki komolyan akarja venni Huntington felhívását a kultúrák közötti dialógusra, akkor legalább akkora figyelmet kell szentelnie annak, ahogyan a kulturális globalizáció különféle folyamatai egymásra és az őshonos kultúrákra hatnak. Ez akkor nem csak a nyugat és a „maradék” (*the WEST and the rest*) közötti dialógus lesz, hanem jóval bonyolultabb vállalkozás.

FORDÍTOTTA SZABÓ DÁVID

Kedves Olvasóink!

Szerkesztőségünk elköltözött.

Új címünk:

1011 Budapest, Bem Rakpart 6.

Telefon és fax: 201-0880

Tandori Dezső

KVART-ÉJ

„Most tessék volt drukkolni, urak,
elkapom-e Nevvburyben
kedves Kadasdtrof lovamat,
ki pálya-kezdetiben

jól visszavetett, kilencvenhá-
rom május–júniusán.
Csaknem öt évet tettem rá,
vajon mim hozta rám.”

Hogy „katasztrofizmus”: ma már, hát persze. Bár csak IS. IS vára. Kihagytam bár egy Montecristót, kétszer is, de az is igaz, hiába fordítottam *A vihar* c. darabot, a Montecristo futamában nem játszottam a favorit Prosperót (ld. Kellér: „Könyörgők, a halottemlékérenejátsszonfavoritot” – az újságíró a Palásthy Marcell temetésére gyűjtött, általa elsikkasztott pénzen), hanem a Két Zoknit, ld. Szemere urunk, sose azonos zokni, ha fogadni mégy, nálam ez: pizsamanadrág jéger helyett a kordgatya alatt, naná, télen tudom csak megfizetni a londoni KVART-ÉJ kvótáját. Ergo, kezdjük e kis katasztrofikus verssel; kissé riadt vagyok, íme, a vers mégsem fejezi ki teljesen a költőt? Kurválkodunk, hogy hol így, hol úgy? Gyalázatos műnem az irodalom; a lófogadás – gyarlóságunk tisztábban tárva – tisztább; bár gyarlóbb. Ezt írtam egy este, hogy először vontam pizsamanadrágot a kord alá, s nem volt okom panaszra (mindig van!), mégis komoran, magamba zuhanva mentem algériai sültkrumplizómhoz, ahol ÚÚÚGY megméri a kisadagomat (ld. a régi Palásthy Marcell-világ; csak jó helyen kell keresni; London, ha tudod, hogyan: jó hely).

(Első Éj)

Ezt írtam hát egy este

EGY ESTE

(Eredetileg *Selőszó volt a c.*, ld. Vörösmarty)
(*De nagyképűnek, erőltetettnek tartottam, erről ennyit*)

A címe most:

A FOGVETEMÉNY

Kis 20. századi dal

Egy nagy fejszével kezdeném,
s ahogy dukál,
a Földről leveszejeném,
ami kiáll.

A Föld-geci, -húgy, -szar, -könny, -takony,
-pinnedv, -nyál, -nyirok eleredne,
s nem állna készen semmi nyom-
ban egy új, örökebb eredetre.

Ennél sötétebb verset, ha írtak, megnézem. Szívesen, persze. Egy idő után: semmi önzés. Jobban belevackolódasz annál magadba. Az állatnak a vacca: szép kettősség az értelemben. A vackod a vackod, vagyis a vacakod a vackod, a vackod a vacakod, vackolódasz, vacakolódasz.

(MÁSODIK KVART)

Na, ez melyik legyen? A negyedik megvan már. Írtam pár verset itt most, választom ezt: közbevetés: tiporgárfiai, meghatározási változtatások; de a sorrend, úgy látom, szerves:

A FITTY, A LÖTTY, A PÉP

Bevettem a fél Eunoctint,
hogy fél napot újra kibírtam;
a vágyott, az unott kánt
valami alvásra bírjam.

Minden se megy,
semmi se megy,
két-fele-nincs-van elegy.

Megj. Aha, engem is meglep, hogy ez a 4+3 soros darab. Tovább:

Négy-négyórás szakaszokban
álmodtam: felejteni,
hadd tudjam újra jobban,
mit nincs megfejteni.

Egy fél elegy,
más fél elegy,
mindig csak egyre megy.

Várhat minden. Mert megvár!
„Ne tudd meg!” – „Micsoda?!”
Te ne tudnád? Vár és lekvár,
a lepényből semmi csoda.

Nekivágsz, kötelek
érik fejed,
nagy mosás, rémület.

Aztán: a „valahova érsz”, és
onnét – a tovább,
a duma, meg a daganat, a vérzés,
többé ne keresd az okát:

de még, ma még, ma: még „ma még”,
a fitty, a lötty, a pép,
három halmaz, tiéd.

Vagyis a három halmazállapot. S a – látszólag –

(Ezt ma írtam, 1998. február 13-án, pénteken reggel, visszalvás helyett)

A címe vitatott (nálam). Kiszámítható, miért felelne meg a

VAGY EGY HÍJÁN HÚSZ

(s tartalmára is), de az

EL?

ékesebb. Csak túl megmagyarázó. Jöjjön a vers maga; maga van.

Városnézés, piálás,
csavargás, misztikus élmény,
pénzügy, nap-nap-más-más,
ez az, amit fogadás címén

művelek. Egy hajnalban
– ma – felriadok, egy szexes-
-s-kastélyos rémálom, s az van,
hogy hál'sten, de mihez kezdjek?

Ribateio-bor (egy portugál),
fogkrém, villanyborotva,
sz.r nesz-káv (7 óra, már?
még?), 10-ig visszaaludna

jobbik vagy rosszabbik felem,
mondom, szexvarázskastélyt
vágattam körbe, ijedelmesen
elvesztve mindent, s nagy kéjt

nem jelentett hol-van-nadrágom?
táskám? és rengeteg
bejárat volt, és hogy sose látom
semmi esélyemet,

bűvrémálomból kelt ilyes
ébredés volt ez, s lassan
– egyszerre – új éj, üvöltve: MI EZ?
s „hogy a szemem elapadjon,

karom száradjon! lábam bot
legyen a karózott fának,
madár legyek, kerék-zúzott,
holttá őült vadállat...”

...Álmok. Csak ezt ne: a részletes
okfejtést elhagyom most.
Elég az: egy emlékezetes
nap várt megint, e napomhoz

láttam hozzá. Még egy fogpép,
még egy korty Ribateio,
arc-hónalj-lötty (mosdásomképp),
a koszvadt cuccok. „Hejhó!”

hallom a közvetítést (ez egy
ló neve volt tegnap), s OH DONNA,
s TOTALLY YOURS – a lap épületes
mód TOTALLY TOURS-nak nyomta,

de nem rettentett el. Meglett
HEI-HO, Oh Hölgy, A Tiéd Csak
– ez utóbbtól ott lüktetget
egy Pilinszky-sor, de a csélcsep

szeszély lebeszélte már PEALINGS-ről
(mindent nyerhettem volna!),
néztem inkább, vér-bífsztekéből
hogyan fal a belváros, nulla

fokban zakóban, ingujjban,
a hölgyek kis trikókban,
a teraszokon. Hol játszottam,
hol nem, hol tétova voltam,

hol ideges, vad, vadmarha – a fák
halványliláit néztem,
fehéreit, krókuszvirág
nyílását tavasz-ide téiben,

egy kis farmházat (!) a Mayfairben,
egy mérföld-hosszú Lincolnt,
ja, és hogy ide is elérkezem:
a padon, ahol ültem, ez is volt:

hogy ketten arra siettek el, és
szívélyesen odakiabáltak:
„Megvolt” (két arab srác volt?) „a nyerés?!”
(Mai „pályám” valahol látták?)

V-t formáltam két ujjammal,
ugyanígy fölemeltem a lábam.
„Hejhó!” És akkor, sorsommal
még mindig „perlő” (haha!) „lázban”,

továbbperegtem, kicsiny irodán
megjártam, apróbbért,
a GREY SHOT nevűt, ország, na lám,
egy kis hűja battyintóért;

s kész. Mentem „haza”. Kék-zöld tornyos
templomom (Grosvenor Chapel)
oszlopát megérintettem, hogy
rendben legyek az Egésszel,

meg amúgy. De egy ilyen érintés
 meddig tart? Máris máshol.
 Elmaradt ma is az a Kéz-Intés,
 és még el is fog párszor.

Vagy, hogy a vers sokszor nem-épp-az-az-abszolútum, íme:

Nem volt meg ma sem az a Kéz-Intés,
 s nem is lesz meg még párszor.

ÉS HOGY MEGLEPETÉS LEGYEN: a kvarthoz szükséges 4. éj: nem a köv. vers. A negyedik vers: mottóként megvolt, evvel a dolgot tovább nem is húzzuk és nyúzzuk.

1998 február, London

(Szóval hogy mit járok Londonba, kérdik. Ez már nagyon „handicap G–H” osztályú kérdés, gondolom. Nem?)

Joyce tanítványa

DRAGO JANČAR

Another of Joyce's pupils was a young man of twenty named Boris Furlan...

Richard Ellmann: James Joyce, Oxford University Press, 1982, p. 341

1.

A történet akkor ér véget, mikor a jogi kar nyugalmazott professzor t és dékánját, a szívbeteget idős embert a csöcselék dühkitörések és szitkok közepette kirángatja a házából, és fölülteti egy talicskára. Az óváros kacskaringós utcáin viszik a folyó felé, hogy befordítsák annak hideg és sodró árájába.

A történet utolsó mondatait rikácsoló szlovén nyelven halljuk, annak felső, alpesi dialektusában; az utca – amelyen végigdöcög a talicska, és azon hánykolódva az erőtlen test – gúnyos rikkant soktól visszhangzik. A professzor fejére, amelyben egyszerre tiszta úrt érez, olyasvalamit, mint egy lyuk, erőtlen testére szitokosó hullik, szitkok zápora veri, előnti a röhej áradata, veri a dühödt becsmélés jégesője.

2.

Az első mondatokat jóval korábban mondták ki egy trieszti szoba magányában, angol nyelven. Este van, az asztalon fénykör, melegen árasztja szét egy szép kidolgozású olajlámpa, a harmincéves angoltanár és húszéves tanítványa könyvek és teleírt lapok fölé hajol. A bőra, amely a Karszt felől keres utat az utcákon át a tenger felé, ott üvölt az ablakon túl, valahol csapkodja az ablaktáblákat, a parton tajtékzik a tenger, a szél süvöltő lökései hangsúlyozzák a helyiség csendjét és harmóniáját. A tanítvány hangosan olvassa az angol mondatokat, tanára türelmesen javítja a kiejtését. Mikor a leckének vége, a tanár az ablakhoz lép, kinéz az utcára, ahol papírlapot emelget és forgat a bőra. Talán fr akcentussal mond valamit a nyelvről, talán Aquinói Tamásról. Tanár és tanítványa ugyanis minden óra után filozófiáról beszélgetnek. A tanítvány, mint sok fiatalember abban az időben, Schopenhauer és Nietzsche iránt lelkesedik, a tanár próbálja lelohasztani lelkesedését, számára Aquinói az egyetlen filozófus, minden nap olvas tőle egy oldalt latinul, elméje a tanár véleménye szerint pengeéles.

Aztán a tanár visszaül az asztalhoz, és azt kéri tanítványától, hogy adjon leírást az olajlámpáról angol nyelven. A tanítvány erőtlenül viaskodik a szakkifejezésekkel, aztán a tanár veszi át tőle a szót, és maga lát hozzá, hogy leírja az olajlámpát a legutolsó részletig. Teljes fél órán keresztül megszakítás nélkül adja át magát olyasvalaminek, amit a tanítvány sok évvel később a *leírás iránti vágyként* jellemez.

Zois professzor, kiáltja a tanítvány, én sohasem fogok megtanulni angolul! Zois professzor kacag, kicsit a tulajdon leírásán érzett elégedettségtől, kicsit azért, mivel tanítványa baráti tréfát űz a nevéből. Azok az olaszok szólítják így ugyanis, akik képtelenek helyesen kiejteni azt, hogy Joyce.

3.

Joyce tanítványa, egy fiatal trieszti szlovén joghallgató, elmondása szerint akkor, az előtt az olajlámpa előtt hirtelen úrt érez a fejében. Még egy pillanattal korábban Schopenhauerrel és Aquinóiról beszélt tanárával, erkölcs és bátorság kérdéseiről, de amikor szembesülnie kellett az olajlámpa problematikájával, olajtartályával, cilinderével, kanóccal meg mindazzal, ami ezt a jelentéktelen tárgyat alkotja, úgy érezte, hogy a homloka mögött hatalmas lyuk támad, olyasvalami, ami elnyel minden gondolatot, tehát valami üresség, amelynek közepén már csak a karszti bőra süvöltését hallani a trieszti utcákon át le a tengerig. A bőrét, amely növekszik, amely aztán Zois professzor érzékeny pontos, de már szinte monoton beszéde közepette, amely a *leírás iránti vágyának* a mélyéből fakad, egyre hatalmasabbá növekszik és zúg, a bőrét, amely morajba csap át, hatalmas tömeg zúgásába és kiáltásába.

4.

Joyce és trieszti tanítványa utoljára 1914 forró júliusában találkozik. Az egész városban érezni a feszültséget, a kaszárnyák körül a behívottak gyülekeznek, az

utcákon és a tereken férfiak csoportosulnak, és harci jelszavakat kiabálnak. A tanár bezörget tanítványának és fiatal barátjának az ajtaján, nyugtalan és tele van aggodalommal. Aztán a diák szobájának ablakából nézik a triezsti olasz konzulátus épületét, amint azt körülveszi a felbőszült tömeg. Hatalmas ordítózás közepette némelyek le akarják venni az olasz zászlót. Köveket hajigálnak a homlokzatra, betörnek néhány üveget, üvöltöznek. Joyce láthatóan nyugtalan, aggódkva kérdi fiatal barátjától, mi lesz ebből. A diák kacag. Zois professzor, mondja, háború lesz. Tanára fél. Joyce azt mondja, elutazik; amikor a tömeg üvöltése az ablak alatt fölerősödik, lehunyja a szemét, aztán megfordul, és tanítványa elmondása szerint szinte elmenekül a lakásból meg a házból. A tanítvány kacag, kint kezdetét veszi a történelem. Megérti ő, hogy valaki leírhatatlan élvezettel leír egy petróleumlámpát, őt azonban más érdekli. A tömeg zúgása nagy idők közeledtét jelzi. Magához vonzza, föltartóztathatatlanul beleviszi a forgószélbe.

5.

A következő években a tanítvány határozott és magabiztos férfivá érik. Bármibe kezd, sikerül neki. Elméje, amely föl nem foghatta tanárának a leírás iránti vágyát, inkább az analízisre hajlik, fróasztalán Kant, Croce és Masaryk könyvei. A bolognai egyetemen szerzi meg a jogtudományok doktori fokozatát. Egyre jobban vonzza magába az európai történelem ideges nyugtalansága is, amely a triezsti bőra módjára kereng a triezsti tereken. Négy évvel azután, hogy angoltanára a háborgó tömegektől való félelmében elmenekül a lakásból, és nem sokkal később Triesztből és az ő életéből is, tanúja a történelem új fordulatának. Egy sűrű novemberi délelőtt a triezsti kikötőben horgonyt vet az olasz hadsereg. Nem sok időbe telik és a triezsti utcákon új jelenések bukkannak fel. Olaszország külvárosaiból és vidéki városkaiból származó fiatal emberek menetelnek fekete uniformisban, dalolnak az ifjúságról és a tavaszról, elpáholyják politikai ellenfeleiket, a város közepén felgyűjtanak egy hatalmas épületet, a szlovén Népházat. A tűzoltóknak, akik megpróbálják izolálni a tüzet, harci jelszavakat kiáltozva elvágják a fecskendőket. Az ifjú jogászdoktor a történelem vak nyugtalansága közepette megpróbál megnyugodni. Ügyvédi irodát nyit, továbbra is a filozófiával és a tudománnyal foglalkozik, de a dühödő idő, amely végigjárja a megvert Európát, a lelkes tömegek, amelyek ott gyülekeznek az erkélyek alatt, a titkosrendőrök és leskelődéseik elől többé nem lehet kitérni. Trieszti szlovén értelmiségiek között találja magát, akik szervezni kezdik az antisziszta ellenállást. Harmincban figyelmeztetik, hogy letartóztatás fenyegeti. Átszökik a határon az akkori Jugoszláviába, másnapra egy más városban, más em-

berek között találja magát. A sűrű ködben, amely ősszel árad szét Ljubljana utcáin, lelki szemével a triezsti nap messzi és elveszetteen ragyogó gömbjét látja, fülében ott zúg a karszti bőra süvöltése. Zakatoló szívvvel olvassa a szlovén honfitársainak pereiről szóló híreket, akiket a fasiszta bíróságok Szicília börtöneibe vagy kivégzőosztagok elé küldenek a környező falvakba. Az ideges korban, az ideges légkörben van valami, amit analitikus elméje nem képes fölfogni. Barátainak azt mondja, hogy e politikai perek olvastán űrt érez a fejében, olyasvalamit, mint akkor, amikor Joyce tanár úrnak pontosan le kellett írnia a lámpát.

6.

Negyvenegy januárjának közepén, egy egészen más lámpa, egy modern villanylámpa alatt, az egyetemi könyvtár csendes termében lapozgatja az angol újságokat, amelyek rendszeresen tudósítanak a Triesztben zajló újabb és újabb perekről. Pillantása hirtelen megakad egy újsághíren, amelyből megtudja, hogy Zürichben meghalt James Joyce. A cikkből meglepetten értesül arról, hogy triezsti angoltanára, akkor csupán az érdekes, a jogászai számára kissé különc *Zois professzor*, amióta útjaik elváltak, meglehetősen ismert fró lett. Úgy dönt, elolvassa a könyveit. Eltöpreng, hol is szerezhetné be azokat, lévén hogy a szerzőt azért kevesen ismerik. Nem tudja, hogy hamarosan ott fogja megtalálni, ahol már nagyban olvassák őt, vagyis Angliában.

Most nincs idő olvasásra, az események sorjázanak, a történelem sűrűsödik. A triezsti emigránsok nyugtalanok. Mind tudják, mi vár rájuk, ha Szlovéniát megszállja az olasz hadsereg.

Akárcsak tizenhét novemberében Triesztben, ugyanúgy negyvenegy tavaszán ismét figyelni az olasz csapatok bevonulását. A hadsereg most nem köt ki, most özönlük, a poros bekötőutakon áradnak Ljubljánába a motoros egységek, a gyalogosok, gebék vontatta ágyúk, amelyeknek csöveiből hódító hadjáratukon egyetlen egy lövést sem adtak le. Annak az országnak a hadserege, amelyiken átözönlének, magától hullott szét.

Mikor az olasz titkosrendőrség bekopogtat az ajtaján, ő már Svájcban van, villamossal megy a szűk és csendes zürichi utcán a hegyre, a temetőbe. Amikor fölforgatják ljubljana lakását, ő triezsti angoltanárának sírján áll. Zois professzor, mondja és hallja, amint az föl kacag, látja, amint odalép az ablakhoz, és nézi a tengert. Itt nincs tenger, messze lent ott a Zürich-tó, úgy érzi, a bőra süvöltését is hallja az ablakon túl, a szelet, amely fölhozza ide a kikötőből a tömeg moraját. Lent nem köt ki semmiféle hadsereg, turisták szállnak ki a famólóra.

Amikor pár nappal ezután Zürichben vonatra ül, hogy az Párizs felé vigye, Ljubljánában összeül a meg-

szálló olasz bíróság. Gyorsított eljárással, amely rövidebb ideig tart, mint ami alatt ő elér a francia határig, Ljubljanában, távollétében kimondják rá a halálos ítéletet.

7.

Ugyanazon év májusában egy szerb férfi, a jugoszláv emigráns kormány összekötője kiteszi Londonban egy szálloda előtt. A langyos és nyugodt estében felbőgnek a szirénák. Sofőrije visszaugrik a kocsiba és elporzik a poggyással együtt. Az emberek rohannak az utcán, egy karszalagos férfi berángatja az óvóhelyre. A pincében hallja a robbanásokat, és a pinceablakon át figyel az izzó égbolt egy darabját. A május esti égboltról gyújtóbombák hullanak a városra. Valahol a közelben tűz van, az izzó égbolt egy darabját, amit lát, a léghárítás lövedékeinek fehér pászta szagát szagolja. Azután megállapítja, hogy a mellette álló férfi, aki nyugodtan cigarettázik, annak a szállodának a portása, ahová ő is igyekszik. A portás közli, hogy megint nem lesz áram, ezért petróleumlámpával illetve olajlámpával fognak világítani. Joyce tanítványa ott a londoni pincében, a légítámadás alatt fékezhetetlen kacagásban tör ki. Megkéri a portást, magyarázza el, hogyan működik egy ilyen lámpa. Az nem csodálkozik a kérésen, olyan a munkája, hogy semmin sem csodálkozik. Újabb cigarettára gyújt, és elkezd magyarázni. Londoni tartózkodásának első estéjén a portással a légiriadó végéig átadja magát a *lefrás iránti vágyának*, az olajlámpák működésének, amelyek, amint azt hamarosan megállapítja Angliában kissé mások Triesztben.

A kis hotelszobában reggel felé ruhástul fekszik az ágyra. Amikor elalszik, azt álmodja, hogy Barkovljénél elmerül a tengerben.

8.

Hangját megismerik Szlovéniában. Itt London beszél. Szavai világosak és határozottak, ellenállásra szólítanak. Beszámol a németek afrikai és oroszországi vereségeiről. Bejelenti a szicíliai paartaszállást, tudósít a Monte Cassinóért vívott csatáról, diadalittasan adja hírül Olaszország kapitulációját. Hangját a rádió hangszórójából lefuggönyözött ablakok mögött hallgatják a városokban, miközben az utcákon a kijárási tilalom idején süketen visszhangzanak a német őrzőparancsok léptei. Hallgatják a partizánok a felszabadított területen, hallgatják az ellenségei. Világos beszéd Londonból című írását rölapokra nyomtatják, és azokat Szlovénia fölött szórják le a szövetséges repülőkre. A rölapokon a szlovén domobranokat szólítja föl a partizán ellenálláshoz való csatlakozásra. A meg-

szállók által engedélyezett szlovén sajtóban London hangjának nevezik.

Most aztán végleg benne van a történelem forgószelében. Egy este, ahogy a londoni stúdióban az asztali lámpa fényénél fáradtan rakosgatja a papírokat, közli a kollégájával, hogy haza fog menni. Csatlakozni fog a partizánokhoz. A kolléga figyelmezteti, hogy ott teljes kommunista hatalomátvitel készül. London hangja ezt élesen visszautasítja. Úgy vélem, jegyzi fel magának még aznap este háborús naplójába a kolléga, hogy becsületes és őszinte, de végtelenül naiv ember.

Negyvenöt februárjában már a partizánok által felszabadított területen van, néhány hónappal később újra Ljubljanában. Amikor új emberek veszik át a hatalmat, kinevezik a jogi kar dékánjává. Két év múlva börtönbe zárják.

9.

Némi fantáziával, mondja a detektív, úgy is fogalmazhatnánk, hogy magát az a James, vagy hogy is hívják, az húzta be a csőbe. Joyce tanítványa ott ül az asztal előtt, és tágra nyílt szemébe izzó fehéres fény csóvjája zuhog. A lámpa az asztalon áll, sokwattos elektromossággal világít onnan az arcába. Hátral a félhomályban vörös cigarettacsikk kering, nevető szájhoz ér, fehér füstkarikák szállnak föl belőle. Ő tanította magát angolra, kacag a detektív, ha nem tudott volna angolul, nem lett volna angol kém. Nem vagyok kém, mondja a Joyce-tanítvány. Maga kém, mondja a hang a füstfelhőben. Minden este ezt mondja neki, minden éjszaka. És mögöttük sok éjszaka a sötét szobában, a fény izzó körében, amelyen átkavarognak a cigarettafüst fehéres szalagjai. A fény fehér és éles, élessége nyársként hasítja keresztül a szemét. A Joyce-tanítvány az olajlámpára gondol, annak meleg sárgás fénykörére. Különböző végeztünk, mondja a detektív. Most visszamegy a cellájába. Reggel borbély, utána ítélethirdetés. Nem vagyok kém, mondja a Joyce-tanítvány. Maga kém, mondja a hang a fénykör mögül, maga áruló. És magát halálra fogják ítélni. Joyce tanítványa elsápad. Mintha tenger zúgását hallaná, mint amikor a karszti bóra korbácsolja. Egyszer már halálra ítélték, mondja halkán. A távollétében, kacag a detektív, de ezúttal maga is jelen lesz.

10.

Ez negyvenhét egy forró júliusi estéje. Folyosók útvesztőjén keresztül vezetnek és ajtókon át, amelyek bezárulnak mögötte. Végül egy cellába ér, amely szűk, akár egy folyosó, hat méter hosszú, kettő széles. Magasan a mennyezeten van a lámpa, egész éjszaka ég, a

tanítvány pupillájában kicsi vörös nyársak forognak, a szűrős pokrócot a szemére húzza, egész éjszaka nem tud elaludni. Háttal az izzás mögött, ott ahol a láthatatlan szem van, rejtve a lámpa előtt, a fej mélyében, a tér mélyében legyőzik az időt, ott a lelki szemei előtt a trieszti kikötő ideges képei sorjáznak, meg a ködös ljubljana-i és a még ködösebb londoni utcáké.

Reggel felé, a világos júliusi reggel felé, amikor végül olyan állapotba süllyed, amely csak hasonlít az alváshoz, lépteket hall az utcáról, hangos beszédet. A ljubljana-i börtönfalakon túl ott a járda, reggel az emberek munkába sietnek. Fölkel, abban a pillanatban megcsörrennek a kulcsok, az ajtóban ott a borbély. A léptek és hangok zaja odakint megsokszorozódik, odakint valami felnövekszik, a morajló tömeg tengere. Az igazságos nép tömegei gyülekeznek a bíróság épülete körül, hogy kifejezzék szolidaritásukat a bírakkal, akik a nép nevében megkezdik a pert az árulók, kémek, ellenségek ellen.

A váróhelyiségben kinéz az ablakon a térre, a fejek tömegére, amit láthatatlan erő, valami láthatatlan és nem hallható szél mozgat ide-oda. Egy pillanatra látja önmagát és tanárát, ez az utolsó kép, mielőtt bevezetik a terembe: trieszti szobája ablakában állnak, ő húsz éves, kint a tömeg üvölt és követet hajigál az olasz konzulátus épületére. Tanárában most nincs leírás iránti vágy, félt, menekülni akar, végül elmenekül. Tanítványa nevet. Most, negyvenhét júliusában nem nevet. Ő is félt, ő is menekülne. De nincs hová. Most csak egy út várja, amely a folyosók útvesztőjén keresztül a tárgyalóterembe vezet.

11.

Minden vádlott olyan, akár az árnyék, elgyötört, kiálatlan és szorongó. A tárgyalóterem zsúfolásig tele emberekkel, akik fenyegető mormogással kísérik bejövetelét. Leültetik az első padra, mögötte és a falak mentén egyenruhás őrcok sorakoznak fel. Gyorsírók várakoznak térdre helyezett kézzel. Az asztalokon kihelyezett ceruzák, mozdulatlanul, akár a csőre töltött lőfegyverek.

A per tizennégy napon át tart, minden nap reggeltől estig, ebédszünettel. A hangszórók közvetítik az ügyészek metsző szavait és a vádlottak nyökögését ki a bíróság előtti térre, a többi térre és a ljubljana-i utcákra, az egész országban összegyűlnek a dolgozók a rádiókészülékek mellett, és hallgatják az ügyész dörgő szavait: a szlovén értelmiségnek mindig volt egy köre, amely mindig idegenek csatlósa lett, amely mindig eladta magát, amely szolgáiban behódolt mindennek, ami idegen, különösen az idegen tőkének. Az újságokban egész oldalas tudósítások jelennek meg a perről: Senki sem hozott erre a népre annyi bajt, vért, gyötrelmet és szenvedést, mint amennyit

ez a maroknyi reakciós klikk. A vádlottak padján ott ül maga az idegenek csatlósául szegődött árulás. Nemcsak a dolgozó nép ítéli el őket, elítéli az egész emberiség, elítéli őket a humánus maga, írja a Szlovén Hírlap.

A hatodik vagy a hetedik napon az ügyész a Joyceanítványt hallgatja ki. Az Állatok farmja című könyvről beszél, amit a vádlott Angliából kapott. Angol nyelvtudását, mondja az ügyész, amit már Triesztben megszerzett, aljas módon arra használta fel, hogy e förtelmes pamfletből fordítson részleteket, és a könyvet kölcsönadja a társainak. Amikor megkérdezi a vádlottat, leírná-e a könyv tartalmát, csend támad. A csend szétárad a hangszórókon át a bíróság előtti tömegben is. A rádiókészülékek hallgatóira ráírt a vádlott némasága, amit az újság másnap úgy ír le, mint egy megátalkodott ember kínos és szálnalmas hallgatását. Végül a vádlott megszólal. Leírni..., nyelvi, nem tudom leírni. A fejében, mondja... A fejében? ordítja a bíró. A vádlott hosszabb szünet után tétován hozzáteszi: Valami őrzt érzek a fejében. A fejében, mondja diadalmasan és nyugodtan a bíró, őr van, amint azt maga állítja. És a nép a tárgyalóteremben megbolydul, nevetése végighullámzik a bíróság előtti téren, az összegyűlt tömeg viharosan helyeselni kezdi a bíró szavait, amint a másnapi lap hírdül adja vastagon szedett alcímében.

A kandeláber alatt, amelyre a hangszórót erősítették, idősebb férfi hajol oda a feleségéhez. Mintha ismerős volna a hangja, mondja, ha nem nyökögne ennyire. Ez nem London hangja?

12.

Augusztus tizenkettedikén a tanácselnök bíró kihirdeti az ítéletet. Három vádlottat golyó általi halálra ítélik, teljes vagyonekobzásra és megfosztják őket politikai valamint állampolgári jogaiktól. A teremben kitör a taps. A bírói tanács egyik tagját szemmel láthatóan onnarral tölti el ez a taps. Fölemeli a kezét, hogy elcsillapítsa az embereket, de amint a terem lecsillapodik, akár a visszhang, tapsvihar hangzik fel, majd dühöngő helyeslés kintről, a nagy térről, ahol a tömeg már jókor reggel helyet foglalt, hogy meghallgassa az ítélethirdetést.

13.

Amikor elvezetik a cellájába, egy papírlap várja. Közlik vele, hogy írhat haza vagy akárhová. Ledől az ágyra és a mennyezetet bámulja. Este eloltják a villanyt, először több hónap után. Az őrcok időnként benéznek a cellába.

14.

Két évet tölt magánzárkában, ahol olvasnia is szabad. Éjszaka néha odaül priccseré egykori kihallgatója. Egy éjszaka megkérdi tőle, tisztán jogi szempontból igazságosnak tartja-e az ítéletet? Ő nem felel, a falnak fordul. Egy más alkalommal azt tudakolja éjszakai látogatója, mi történt a per folyamán, miért nem írta le a könyv tartalmát, miért támadt az a hirtelen úr a fejében? Azért, felelte a jogi kar egykori dékánja, mivel nincs bennem vágy a leírás iránt. A detektív furcsán néz rá, aggódva csóválja a fejét.

A következő év végén értesítik, hogy kegyelmet kapott. A halálbüntetés helyett húsz év börtönt. Négy év múlva beteg szíve miatt feltételes szabadlábra helyezik. Egy felső-szlovéniai kisvárosban telepszik le. Ablakában minden éjszaka ég a lámpa. Reggelente nézi a napsütötte fehér alpesi csúcsokat. Szavai ritkák, mozdulatai lassúak és ügyetlenek.

15.

Ötvenhárom egy késő őszi estéjén lépteket hall, valami mozgást észlel a ház előtt. Eloltja asztalán a lámpát, az ablakhoz lép, félrehúzza a függönyt, és abban a pillanatban jeges borzongás fut végig egész testén. Kint emberek sötét csoportja gyülekezik, valamire készülnek. Valaki a nevét kiáltja. Valaki ezt kiáltja: El akarja adni Triesztet az olaszoknak! Ő meg az angol barátai. Dörömbölnek az ajtón, brummogó férfihangok az előszobában, egy pillanat múlva már a szobájában, amely hirtelen tele lesz testekkel, izzadságszaggal, pálinkás leheletekkel.

Erősen megmarkolják, és kirángatják a házból az utcára. Talicskára ültetik. A talicska dübörög az utca kövezetén le a folyó felé.

A menetet röhej és ordítozás kíséri: szpik inglis, szpik inglis! A talicska vasalt kereke dübörög az utca kövezetén, hányja-veti az erőtlenség testet, mint a zsákot, a professzor úgy érzi, beteg szíve megáll, remegő kézzel próbálja szemét eltakarni az arcok előtt, amelyek odahajolnak hozzá, a gúny és a szitkok értelmetlen zuhataga előtt: vén hülye, vén hülye. Áruló, Júdás. Mikor a talicska megáll egy pillanatra, hogy aki tolja, a tenyerébe köpjön majd újra nekiveselkedjen, szájak tátognak rá pálinkás lehelettel: Hol vannak most az angol barátaid? És a kérdésre asszonyok sipfó nevetése, férfiak brummogó röhögése felel: szpik inglis, szpik inglis.

16.

Mielőtt a talicska vasalt kereke tovább dörögne az utcán, mielőtt a vág menet tovább indulna, az öregember fölemeli a kezét, köröz, valakinek meg akar valamit magyarázni. Mintha most értett volna meg végképp valamit. A csöcselék még vágabban röhög a hadonászásán. És mielőtt a folyópartra érnének, kurjantásaik, bömbölésük és röhögésük távoli zúgássá változik. A zúgás ugyanabban az űrben hangzik fel, amely úgy keletkezik a fejében, mint egy lyuk, mint egy akármilyen további leírásra való képtelenség. A professzor úgy érzi, hogy jogászai agyával, analitikus értelmével most fogja föl, mi az az űr, amely a leírásra való képtelenséggel együtt jelentkezik nála. Ezért erőtlenség teste nem érzi többé a szitkok záporát, nem érzékeli a becsmérlések reá zúduló özönét, rá se hederít a röhej áradatára, és nem hallja a dühödt gyalázkodás jégverését. Az egyenletes és távoli zúgás kívül van az ő fején, és annak üresen kongó terén, ez az egyszerre többé nem értelmetlen zúgása a mind újabb tömegeknek, amelyek üvöltnek és süvítnek, akár a karszti bóra a trieszti utcákon át a tengerig, ez a zúgás, amely közeledik, és a távolban, a végtelen térben kibomlik egyetlen egy szóból, egy szóból, amely nem angol és nem szlovén és egyáltalán nincs leírva egyetlen egy nyelven sem, amit sohasem mondtak ki és sohasem alkalmaztak semmi leírására, amely elmond mindent, noha kimondására nem képes sem a tanár, sem a tanítvány, egy szó, amit értelmetlenségében lehet csak megérteni, noha azt sem a tanítvány, sem a tanár sohasem lesz képes használni. Ez az, amit most szívesen elmondana trieszti tanárának, hiszen most érti, hogy ugyanaz a szó áll az elején és ugyanaz a végén, és ez a szó csöppet sem annak függvénye, hogy milyen nyelven fogják kimondani vagy leírni.

Ezért hadon szik a kezével, és a felső-szlovéniai nép ezért kacag vágan és üvölti még hangosabban: szpik inglis, szpik inglis.

Nem hallja többé, már csak a távoli zúgás létezik, nem tudja már, vajon a tenger bömböl-e vagy a tömeg vagy csak a bóra az ablakon túl, és lökései közepette hallatszik Zois professzor monoton beszéde, amint leírja az olajlámpát.

FORDÍTOTTA GÁLLOS ORSOLYA

Horkay Hörcher Ferenc

RÉSZLETEK AZ APA HALÁLA CÍMŰ CIKLUSBÓL

VAJON HOVÁ?

Még él.
Ziháló test
a paplan s a lepedő két határa közt.
Mint szőlőkacsok, visszahajló,
feltartott kezek a párnán.
Bozontos szemöldök,
időnként fájdalmasan
összeráncolt homlok.
Elsötétült ornyereg.
A lehunyt szemhéjak alatt
a lázasan kutató,
dülldt szemgolyók.
A pofacsontra tapadt izmok
által merevvé tett arcvonások.
Halál előtti nyirkosság
a felkaron.
A puszta funciók:
édesapa márcsak egy kétségbeesett
erőfeszítés arra, ami még neki jut.
S azon túl? Kép, amelytől
visszariad a halandó,
s az éjszaka felbátorodott szörnyei közt
egyedül megteendő út, vajon hová.

LÉGSZOMJ

A halál beállta óta légszomj.
Aznap mégcsak a lázas matatás:
amíg van mit, teszem a dolgom
körülotted: tisztába rakunk,
öltöztetünk, ujjadról a gyűrűt
lefejtem, aztán a megsárgult
fehér koporsó, fehérhajú,
csendesszavú halottkém,
s a halottszállító fehér autó:
isuzu midi. Most már
legszívesebben futnék hazáig.
Elalvás előtt a hullámokban rámtörő
hányásszerű zokogás. Másnap és
harmadnap: temető, csokor,
a gyászjelentésre való
hatsoros. Papírválasztás
a nyomdában. Még mindig
jól bírom. De eltűnéseid
egyre vadabb álom,
melyből nincs
vészkijáratom. Kínzó
fejfájás és légszomj.
Bokszoló vagyok,
orrbatalált egy ütés és
most szemem előtt kavarog
a világ, egy kicsit megrogytam,
kibillentem a pozícióból.
Miért nincs hozzám legalább
egy jó szavad?

TÖBB TITOK

Nincs több titok.
 A halkuló lélegzetvételek
 ki-kihagyó ritmusa, aztán
 a gyanú kérdése: ennyi csak?,
 gyöngesóhaj: aztán a hűlő
 testtől búcsúzó madár röpte.

Nincs több titok.
 Az üresen maradt ágy. A szagok.
 Minden ugyanabban a pózban,
 fürdőkabát a fogason,
 emlékek, karácsonyfa, s a
 helyre nem hozható mozdulatok.
 Nincs több titok.
 Magad méricskélése, nem
 is olyan borzasztó, aztán
 a felcsukló sírás, ahogy
 végighullámzik a garaton,
 mielőtt kiszakadna belőled a fájdalom.

Végül nincsen már
 semmi se. Nincs Titok,
 Kaland sincs, váratlan Fordulatok,
 a Pillanat vulkánkitörése sincs,
 csak hideg, hiány és unalom,
 míg forog a néma taposómalom.

1997 december 29.

A VÉGE MÁR SZELÍD

A vége már szelíd
 – akár egy Schubert Lied.

A Palimpszeszt Kulturális Alapítvány MŰFORDÍTÓ-PÁLYÁZATOT hirdet.

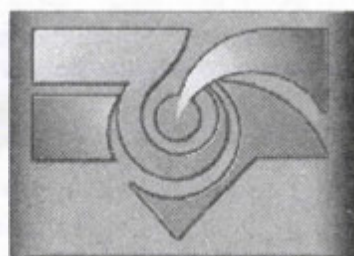
A pályázóktól valamely európai nyelven írott középkori, reneszánsz vagy barokk művek fordítását várjuk. A pályamunkákat lemezen és két kinyomtatott példányban kérjük beküldeni az alapítvány címére, vagy személyesen behozni szerkesztőségi ülésünkre (hétfőnként 18-19 óráig az Eckermann Kávéházba, Budapest VI. Andrásy út 24.).

A legjobb fordításokat – az 1997-ben meghirdetett pályázat díjazott műveihez hasonlóan – megjelentetjük a *Palimpszesztben*, s a fordítóknak díjat adunk.

A díjakat az alapítvány által megrendezendő *Műfordító-találkozón* adjuk át, melynek időpontjáról a pályázókat levélben értesítjük.

Terjedelmi elvárások:

verseknél: legalább 150 sor
minden más: legalább 200 sor

Leadási határidő: 1998. október 30., Alfonz napja

Címünk: Palimpszeszt Kulturális Alapítvány
1088 Budapest
Múzeum krt. 4./c

További információk:

villanyposta: pirkheimer@yahoo.com
távbeszélő: (36-1) 315-0131

<http://www.btk.elte.hu/palimpszeszt>

Fekete Vince

ELSŐ LEVÉL

Az utcák zegzugos hálójának
az udvarterek szítás csápjainak
ingadozó mozgása melyben
jobbra-balra billenve lebeg
a jóhiszemű járókelő a
féktelen megrendültség
és valamilyen lomha gyönyörűség
hullámverésében ide-oda
biccentve éhes tekintetét
annak a puha légies
szívóhatásnak a megérzéséből
s a szokatlanul hullámzó
szorongások és örömök
könnyed gyürkőzéséből
adódik amelyek mostanság
könnyűszerrel megbabonáznak

az esti a reggeli illatok forrongó
kavargó remegései az elszánt
kezdetek és lemondó befejezések
a megszámlálhatatlan apró ingerrel
szánkázató félelmek megbicsaklások
és nekilendülések azt hinnéd mit sem
változtatnak nem hoznak már
semmi újat életedben pedig
egyszer és ott akkor jól figyelsz
majd mi mindennek a forrása
és deltásodó végcélja mi az első perc
és az utolsó pillanat az egyetlen és
a legtöbb vágyakozása és
kockázata a most az akkor
az egyszerre csak s hogy az majd
egyszerre szívem hiszen tudod
tudni fogod megpecsétel megfog
lerohan s megnyugtat akár
egy könnyű párolgó-gőzölgő

*vacsora ebéd vagy a füstölgő
porzó föld mondjuk az ibolyák
aljától két méterre*

MÁSODIK LEVÉL

*még azt hihetném hogy lassan
ahogy kifordulsz a kapun
utánam csendesen követsz
még azt hihetném hogy
valahol ismét valahol
hát elhibáztam ezt hihetném
nos tehát vagy azt kötődsz
hozzám s mögöttem jössz
lépdelsz hogy lásd hova
merre visz a lábam*

*még azt hihetnők persze hogy
minden manír minden fölös
ami ránkragadt mondom
még hihetnők hogy magam
magad s hogy soha de mégis
tehát még azt hihetnők hogy
idővel vagyis az idő majd
elviszi így lesz vajon így
azt hihetnők persze
de hát eb hiszi*

Gwyneth Lewis

BUDAPESTI SZOBORPARK

Nem minden szobor tud rendszert váltani.
Ezek itt megátalkodottak, akiket
az új rendszer elkapott, és e parkba hozott,
s politikai bűneikért, elavult gesztusaikért

darukötél általi halálra ítélt. Történelmi szél
fúj mindenfelől kommunista lábszárak
köré acélnadrágokat, miközben öltönyös férfiak
(a bejárati kapunál három Lenin áll)

meztelen hősokeket szemlélnek, csupa erő-izom;
boldogan dagad a kollektív kebel:
népüket vezették. Most seregély-forgalmat
irányítanak és gyümölcsfa-sereget

a sűrűsödő délutánban, ahol nem történik semmi,
s már csak ők handabandáznak.
Azelőtt szónokok voltak – szavuk az emberiség
legnyomatékosabb igéik acélöntődék

habár most kerülnek egymás tekintetét,
azért hallják hátuk mögött a cigarettázva
amerikázó munkásokat, s tűrniük kell,
hogy betonozók játszanak történelmiükkel.

Gwyneth Lewis költőnő Cardiffban született, ahol ma is él. Walesi anyanyelvén és angolul egyaránt ír. 1988-ban elnyerte a Gregory Award költészeti díjat.

REMETÉK

Tudom, hogy tudnék igazán jó lenni,
ha lenne privát erdőm s tavam
a többi remete viskójától távol.
Colman elvonja figyelmem az imától

rohadt csengettyűivel. Gyertyáit,
látom az öblön át, tovább
égeti, mint én. Kész őrület
ez áldott szigeten a csődület,

ahol az egyik leendő szent jobban
alázta testét, mint a másik.
Közönyös akarok lenni, mint a szikla fent.
Követelem, hogy magamban lehessenek szent.

FORDÍTOTTA GEORGE GÁBOR

A nyomkereső

KERTÉSZ IMRE

VENDÉGSÉGBEN

A házigazda – bonyolult családnevű egyén, a keresztnéve szerint Hermann – gyánútlanul fecsegett: úgy látszik, még valóban csak egyszerű kollégát sejtett vendégében, s az most, a pipáját szíogatva (kényelmetlen, de alkalomadtán, meg kell hagyni, igencsak nélkülözhetetlen szerszám), csendesen az arcát tanulmányozta. Nem látott különösebbet: egy középkorú férfi zavartalan önbizalomtól sugárzó arca volt, formája ovális, orra, szája rendes, haja barna, szeme kék. Egyelőre még nem lehet pontosan tudni, hogy fecsegése mögött a szokott fondorlat, vagy pusztán gyermeketeg együgyűség rejtőzködik-e: hajlott az utóbbi föltevésre, habár – tűnődött – a kettő közti különbség elhanyagolható voltaképpen. Újabb pillantást vetett rá: csakugyan és a legkomolyabban azt hinné, hogy sikerült véglegesen elvágnia maga mögött a szálakat? Nos, mindegy: hamarosan meg kell tudnia, hogy a szálakat sohasem lehet elvágni, és neki is, akár csak valamennyi tanúnak, előbb-utóbb vallania kell.

Egy percet ajándékozott még neki, a felhőtlen gondtalanság egyetlen percét. A fecsegését figyelte: a foglalkozásáról, pontosabban a foglalkozása nehézségeiről fecsegett, a kollégának, ha ugyan nem a cinkostársnak járó bizalommal, s úgy tett, mintha roppantul gondterhelt volna miattuk – vagyis úgy tett, mintha semmi gond sem volna a világon. Ügyes, gondolta a vendég, nagyon ügyes: bizonyára nem lesz könnyű megtörni. Áttekinthette a színteret: az alkalom kedvezőnek látszott: ők ketten a szoba sarkában ültek, kisasztalka mögött, ropogós, zöld bőrfotelokban, mialatt a másik sarokban az asszonyok cipőket próbáltak egymás lábára, egészen belefedkezve ebbe a női hóbortjukba. Igen, ideje, hogy munkához lásson.

Kivette szájából a pipát, és előre megfontolt, higgadt barátságatlansággal a szavába vágott. Azután egyetlen kurta mondatban tudatta kilétét, küldetése és az általa lefolytatandó vizsgálat célját: Hermann elsápadt kissé. Csakhamar összeszedte magát azonban, mint az egyébiránt várható is volt: némileg, mondta, készületlenül éri a váratlan bejelentés, hiszen eddig minden jel arra vallott, hogy a vendég – a kolléga úr – csupán az éppen véget ért szakmai konferenciára érkezett a városkába, úgyhogy hirtelenében nem is tudja, mit is mondjon ezen a késői órán...

– És annyi esztendő után – vetette közbe a vendég.

– Rendben van, ezt sem tagadom – felelte Hermann. – De mindenekelőtt egy valami érdekelne: kötelességem-e egyáltalán az ön kérdéseire válaszolni?

– Nem – így hangzott a gyors felelet. – Önre kizárólag a saját törvényei vonatkoznak. Ezt föltétlenül tudnia kell, és semmivel sem menthető, hogy nem mindjárt ezzel kezdtem.

Köszöni, felelte Hermann, erre volt csupán kíváncsi: ezek után pedig – jelentette ki mosolyogva – készen áll a tanúvallomásra, mégpedig önként és függetlenül, amint vendége is láthatja. Így igaz, hagyta rá a vendég, bár talán kevesebb méltánylással, mint amennyit Hermann, a maga nagyvonalúsága ellenében, bízást elvárhatott volna. Úgy látszik, a vendégnek az lehetett a véleménye – meglepő magabiztosság –, hogy Hermann mindenképpen vallani fog. De épp az volt a zavarba ejtő, hogy nem kérdezett semmit: nyugodtan ült tovább, a pipáját szívva, és szinte unatkozni látszott.

Egy perc múlva Hermann törte meg a csendet. Tulajdonképpen – kérdezte – mi érdekelné a vendégét? Talán – firtatta tovább, minthogy a vendég késlekedett a válasszal, mint aki még fontolgat valamit – őhozá, Hermannhoz kívánná személyes kérdéseket intézni? Netalán arról meggyőződni – folytatta az előlegezett megértés áthidaló, könnyű kis mosolyával –, hogy ő, Hermann, mit és mennyit tud?

– Nos hát, mindenesetre – felelte –, hogyne, szívesen meghallgatom; már amennyiben persze csakugyan kedve tartja, hogy elbeszélje.

– Miért ne? – vont vállat Hermann, elvégre semmi titkolnivalója. Következésképp viszont, tette hozzá, nincs is túl sok mondandója. Tény és való: hallott az esetről. Azt is tudja, hogy itt a környéken történt. Fájdalmas, még beszélni is fájdalmas róla. Ő maga különben akkor nem sok figyelmet szentelhetett a dolognak.

Nem akarja a vendégét magyarázatokkal terhelni – ennek mindenesetre megvolt az oka, hogy a többit ne is említse, az idő tájt például félig-meddig gyermek volt még, ami persze nem melegség, csupán körülmény, de valamennyire talán magyarázatul szolgál. Természetesen így is a füléhez jutott egy és más, hallotta, hogy valami történt, a számos akadályoztatás ellenére – sőt, épp ezek, mondhatni nyomatékosító jelenléte folytán – is lehetlenség volt az embernek némely dologról, ha kellenél is, de tudomást nem szeretnie – hamis tanú, aki egyebet állít. A részletek és arányok azonban, vagyis maga az eset tulajdonképpen csak később kezdett pontos körvonalat ölteni.

Hermann itt elhallgatott egy percre; mozgékony, szavait mintegy állandó magyarázó ábrákkal kísérő kezét, talán hogy végre szilárd támaszt találjon számára, az ültében magasra húzott térde köré fonta, s jól hallatszott ujjperceinek könnyű roppanása, mielőtt újra beszélni kezdett.

Megtehetné volna, mint ahogy mások is megtették, hogy nem foglalkozik az üggyel – ki vethetné a szemére? De – folytatta – valami nem hagyta nyugodni, valami hajtotta, égette, a kíváncsiság – de nem, nem ez a helyes szó, s itt nincs helye a szeméremnek; szabad-e tehát kötelességről, a tudás gyötrelmes kötelességéről beszélnie inkább? Lázás kutatómunkába fogott: tényeket, mindenekelett is kétségbevonhatatlan tényeket akart, hogy tisztán lásson az ügyben. Aktákat gyűjtött, bizonyítékokat szerzett, egész irattárat halmozott föl – volna mit mutatnia a vendégnek. Most már csak az hiányzott, hogy mindez a rengeteg tárgyi bizonyítékot feldolgozza; csakhogy... S Hermann itt mélyen felsőhajtott, hátrébb dőlt üléséni, anélkül hogy elengedte volna térdét, és egy perce lehunyta a szemét, mintha az erős lámpafény bántaná.

– Csakhogy – folytatta aztán – már a föltételezéssel is elég messzire megyünk, túlságosan is messzire. Az ember elgondol bizonyos dolgokat: nem tehet mást. És bár ezek a gondolatok nem tőle származnak, csak... hogy is mondjam... Érti ezt? Szóval... van ebben valami visszariasztó. Az emberben megmozdul valami... valami belső tiltakozás... Egy érzés, amire nehezen találnék hirtelen nevet... Félek, nem vagyok eléggé világos...

Ismét elhallgatott, tétova pillantást vetve a vendégre, s bár ez óvakodott attól, hogy bármi megjegyzéssel befolyásolja, Hermann úgy látszik mégis biztatást olvasott ki az arcából, mert folytatta:

– Talán – mondta – az, hogy lehetséges. Igen, az, hogy föltételezzük a lehetetlent, és egyszer csak bizonyosságot nyerünk rá, hogy... hogy lehetséges: most – jött lázba –, azt hiszem, most sikerült megfognom ezt a bizonyos érzést. – Előrehajolt, egészen közel a vendéghez, szeme különös fényben égett, a hangja suttogásba fordult. – A lehetőség, érti? Semmi más, csak a pusztán lehetőség. És hogy ami csupán egyetlen egyszer, csupán egyetlen emberrel megtörténik, az már át is lépte a lehetőség határait, az már valóság, az már a valóság törvénye... – Elhallgatott, csaknem roskadtan nézve maga elé, majd ismét a vendégére emelte egy kissé még mindig zavaros tekintetét. – Nem tudom, érti-e, hogy mire gondolok...

– Hogy ne érteném – bólintott a vendég –: érdekes gondolat. S valószínűleg igaz is, hisz miből is táplálkozunk örökös szorongásunk, ha mindnyájan részesnek nem éreznénk magunkat kissé az egyetemes rosszban.

– Igen! Igen! Látom, tökéletesen megért! – kiáltott föl Hermann, kezét valami hirtelen elragadtatással a vendég felé nyújtva, majd, nem találva tényleg a túláradó mozdulat voltaképpen célját, ismét visszavonva: – Örülök, hogy találkoztunk, örülök, hogy itt van! Sőt azt mondom: előbb kellett volna eljönnie!

– Lehetségtelenség volt – mentegetőzött vendég.

– Sokat kellett volna beszélgetnünk! Egy időben nagyon vártam... úgyszólván nap mint nap vártam a jövetelét!

– Sajnálom, de csak most kerülhetett rá sor – szabadkozott a vendég.

– Kár. Most már mindegy, de kár. – Hermann lassacskán erőtt vett érzelmei, szavai ismét értelmes rendben sorakoztak egymás mellé, mint egy építmény kőköveikéi. Hát igen: ekkora teher – mondta – és ily kevés lehetőség egyetlen elszánt, határozott tette. Töprengett, egyre rágta a gondolat: mit tehetne, túl azon, amit az ember napról napra amúgy is megtesz; de hát az igazat megvallva nem sok eredményre jutott. S aztán az élet egyéb követelményeire kellett fordítania figyelmét: alacsonyról küzdötte fel magát, tanult, egzisztenciát, majd családot alapított – bizony, nem csekély erejébe került, amíg odáig jutott, ahol ma tart. Nem szeretné, ha vendége félreértené és a szavait úgy értelmezné, mintha a maga részéről ezzel netalán végképpen félretette volna az ügyet: nem, és magától értetődik, hogy fenntartás nélkül vállalni kíván minden szolgálatot, ami az eset következményei miatt reá is hárul, noha természetesen – s ezt hangsúlyozni szeretné – önként és függetlenül, amiként ennek a tanúvallomásnak is aláveti magát. Elmosolyodott, töprengő, fanyar kis mosollyal:

– Hogy is mondta az imént? Az egyetemes rosszból ránk eső rész miatt? Igen, igaza lehet, talán ezért –; vagyis, folytatta Hermann, lényegében csak egy tágan – némelyek, például a felesége szerint túlságosan is tágan – értelmezett kötelességérzettel vezetett, mert hiszen közvetlenül semmi sem köti tulajdonképpen az eset-

hez – hanem ez már kivilágott, felesleges volna megismételnie. Mármost ez, ha talán nem is sok, de körülbelül minden, amit a maga részéről mondani tud – fejezte be.

– Köszönöm – mondta a vendég –, nagyon érdekes volt. Az ön személyes ügye valójában nem tartozik ugyan a vizsgálat anyagához, és bizonyára emlékszik, hogy csupán beleegyeztem, nem kértem azonban rá, hogy előadja a védekezését; de hát ön bizonyára szükségét érezte, és miért is tagadtam volna meg ezt a kis szívséget? Mindamelllett köszönöm, nagyon érdekes volt – erősítette meg ismét.

Hermann meghökkenten nézett rá:

– A védekezésemet?... – vonta össze a szemöldökét. – Remélem, nem kétkezik a szavaimban? – kérdezte aztán. – Amennyiben látni óhajtja az okmányaimat...

– Erre nincs felhatalmazásom – szakította félbe. – Mellékesen az önről szerzett információim tökéletesen egybevágnak a szavaival. Ön felette áll minden gyanúnak, Hermann.

Nos, ennek igen örül, mondta Hermann, mindjárt hozzátéve, hogy magától értetődően nem személyes okból – hisz ezt illetően sosem lehetett kételye –, hanem abban a tágabb értelemben, mint ahogy erről az előbb beszélgettek: vagyis örül, hogy nem lett áldozata holmi vak pusmogásnak, bizonyos elfogultságoknak, a világ általánosító hajlamának, amivel az ilyen vélekedéseket az személyekről családokra, családokról vidékekre, majd meg már egész népekre kiterjeszteni szokta, s ami roppantul bántotta volna.

– Megértem – jegyezte meg a vendég –, magam is rendelkezem némi tapasztalattal ebben a tekintetben. Az ilyesmi mindig kellemetlen.

Úgy van, helyeselt Hermann, és főként végeláthatatlan eljárásokba bonyolódhat az ember, föltéve, hogy nem vagyunk közömbösek egynémely tekintetben, és súlyt helyezünk tiszta hírünkre.

– Márpedig – folytatta – kolléga urat valószínűleg nem szükséges emlékeztetnem a krónikus időhiányra, ami már a mi szakmánk velejárója. Most meg éppen hogy rám jár a rúd: ugyanis épp kinevezés előtt állok és át kell vennem az új munkakörömet.

A vendég itt egy pillanatra félbeszakította, hogy szerencsét kívánjon.

– Köszönöm – nyugtázta Hermann, ültében meghajolva, majd kényelmesen hátradőlt a karosszékekben, papucsos lábát otthonosan előrenyújtva. – Ettől függetlenül természetesen a továbbiakban is a rendelkezésére állok, minden téren, és eszközzel, amennyire csak az erőmből telik.

A vendég sietve biztosította, hogy semmiképp sem kíván visszaélni sem az idejével, sem a türelmével: mindössze néhány információról volna szó, melyeket a házigazdától a helyszíni szemle tárgyában szeretne kérni; az első kiszállásnak ugyanis holnap kell megtörténnie. Szükség lesz majd egy második szemleútra is, egy másik, egy távolabbi helyszínen – de ezt most hagyjuk, beszéljünk az elsőről inkább, amelyet itt, a közeli terepen kell majd megejtenie. Azt szeretné tehát tudni: megvan-e minden, épségben, érintetlenül?

– Hogyne – felelte Hermann, és hozzátette: – Erre ügyeltünk.

Helyes, mondta a vendég, ez igen fontos, ha ugyan nem épp a legfontosabb körülmény, mivel a nyomok eltüntetése az ellenfél egyik kedvenc és legveszedelmesebb eszköze: márpedig az ilyesmi még a leglelkiismeretesebb vizsgálat eredményességét is veszélyeztetheti – no persze, épp ez az ellenfél számítása.

Hermann elgondolkozva nézett maga elé, mintha a vendég szavait mérlegelné:

– De hát – kérdezte aztán csodálkozva – milyen ellenfélről beszél voltaképpen? Biztosíthatom, hogy a mi környékünkön, már amennyiben beszélhetünk egyáltalán számba vehető ellenfélről... (a vendég itt fölnevetett) no jó, tegyük fel... akkor sem merészelne azonban olyasmit megkockáztatni, mint például a nyomok eltüntetése, és szavatolok érte, hogy ha csak az idő nem...

– Az idő veszedelmes ellenfél – vágta el kurtán.

Hermann fölélénkült: ő ezt nem egészen így fogja fel, kezdte, elvi kérdésekhez illő tárgyilagos, ám határozott ellenvéleményt tükröző mosollyal. De a vendég egyetlen kézmozdulattal elhallgattatta: pillanatnyilag, jelentette ki, nem tartja célszerűnek, hogy ezt a kérdést megvitassa Hermann-nal. Hermann arcán méltatlankodó vonás jelent meg: látszott rajta, hogy egyik kedves eszméjét érintették, s hogy szívesen kifejtette volna a tárgyról kialakult, s tán fáradságos munkával kidolgozott nézetét; de valószínűleg még ennél is kevésbé lehetett inyére a mód, ahogyan egyszerűen a torkára forrasztották a szót, a saját otthonában. Mintha pár pillanatilag egyenesen azt fontolgatta volna, ne emlékeztesse-e vendégét a jó modor alapvető követelményeire: de végül mégsem tette, ki tudja, miért. Ugyanezzel a belső gondolatmenettel állhatott-e összefüggésben vajon, hogy a lábát ismét maga alá húzta és előrébb csúszott a karosszékekben, lemondva ezzel eddigi kényelméről egy feszültebb testtartás érdekében: úgyszintén nem derült ki. A kihallgatás folytatódott. A vendéget az érdekelte, hol is van pontosan a helyszínen. A kérdezett habozott:

– De hisz ezt önnek tudnia kell – mondta azután, némileg feszélyezett és egyúttal tapintatra törekvő hangon.

– Természetesen – hangzott a válasz –, ha már ott vagyok, tudom is. Csak az innen odáig vezető útvonallal nem vagyok tisztában, s azt hiszem, ez érthető: végre is idegen vagyok a környéken. Annyira bonyolult talán?

– Ellenkezőleg – sietett biztosítani Hermann, igen egyszerű. Mindenekelőtt is a szomszédos városba kell eljutnia, itt a közelben, ugyanezen a termékeny síkságon; itt gyöngéden elmosolyodott és közbevetőleg megjegyezte, hogy a szemleút remélhetően nem veszi majd annyira igénybe a vendég idejét, hogy az említett városnak egész földrészünk kultúráját érintő nevezetességeit is meg ne tekintse azért; onnan pedig, folytatta érezhetően szárazabb hangon és arcán a már előbb is látott kelleetlen vonással, onnan pedig már közel a cél: ha kilométer, vagy nyolc, de legföljebb tíz – így valahogy, egészen pontosan nem is tudja.

– Érthetően – bólintott a vendég –, hisz odamenet nyilván egyéb foglalkoztatta, mint hogy a kilométereket számlálgassa.

Egy percnyi csend támadt, szinte azt lehetne mondani, kfnos csend. Ami azt illeti, és hogy teljesen őszinte legyen, mondta aztán Hermann, ő maga tulajdonképpen még nem fordult meg ott. Vagy úgy, mondta erre a vendég, akkor természetesen Hermann szíves elnézését kéri a tapintatlan közbevetésért. Szó sincs róla, tiltakozott Hermann, úgy érzi, inkább neki kell talán, bizonyos mértékig elnézést kérnem; nos, ha valóban így érzi, mondta a vendég, akkor Hermann semmi esetre sem lehet következtetlenséggel, legföllebb csak némi feledékenységgel vádolni; beismeri, mondta Hermann, hogy a látszat valóban e mellett szólhat, az igazság azonban mégis más, az tudniillik, hogy ő többször is tervezte már ezt a látogatást, azonban hol családi ügyek, hol meg hivatali kötelezettségek, vagyis rajta kívül álló okok miatt eddig még mindannyiszor el kellett halasztania. Remélhetően, tette hozzá, a kolléga úr megérti, hogy egy család és egy felelősségteljes hivatal terhei mellett a magunkfajta ember bizony nem mindig korlátlan ura az idejének. Hogyne, mondta a vendég, nagyon is megérti, hiszen mindnyájan így vagyunk ezzel: mellékes kötelességeink miatt folyton halogatjuk a valódiakat, gyakran egy életen át, és aztán zavarba jövünk, ha megkérdezzük magunktól, mit is végeztünk hát valójában.

– Kimeríthetetlen témakör ez – folytatta –, de attól tartok, máris visszaéltem a vendégszeretetével. Mindezenetre köszönöm az értékes felvilágosításait: érdekes volt, nagyon érdekes – tette hozzá, miközben felállt. Hermann is felugrott a helyéről, izgatottan látzott:

– Egy pillanat – mondta –, csak nem akar így elmenni?! De álljon meg hát... Mit keres, az ég szerelmére?!

– Az esernyőmet – mondta a vendég, aki ezalatt valóban, elkezdett körbe járni a szobában, még a bútorok mögé is bekukkantva, mert úgy emlékezett, hogy itt helyezte el valahol a tárgyat (fülledt időben, borús, súlyos ég alatt indultak ugyanis útnak a szállójukból) –, nem látta valahol?

– Nem – mondta bosszúsan Hermann, iparkodva a nyomában maradni, miközben egyszer majdnem össze is ütköztek, ahogy a vendég váratlanul megtorpant és ellenkező irányba fordult; szerencsére az asszonyok nem voltak tanúi ennek a nevetséges hajszának: időközben, miután a cipőkkel végeztek már, a másik szobába mentek át, s az onnan beszűrődő, gögicsélő hangokból arra lehetett következtetni, hogy éppen Hermannék kisfiát becézgetik, aki erre valószínűleg felriadhatott álmából, mert e pillanatban keservesen sírva akadt: nyilvánvalóan félreérthette a helyzetet. – De hát még nem beszélünk meg semmit – erősködött tovább Hermann. – Hogyan fog például odautazni?

– Vasúton és autóbuzson – mondta a vendég, még mindig hasztalan tekintve szét minden irányban. – Azt hallottam, a csatlakozás jó, s mindkét járat gyors és kényelmes.

Igaz, tökéletesen igaz, biztosította Hermann, s eszerint, mint látja, a vendég mégiscsak tájékozottabb a környékbeli közlekedést illetően, mint ahogy azt neki elárulta; attól tart csupán, hogy ebben a nagy hőségben túlságosan is igénybe venné majd ez a körülményes utazás.

A vendég erre fölnevetett, a maga nyugtalanító módján, röviden, komoran; de végre legalább szembe fordult Hermann-nal: biztosította, hogy utazott már sokkal körülményesebb módon is oda; csak nem azt akarja mondani, kérdezte erre Hermann, hogy egyszer már megjárta ugyanezt az utat; de igen, pontosan ezt, bár ez most nem tartozik ide, mondta láthatóan egy kissé bosszúsan a vendég; már hogyne tartozna, tiltakozott Hermann, hiszen csak most látja, hogy eddig elvontan, úgyszólván az elvek szintjén igyekeztek tisztázni azt, amiben a vendége ezek szerint a személyében is érdekelt; az elveken ez mit sem változtat, sietett leszögezni a vendég; természetesen nem, ismerte el Hermann, mindezt tekintetbe véve azonban most még indokoltabbnak látja a vendégének föltett korábbi kérdését: nem fél-e, hogy túlságosan is igénybe veszi majd ez az utazás; egyáltalában nem, válaszolta erre a vendég, ha valamitől mégis fél, legföljebb attól, hogy még a félelem sem eléggé emlékezetes érzés, és a holnapi munka eredményességét tekintve egyenesen kívánatos lenne, ha nem a könnyebbségeket, hanem a minél fáradságosabb körülményeket keresné, egészen az ínségességig, s ezt mindezenetre meg is tenné, ha nem kéne tekintettel lennie a feleségére is.

– Éppen ezért! Éppen ezért! – kapott a szón Hermann. – De hát így nem lehet tárgyalni... Üljön már vissza végre!

Sietve a karosszék felé terelte, leültek. Hermann bőrkötésű jegyzetkönyvben kezdett lapozgatni:

– No lássuk csak; tehát holnap. Hm. Holnap valójában igazgatói referátumom volna... – kezdte; a vendég, úgy tetszett, ismét fel akart állni; Hermann sebesebben, mondhatni kapkodva volt kénytelen folytatni: – Mindamellett, ha reggel idejekorán telefonálnék... Az igazgatómmal meglehetősen jó kapcsolatban állok ugyanis... Egyszóval szívesen odaviszem a kocsimon, ha óhajtja.

A vendég, ezúttal már kényelmesen hátradölvé, sőt még a lábát is keresztbe vetve a karosszékben, elmosolyodott:

– Ügyes, Hermann, nagyon ügyes – bólintott aztán. – „Ha óhajtja”... Hm – mondhatnám én is, mint ön az imént. Nos hát, Hermann, egyenes kérdés egyenes választ kíván: nem, nem óhajtom.

– Eszerint – kérdezte Hermann – visszautasítja az ajánlatomat?

– Ezt nem mondtam – felelte a vendég. – Lehet, hogy elfogadom a kérését, meglehet, beletörődöm abba, hogy elvigyen, minthogy az ajánlata percek óta itt függ már a levegőben, engedelmével szinte éreztem már érlelődni önben, mialatt az előbb volt szíves az esernyőmet keresgélni velem, igen, egyenesen erre haladt és ide torkolt végül a beszélgetésünk logikája, és ebben, nem tagadhatom, kicsikét magam is hibás vagyok. Mármost viszont ami az óhajokat illeti: az enyémről, biztosíthatom, szó sem lehet, és azt kell föltételeznem, hogy az önéről még kevésbé, figyelembe véve legalábbis az eddig mulasztottakat – nem, ne mentegetőzzék, hisz semmit sem hányok a szemére. Mindezt csak épp azért tartom szükségesnek említeni, hogy rendet teremtsünk... hogy úgy mondjam: tiszta csapást vágjunk az óhajok szövevényében, s nehogy összekeveredjenek egymással az ügyeink; nemcsak ön, de én is ragaszkodom ugyanis a magam függetlenségéhez.

Hermann zavartnak látszott.

– Akkor hát – kérdezte –, hogy döntött végeredményben?

A vendég a fejét csóválta.

– Furcsa ellentmondásokba bonyolódik, Hermann. Függetlenséggel kezdi, majd az óhajomnak, most meg már hovatovább a döntésemnek vetné magát alá. De hát mit akar tulajdonképpen? Parancsszót? Vagy fölmentést netalántán?... Ugyan, Hermann, mire való ez a bújócska, ez a méltatlan köntörfalazás két felnőtt ember között?! Mint hogyha nem tudná, hogy mindenképpen jönnie kell; vagy ne tudná talán?

Hermann lehajtotta a fejét; egy kevés csönd támadt.

– De tudom – felelte aztán, s porcelánosan fénylő tekintetében, amint újra ráemelte, a vendég most először látott valami új, idegen, kissé még félénk, de már leplezhetetlenül barátságtalan kifejezést. S mintha ez nem hogy bántaná, de egyenesen a kedvét lelné benne, Hermannra nevetett, ezúttal másként, mint az előbb, megértően, szinte rokonszenvvel.

– Nekem – mondta – nem róhat fel semmit sem. A tágan értelmzett kötelességérzet olyan csapda, amit saját maga állított magának; én legfőlőbb csak belé segítettem.

– Ön igen rosszhiszemű – mormogta Hermann –, erre semmi okot sem adtam.

A vendég mentegetőzött: az ő megbízatásában, mondta, az embernek úgyszólván kötelessége, hogy rosszhiszemű legyen, s természetesen csak minden félreértés eloszlatása vezette, és nem az, hogy a házigazdát megbántsa.

– Nos hát – szóló aztán –, rendben van; megteszem önnek ezt a kis szíveséget: elvihet. Nem, ne köszönje, vagy mást akart mondani? Semmit? Úgy is jó. Talán szükségtelen figyelmeztetnem rá, hogy alkalmasint kemény napunk lesz. A vizsgálat során egyet s mást mutatnom kell majd önnek – ez elkerülhetetlen –, és a szag... nos, rettentő bűz van arrafelé, remélhetően érezni fogjuk. Mindenesetre azt tanácsolom, hogy ne reggelizzék.

Megbeszélték, hogy Hermann másnap reggel kilenc órára jön a szállójuk elé a kocsijával. Jól értette-e, kérdezte Hermann, hogy a kedves felesége is velük tart majd? Igen, felelte kurtán, s Hermann megereszkedő arcán, melyen a hirtelen fáradtság redői ütköztek ki, s mely valósággal megolvadtak látszott a csillárfényes szoba zárt rekkenetében, mintha e fejlemény hírére – mintegy valamely reménysugár felcsillanására – a megkönnyebbülés futó árnyalata suhant volna át: ez kellemetlen volt. De nem beszélhettek tovább, az asszonyok visszatértek; Hermann felesége, jól megtermett, szőke nő, puha, fehér keblén veritékcseppek gyöngyfényével, a csecsemőt is magával hozta a karján, valószínűleg, hogy csillapítsa elkeseredését, aminek az előbb oly szívet tépő hangokat adott, s egyúttal abból a homályos célból is talán, hogy – némely asszony szokása szerint – ne hagyja feledésbe merülni anyja és gyermeke örök képét, mintegy gyöngéd kötelességükre intve ezzel a megtestítéssel a férfiakat; maga a csecsemő kevésbé ünnepélyesnek, inkább rosszkedvűnek és szórakozottnak látszott; hamarosan vissza is került az ágyába, a vendégek elbúcsúztak (az esernyő végül mégis az előszobában került meg); Hermann szíves ajánlatát, hogy hazakocsikázza őket, visszautasították: sétálni akarnak, mondták.

Odakint változás történt az égen: derengő, tiszta nyáregjszaka fogadta őket; holnapra kedvező idő ígérkezett. A szállójukhoz vezető rövid úton tudatta feleségével a kirándulás tervét; pár szót ejtett a városról: régi fejedelmi székhely, számos nevezetességgel, nem illik kihagyni az útitervből, adta értésére. Az asszony – a karján érezte, melyet a karjában tartott – könnyeden megremegett; szeme – máskor meghitt tükör – szorongó kérdéssel telt meg:

- Nem ezért akarsz odamenni – mondta.
- Nem – felelte a férfi. – Egy kis dolgom is lesz környéken.
- A konferencia, a nyaralás, az egész utazás: mind csak ürügy volt számodra, hogy oda elmenjünk.
- Lehet – ismerte el a férfi. – Egyszer el kell végezniem a munkámat – tette hozzá, s talán türelmetlenebbül csengett a hangja, mint ahogyan szánta.
- Munkáról beszélsz, de másról van szó – mondta a felesége.
- Ugyan – tiltakozott a férfi. – Mire gondolsz?
- Nem tudom. Félek – felelte a felesége, és a férfi sietett megnyugtani: nincs miért aggódni, a vállalkozás nem veszélyes, rövid időt vesz igénybe és egyáltalán nem fogja megzavarni a kirándulást. Felesége nem választ: mit és mennyit sejtethet? – tűnődött a férfi.
- Mikor utazunk a tengerhez? – kérdezte később az asszony.
- Három nap múlva – felelte. – Igen, az asszony csökönyös és igen veszedelmes ellenfél: nagy a hatalma, és nyilvánvalóan élni is fog vele, hogy enyhítse azt, aminek pedig sajognia, következőképpen tehát élnie kell – ebben a tekintetben Hermann kétségkívül belélátott a kártyáiba, az alattomos. Nem a küzdelemtől félt: de, hogy kénytelen ellenállni az asszonynak, s hogy szükségszerűen mindkettejüknek ravaszkodniuk kell majd, ha nem is befolyásolhatja elszántságát, e pillanatban valami megnevezhetetlen szomorúsággal töltötte el. Függetlenül a tompított zenét hallottak, s kivilágított bejáratot pillantottak meg: a szállójukhoz értek.

FORDULAT. AZ ELSŐ NYOMOK. PÁRBESZÉD A TÉREN

Másnap a küldött és felesége még dús reggelijénél ült a szálló éttermében, amikor a fehér kabátos pincér fűgén az asztalukhoz siklott, és jelentette, hogy az urat a telefonhoz kéri.

- Egy pillanat – szólt a feleségéhez, villát és kést a tányéjára rakva. Átvágott az éttermen – a telefon az előcsarnokban volt –, és egyenesen a zárt üvegfülkébe lépett, ahová a portás széles karmozdulattal irányította.
- Halló, Hermann? – vette fel a kagylót.
- Igen – hangzott meglepetten a vonal túlsó oldaláról. – Honnan tudta?...
- Micsodát?
- Hogy én vagyok...
- Már vártam a telefonját – mondta a küldött. – Tulajdonképpen előbb kellett volna jelentkeznie.
- Node – csodálkozott Hermann hangja – miből gondolta egyáltalán, hogy jelentkezni fogok? Hiszen nem így állapodtunk meg...
- Talán – mondta a küldött –, közbejött valami, ha nem tévedek?
- Hát – hallatszott a távoli hang – igen.
- A gyerek...
- A gyerek?!...
- Igen. A gyerek... beteg.

A küldött elfintorodott. A legbanálisabb, a legkézenfekvőbb; az embernek pirulni volna kedve – gondolta. – Sajnálatos – szólt a telefonba. – Ha csak tíz perccel előbb értesít – tette hozzá –, még lett volna reményünk rá, hogy elérjük a reggeli vonatot.

Szó sem lehet vonatról – tiltakozott Hermann; valójában csak azért telefonál, hogy megkérdezze: nem harragszik-e, ha a körülmények miatt fél órával később indulnának?

- Hogyan? – értetlenkedett a küldött –, hát mégis jön?
- Hogyne – felelte Hermann. – Azaz... Majd mindent elmagyarázok. – Megállapodtak, és a küldött arcáról még mindig nem tűnt el a csodálkozás, miközben az asztalhoz visszaült.

Fél órával később, férfi és felesége, a szálloda lengő üvegajtaján keresztül a szabadba lépett. Törtelen nyári ég verőfénye vetett kemény szikrákat mindenütt – alkalmas, igen alkalmas idő: a délre várható bágyasztó hőség remélhetően nem befolyásolja hátrányosan a szemle eredményességét, bár – ha ugyan hatályosak még bizonyos régmúlt törvényszerűségek – ott fenn, a magaslaton mindig számíthatunk egy kevéske üdítő szellőre. És mintha máris a hűvös levegő érintését érezné a bőrén – vagy csak a pusztá gondolat, a türelmetlenség okozta? –, könnyű borzongás futott végig rajta.

– Fázol? – nézett rá a felesége.

– Fázom? – álmélkodott nevetve. – Ebben a hőségben? – De a kérdés figyelmeztetés volt: jobban kell ügyelnie, minden mozdulatát számon tartják.

Egy autó szélvédő üvege csillant: Hermann volt. Kurtán üdvözölték egymást, Hermann kinyitotta számukra a kocsiajtót; hátranyúlt, s nyilván hogy helyet teremtsen, a hátsó ülés pamlagán odább tolt valami fehér göngyöleget – első tekintetre ártalmatlan csomagnak nézte volna az ember, ha nem adott volna hangokat, egyszerre panaszos és követelőző, tagolatlanságában is türelmetlen rosszakaratról tanúskodó hangokat.

– Mi ez? – hőkölt hátra a küldött.

– A gyerek – felelte Hermann.

A megbízott nem kérdezett többet; bekászálódott Hermann oldalára, az elülső ülésre; felesége hátul, a gyerek mellett foglalt helyet; Hermann máris indított és azonnal nagy sebességre kapcsolt, mint akinek sietős a dolga; jobb oldali arcéle, melyet az út állandó szemmel tartása, a kormány, a kapcsolószerkezet folytonos uralása közben látni engedett – el kell ismerni, ez is ér annyit, mint olykor egy pipa –, ma reggel fakó volt és megviselt, ugyanakkor kifürkészhetetlen, szinte fémszerűen szilárd. Néhány merész kanyarodó után már az országúton rohantak; Hermann beszélni kezdett.

Hirtelen jött – adta elő –, ahogy ez már kisgyermeknekél jönni szokott, alighogy a vendégek az este hazamentek. Egy perccel előbb még semmi jelét sem adta a bajnak – ugyanolyan nyugalmasnak és békésnek látszott minden, mint máskor. Feleségével rendet tettek, még jutott idő egy utolsó kortyra, néhány meghitt szóra. Szokásuk, hogy lefekvés előtt még benéznek a gyerekekhez, a piciny ágy fölé hajolnak, hogy ezzel a látvánnyal térjenek nyugovóra: így történt most is. Csendesen gyönyörködtek a szendergő csöppségben, gondtalanul adva át magukat a boldog képnek. De mintha valami nem egészen lett volna rendjén; a gyermek megmozdult, s kérdezték egymást: mi elől rejtegeti ily félősen az arcát? Gondolták, a villanyfény, s mentek, hogy eloltsák. Ám a gyermek egyszerre kinyitotta szemét, kis torkából fájdalmas hangok törtek elő. Lehajoltak hozzá, próbálták nyugtatgatni, becéző szóval, csókkal, csillapító simogatással – és rémülten kapták vissza kezüket, ajkukat, mert érezték, hogy az egész kis test csak úgy tüzel. Szaladtak a hőmérőért: harminckilenc fok! Nyomban az orvosért telefonáltak, igen, a bukakéért (Hermann itt közbevető mosollyal kitért rá, hogy a „doktor bácsi” valami okból e különös hangképlet formájában került be a gyermek szókészletébe), és az orvos fertőzést, heveny, bár remélhetően komplikációktól mentes fertőzést állapított meg.

Elhallgatott, s minthogy az út előttük épp üres volt, a válla felett aggodalmas pillantást vetett hátra. Nem volt rá ok azonban: a gyermek érdeklődése lassacskán a mellette ülő idegen lény felé látszott fordulni; sűrűsége előbb hüppögéssé csöndesedett, majd bémész hallgatássá, majd pedig megélnkülő, mindegyre beszédesebb gügyögéssé változott át, s a fölébe hajló asszony bfborkörmű ujjaival, a nyaklancán himbálózó fényes érmével, ruhájának vonzó gombjaival kezdett játszadozni.

– No lám – mosolyodott el a küldött –, a kis betyár; talán csak becsapta egy kicsit a szüleit azzal a tegnap esti lázzal.

– Nem, nem – tiltakozott Hermann: ez pillanatnyi megkönnyebbülés csupán, a lázcsillapító injekció hatása. A teljes gyógyuláshoz azonban még hosszú napok szerető gondoskodása szükséges. Így aztán a gyermek most vidékre utazik, a nagymamához, ki a kertbe, a levegőre.

– Talán még kerülőre kényszerítjük – aggodalmaskodott a küldött.

Semmi baj, nyugtatta meg Hermann: ha nem állíthatja is éppen, hogy a város, ahová érniük kell, föltétlenül útba esik, a kitérőt a kedvükért szívesen megteszi. Közlebbi céljukat onnan aztán a már tegnap is említett autóbuszjárárral is könnyen elérhetik – maguk pedig sietnek tovább, a gyermeket mielőbb ágyban, biztonságban tudni.

– Mennyi gondot kényszerültünk okozni – sajnálkozott a küldött –, mint hogyha nélkülünk is nem volna éppen elég gondja! – Mentségére, folytatta, semmi sem szolgálhat, mindössze arra emlékeztethetné Hermann, hogy ő ajánlotta fel, szorgalmazta, mondhatni erőltette rá valósággal a kíséretét tegnap este.

Hermann felvonta a vállát, kezét tehetetlen mozdulattal felemelve, majd sietve ismét visszatéve a volánra.

– Bennem – szólt – megvolt a jóakarát; nem rajtam múlt, hogy másképpen alakult, hiszen ön is láthatja.

– Hogyne – hagyta rá a megbízott –: az alibije, mint mindig, most is tökéletes, Hermann.

Csend következett, Hermann domború, kétfelől az ellenszélben lobogó hajával övezett arca – akár egy szárnyas pajzs – mereven feszült neki az útnak. Gyorsított, hogy megkerüljön egy elöttük pöfögő traktort, majd hirtelen a fékre lépett egy szemközti rohanó teherautó otromba tolakodása miatt, kapcsolta, kormányzott, s miután a kocsit ismét egyenesbe hozta, összeszűkülő szemmel s annyira halkán, mintha még el sem döntötte volna: akarja-e vagy nem tulajdonképpen, hogy meghallják, ezt mondta:

– Ön nem ember. Nem. Ön nem ember.

A kocsit most simán, akadálytalanul, szelet suhogtatva száguldott előre. A küldött tünődni látszott.

– Bizonyos tekintetben kétségkívül igaza lehet, Hermann – ismerte el aztán.

Most Hermann hallgatott. De az arca megrebbent; apró, szabálytalan, alig észrevehető mozgások kezdték ki merevségét, feltehetően valamely benső küzdelem árnyjátéka.

– Bocsásson meg – szólalt meg végül tétován –; ideges vagyok. Félek, hogy az előbb... Egyszóval nem akartam megbántani.

A küldött felkapta a fejét: hogyan? Azt képzelnék talán, hogy mentegetőzni kívánt? Éles visszavágáson, metsző helyreigazításon törte a fejét, a már éppen megtalált szavakat azonban egyszerre mégis elharapta. Hiszen már elérte valójában, amit akart – de mit is akart hát? Bosszút állni? Vagy bajtársat nyerni? – e percben, mind közelebb a célhoz, egyszerre oly kevésbé látszott fontosnak. Hallgatva suhantak tovább. Csak a hátsó ülésről érkeztek élénk neszek, a gyermek, a kezdeti eufóriás kapkodás után most láthatóan egyetlen, határozott célra összpontosította erejét: az asszony szemét igyekezett makacsul meg-megújuló rohamok közepette mindenáron megkaparintani (talán vonzotta ez az élénk fényű holmi, melynek csillogását a köré húzott fekete ecsetvonás csak még jobban hangsúlyozta), hogy magához ragadhassa és játszadozhassék vele; s ez számos derűs epizódot eredményezett kettejük között – asszonyok és gyermekek végül mindig megértik egymást.

Cigarettrára gyújtott, kesernyés illatú, különleges márkájúra (a pipának immár elmúlt az időszerűsége, s különben magával sem hozta), s kényelmesen hátradőlve az ülésen, minden figyelmét az útnak szentelte. A nevezetes szilvasor szegélyezte ősrégi országúton haladnának, amely nemcsak a fákon, de az irodalomban is kihajtott gyümölcsseit? Ha így is van, nem tartozik ide; az olyannyiszor el- és kiátkozott költő, aki a fákról friss, leveles szilvákat szedett, amint azt a romantikus iskoláról írt művében szóvá teszi, évszázadnál is régebben halott már, ennivel ősbibb tehát a faszor, mely azóta is rongálatlanul áll. Mögötte a táj ügyesen szervezett, a szelíd veteményesek, a sárgálló gabonatóblák a békeség megtévesztő képeivel ámtjták a szemlélt. Itt egy hangulatos vendégfogadó, árnyas udvarán csizmásan, tintakék kötényben két parasztember iszik valamit, korsaik alapján sörre lehet következtetni; most meg lám, hirtelen egy erdő, terebélyes, mohos törzsű fákkal. A földet még tavalyi avar lepi, nyirkosan rothadó televény, remegő fénynyalábok a mélyén, mesebeli árnyak, tündérek uszálya, s ott bent, ahol a párákat még nem egészen tudták áttörni a kora délelőtti napsugarak, különös alakzatok lebbenek. Az autóforgalom mérsékelt volt, sokszor kellett megkerülniük kerékpározó parasztokat, a nők nagyrészt feszes karikákba fonva és a tarkójukhoz erősítve viselték többnyire seszínű hajukat, s ahogy az autó elhaladt mellettük, gondosan leszorították a szoknyájukat. Igen, semmi figyelemre méltó: egy régi, mellesleg szellemi szemszögből is kétségkívül becses, de elsősorban mégiscsak a gyakorlati rendeltetését szolgáló országút élte itt mindenféle ártatlan, hétköznapi életét – tökéletes, meg kell hagyni, hibátlanul tökéletes.

Egy tábla szökkent elébük az országút szegélyén. Hermann lassított, felderülő arcán csak valami távoli kénszélet emlékeztetett még az előbbi közjátékra.

– A város – mondta, s ezúttal hasztalan lett volna a végére járni, mit akar elhítenni a mosolya.

De hát az volt, a város-e, csakugyan? Házak, házcsoportok közé, majd már szabályos utcákba kerültek. A megbízott tekintete kutatva söpört végig mindenben, ami csak elébe került, úttesten, járdákon, házakon, embe-
reken: igen, ugyanaz a szervezethez, ugyanaz a tökély, a jól rendezett anyagnak ugyanaz az áthatolhatatlan tömörsége, mint az előbb, az országúton – ugyancsak nehéz lesz itt bizonyítékokat gyűjtenie. Senkit sem hibáztathat; kétségkívül méltányosan jártak el, lényegében semmit el nem mozdítottak; itt vannak a váratlan sarkok, a szűk közök és meglepő átjárók, a macskakövekkel kirakott apróbb-nagyobb terek, közepükön a szobor, a kút vagy a kettő remekbe álmódott, míves ötvözete, állnak az oszlopos felhajtók és bejárók, a háromszögű antik homlokzatok, a balkonok, a kiugró tornácok és könyöklők, időtlenül, örökkévalóan, a Szellem és a Szépség művének kikezdetlenségét hirdelve – igen, minden tökéletes, akár egy optikai csapda: sehol egy rés, semmi tere bárminő kifogásnak; minden megmutatkozik, és mégis minden ellenáll, minden itt van, aminek itt kell lennie, és mégis minden hamis és más, mint amilyennek lennie kellene.

Hermann kérdését hallotta meg; valószínűleg percek óta beszél már hozzá: tudni akarta, hogy van megelégedve.

– Megjárja – felelte. Hermann-nak semmit sem szabad észrevennie; fürkésző arca máris kész, hogy szállást adjon a szemérmetlen diadalnak: most egyszerre megértette – s mennyire fájdalmas megértéssel –, hogy Hermann miért volt hajlandó eljönni vele a városba, de tovább már nem.

– Persze történt egy és más változás – mosolyodott el Hermann.

– Látom – felelte, s ha érzésein nem is, de legalább a hangján uralkodni tudott. Ha a kudarcát akarta látni, Hermann kétségtelenül jól választotta meg a terepet; itt a kezében tartja, ő szabja meg a feltételeket. Olyan gyorsan hajtott, amennyire csak a városi forgalom megengedte, semmi időt, semmi támpontot nem hagyva a nyomokat kutató szemnek – nyomorú körülmény, ellene mit sem tehet, hacsak nem akarja elárulni és végképpen kiszolgáltatni magát. Szerencsére egy kereszteződésnél pirosat mutatott a forgalmi lámpa; a küldött előre-hajolt, a kereszteződést gyanúsnak találta; de a lámpa zöldre váltott, a kocsni máris előreugrott, feje a lendülettel hátrahanyatlott, majd ismét előrecsuklott, úgyhogy a homloka csaknem a szélvédő üvegnek koccant.

– Vigyázzon! – szólta oda Hermann ijedten.

– Semmi sem történt – nyugtatta meg, s egész benseje – érezte – reszketett. Igaz, a város nem olyan fontos; a küzdelem végeredményben máshol dől el. Ám ez, bár érvnek elegendő, vigasznak semmi: a szemle alapján véve itt kezdődik, és ha a várossal nem boldogul, mire számíthat később? Tekintete most már minden rendszer nélkül, kapkodva csapongott jobbra és balra, cikázott föl és alá, és rebtent spirális körökben a kocsni előtt: hiába, a várt bizonyosság egyre késekedett, közben pedig az autó haladt, és utasa értékes, visszahozhatatlan perceket veszített.

Hátradólt az ülésen: úgy látszik, fel kell adnia. Szeme égett és káprázott az erőfeszítéstől; lehunyta, hogy megpihentesse – feje az ülés támláján nyugodott –, majd ismét kinyitotta, egyszerűen, semmire sem gondolva, pusztán azért, mert immár pihentebbnek érezte, s meglepetten egyenesedett fel: most, amikor semmire sem számított, egyszerre, íme, megszólalt a város. Mi történt? – a küldött e pillanatban aligha adott róla magának számot. A módszerben rejlett a hiba, nyilvánvalóan, abban a módszerben, amit mindeddig konok makacssággal követett, mert célravezetőnek hitte: egyre csak sarkokat, utcarészeket, kereszteződéseket fürkészett, határozatlan összetevőkből akart összerakni valami határozottat, tűnékeny részletekből szilárd egészet – a csödnök a szükségszerűségek logikájával kellett bekövetkeznie. Nem törbe csalták: ő lépett a kelepcebe, és sosem téveszthetik meg, ha ő maga nem téved. Hiszen számítania kellett rá, s eszerint felkészülnie, hogy a részleteket a rájuk varázsolt időtlenség és e futó jelen, e vigyorgóan hétköznapi pillanat álcájába rejti, és ezen a csuszamós felületen tehetetlenül siklik el a célratoró tekintet. Most azonban, hogy többé semmit sem remélt, hogy csüggedt tekintetét céltalanul és úgyszólván szórakozottan, mintegy a házak legfőbb emeletének magasában röptette végig; most, pusztán a beeső fény szögének és egy szín uralkodó benyomásának a segítségével – egy színével, amelyet elfelejtettek megváltoztatni, vagy nem változtathatták meg –, egyszerre célért. Miféle szín is ez? Oly egyöntetűen áradt minden épületből, oly hatalmas volt, oly szilárd és annyira kézenfekvő, hogy a küldöttnek szinte gondolkodnia kellett a nevén: sárga. De mondhatott-e róla valamit: megközelíthette-e egyáltalán ez az egyezményes hangsor, ez az elvontan üres jelző a robbanásszerű és mégis megfoghatatlanul illékony kinyilatkoztatást? A küldött mozdulatlanul, lenyűgözötten nézte – nem is nézte, befogadta inkább, mint foszlékony illatot, valamennyi érzékével becserkészte és zsákmányul ejtette mintegy, óvatosan, de eltökélten, hogy kimenten innen és birtokba veszi. Kétségkívül: ez a szín, a fénynek ebben a ragyogásában: ez a szín is időtlen; megfoghatóvá ezt is csak egy hétköznapi pillanat tette; egy merőben más pillanat azonban, melyet mégis e megtévesztő jelen könyörtelen szorításában lehetett csak föllelnie, s amely pillanatra a térkép semmiféle megfelelése, a tárgyi leltár végösszegének semmi egyezése sem szolgálhat kellő bizonyossággal. Az játszott a kezére a szerencsét éppen, amit módszeres munkával kiküszöbölni igyekezett: a véletlen – minden nyomozásnak ez a soha számításba nem vett és mégis elmaradhatatlan eleme. Nem hideg számbavételre volt tehát szüksége, hanem váratlan meglepetésre; váltig azt kutatta, amit elrejtettek előle, holott a láthatót kellett volna megragadnia; tudta vagy nem tudta, ám mindvégig arra vadászott, amit mindvégig figyelmen kívül hagyott: erre a sárgára, erre a megrázó, vad felismerésre; s ezzel a felismeréssel, ami a jelen pillanat műve volt, egyszerre létrejött a mindaddig hasztalan hajszolt másik pillanat is, a városnak az ő előle rejtegetett, az ő számára tartogatott, az egyedül általa létrehozható pillanata; s lám, minden cáfolhatatlan volt, bizonyított és sajjóan bizonyos.

Igen, az égnek ez a bizonyos ragyogása és ez a bizonyos császársárga. És ebben a könyörtelen színben és fényben egyszerre összeomlott mindaz, ami addig szfvósan kitarzott; a szilárd falak szivacsosan felpuhultak; minden ellenállás megtört. A város beszédessé vált a tekintet előtt, amely megszólaltatta: ott hevert előtte, pórúsait feltárva, leleplezve, legyőzötten, még vonakodva ugyan, de már megadóan. Mint a film az előhívósvanban, ál-

cájának hártayafinom burka mögül úgy kelt életre e tekintet alatt. Szépsége lehámlott: helyén korhadt patina és dermedt méltóság fagyoskodott, roskatagon, elaggottan, kiszolgáltatva. Barokk pompájának folyondáros zengése – mintha rossz tű karcolta régi hanglemezről erőlködne még – szétesett, töredezett, még imitt-amott magányosan próbálkozó, nevetséges szölamokra szakadt. Dísztményei, utcái, épületei és cifraságai megmerítkeztek az időben: lehullott róluk az örökkévalóság maszkja, és feltárult ittlétük pillanatnyisága, egyszerű véletlene és hajmeresztő képtelensége. A megbfzott nézte, és látta: a város volt, nem amilyennek mutaták, hanem amilyennek lennie kellett. Mellében komor ujjongás emelkedett – a munka jól indul; s csak most eszmélt rá hirtelen, hogy nincs egyedül. Mellette Hermann még egyre beszélt, s már nem is őhozza, inkább hátra, az asszonyhoz, egy megtévesztő, ám a létezését mind tolakodóbban követelő látszatvilág felé tárva a kezét, mutogatva, magyarázva: itt lakott valaki, ott előadásokat tartottak, eminnen szónokoltak, amonnan kormányoztak; s a felesége – tudatlanságában-e? vagy talán, mert találkoztak a céljaik? – kérdésekkel buzdította, tetszésének, érdeklődésének adta hangos jeleit.

– Honnan indul az autóbusz? – vágott közbe nyersen; a pillanatnak nem szabad megtörnie, s máris mindenhol veszély fenyegette; szerencsére Hermann egy közeli teret jelölt meg ujjával az utca végében, zöld lombos fái és üzleteinek tarkán libegő napvédő vásznai már szinte előttük integettek. Előbb azonban váratlanul egy mellékutcaiba fordultak; Hermann a manővert a forgalmi szabályzat előírásaival indokolta; s újabb kanyarodó után valóban, meg is pillantották a teret ismét, ezúttal egy más szemszögből azonban. Éppen a tér torkolatában álltak meg; Hermann megmutatta a szemközti járdanyúlvány mellett veszteglő szürke autóbuszokat: köszönetet mondtak, kiszálltak – a gyerek, aki megszeppent arccal követte lármás úti szórakozása tárgyának hirtelen elvesztését, most, hogy a fordulat végérvényesnek látszott, csalódottságában haragosan sírva fakadt, az asszony kénytelen volt lehajolni hozzá, hogy legalább egy csók, egy végső csiklandozás vigaszában részesítse –, majd kölcsönös szerencsekívánatok közepette búcsút mondtak. Hermann arca – egy szökevény alattomosan megkönnyebbült arca – jóakarón fordult feléjük a kocsni lecsavart ablakából: még néhány utolsó tanáccsal látta el a kirándulókat; ebédjükét csakis ama híres szállodában költsek majd el, amely rinocérosról vagy hipopotámusról – a küldött itt nyilvánvalóan nem figyelhetett kellőképpen –, mindenesetre valamely nagy délszaki állatról nyerte a nevét; s ha nincs ellenükre – ajánlotta –, hazajövet kész ismét felvenni őket, amennyiben megfelelők tartják a fél öt órai időpontot, ugyanezen a téren. Az asszonynak tetszett az indítvány, nem lehetett kitérnie előle; bár kérdés, végez-e akkorra, s bármely meghatározott időpont nem arra jó-e csupán, hogy korlátozza; aztán végre magukra maradtak a téren.

– És most – kérdezte az asszony – merre?

– Először a munkámat kell elvégezniem – felelte.

– Jó – mondta a felesége –; menjünk. – Néhány lépést tettek előre, míg a házak mély árnyékából kiértek a lángoló napfényben izzó térre. Forgalmas tér volt, láthatóan a művészi környezet üzletiesen lüktető, eleven szíve; a saroktól nem messze – szemközt egy domború szökökúttal – cukrászdát pillantottak meg, terasza tarka napernyőkkel, színes asztalkendőkkel és kényelmes nádszékkel csábított betérésre. Még egy-két lépés, és késő lesz: a férfi megállt.

– Neked – mondta – nem szükséges velem jönnöd, ha nem akarsz.

– Miért ne akarnék? – nézett rá az asszony, s nyílt tekintete, magabiztos arca egyszerre balsejtelmű jelentéssel telt meg.

– Félek – válaszolta –, hogy... nos, számodra valószínűleg unalmas lenne. Körülnézhetnél addig a városban. Aztán, mondjuk, megvárnál ebben a cukrászdában.

Az asszony szemügre vette a teraszt.

– Az még unalmasabb lenne – vélte.

– Akkor hát bevásárolnál addig – ajánlotta a férje.

– Mit? – kérdezte. Állhatatos tekintetét le nem vette róla; s a férfinak el kellett fordulnia, hogy folytatni tudja.

– Nem tudom. Valamit biztosan akarsz vásárolni.

– Nem akarok – hangzott a válasz. Hallgattak. Odaát, az autóbuszok körül mozgolódás támadt, mintha indulásra készülődnének; az idő sürget, és az asszony nem könnyíti meg a dolgát.

– Egyedül kell lennem – tört ki végül, érdesen, nyersen, úgy, mint aki vallomást tesz.

– Ámítod magad – vont vállat az asszony –, nem lehetsz egyedül, hiszen te is tudod. – Igen, tudta, bár nem akarta tudni; és most örvényt látott, melyben egy elhatározás – valaha büszke hajó – roncsai süllyedtek, alél-tan keringve, mind mélyebbre.

– A feleséged vagyok – folytatta az asszony. Megint hallgattak, a férfi szavak után kutatott, de az asszony szólalt meg ismét:

– Veled akarok menni – mondta szilárdan, egyszerűen, egész hatalma biztos tudatával.

A küldött most a járdát nézte; még küzdeni próbált, de már érezte, hogy veszített. Tudta, könnyelmű hibát követ el – ettől félt végig; mégis ezt mondta – nem mondhatott egyebet:

– Menjünk.

Körülnéztek a járdaszélen, majd kézen fogva egymást – ahogyan általában mindig járni szoktak – átvágtak a forgalomtól nyüzsgő úttesten, egyenesen az autóbuszok irányában.

ELTÁJOLÓDÁS. A KAPU

Atérve a túloldalra, a küldött annyira meglepődött, hogy fel kellett tennie magának a kérdést: ugyan mi egyébre számított hát? Az lepte meg talán, hogy nem egyetlen, kizárólagos autóbusz indul innen, egyetlen, kizárólagos úti céllal? De hiszen ilyen felvilágosítást senkitől sem kapott, józan napvilágnál maga sem föltételezhette, ha valamiben csalódott egyáltalán, legfőljebb a saját téveszméiben. Közönséges autóbusz-pályaudvaron voltak, a magukét öt-hat hasonló kocsit kellett megtalálniuk, melyek mind a várost kötötték össze környékével. Akár a többi, az övék is egyszerű falusi járat volt, célszerű útvonallal, meghatározott számú megállóval, melyek egyikénél – a nevét ott olvashatták a többi jelentéktelen, semmitmondó helységnév között a menetrend poros táblázatán – nekik is le kell szállniuk majd: rendkívül ügyes, állapotot meg. Nyilvánvalóan együgyű és átlátható, ám épp annyira hatásos és veszedelmes módszer. A várakozás egyhangúságára épít, veszélye a felőrldés; s ki lehet-e tartani két ragacos műbőr ülésen, melyeket felhevített a zárt ablakon áttűző napsütés; ellen lehet-e állni a már beindított motor szakadatlan, rezgő zöreijének meg az utasok közönyös, álmosító fecsegésének a kocsit rájuk boruló fülledt melegében?

Szerencsére a sofőr, aki a kalauzi feladatkört is ellátta – a jegyeket is tőle kellett megvásárolniuk –, arról tájékoztatta őket, hogy mindössze tíz perc van hátra az indulásig; röpké számvetés szerint délnél korábban ugyan akkor is aligha érhetnek a helyszínre, s fél ótkor viszont már Hermann várja őket, ismét idelent a városban; és akkor még nem is számolt az asszonnyal – megtagadhatja-e tőle az ebédet, a hűsölést, a pihenőt, a feloldódást? –, a szemlére így talán három órája ha marad. Lopva a feleségére nézett: az asszony szótlanul ült mellette, az arcán elfogódottság és az igyekezet, hogy ne legyen a terhére: engedheti-e, hogy a várakozás és a körülmények miatti ingerültsége ellene fordítsa? Célszerűbb a többi utast szemügyre vennie: jószereivel mind paraszt volt meg parasztasszony, köztük legfőljebb egy-egy a polgáriasabb külsejű, helybeli iparos talán; föltűnő a sok vérmes, lila hajszálerek fonadékával keresztül-kasul szőtt arc, a sötét kendők, a duzzadt tarkók, a túlméretezett végtagok és az idegen teherként hordott súlyos hasak és keblek. Harsányan fecsegtek, leszálltak és visszakapaszkodtak, föltették és levették a csomagjukat, átszóltak a kocsit távolabbi ülésein helyet foglaló ismerőseiknek s azok visszakiabáltak – vak eszközei egy magasabb elgondolásnak, híven töltötték be szerepüket, engedelmesen megfelelve a hozzájuk fűzött számításnak. Egy főköttős asszonyság növendék kacskát vitt kosárban; a kosarat szorító kendő pereménél egy kacsa utat talált az életadó levegőhöz, az állat kidugta hápogó, sárga csőrét; az asszonyság, oda se nézve s pillanatra sem szakítva félbe élénk eszmecseréjét a körülötte ülőkkel, a hüvelykjével szórakozottan visszanyomta a lármásan tiltakozó fejet a kosárba; a jelenet minduntalan megismétlődött – kacskák és asszonyok észveszejtően hápogták túl egymást –, míg végül az állat fejét kíméletlenül megcsavarták, fölötte a zsineg csomóját szorosabbra bogozták. Felesége – megrökönyödött szemlélője az eseménynek – többször felé fordult, mint aki szólni kíván, de valami okból aztán inkább meggondolja; ám az erőszakos végkifejlet mégis hangos méltatlankodásra készítette; a férfi azt felelte, hogy semmit sem látott, ami a rendes szokástól eltérne; az asszony keserűen kifakadt:

– Hát csak így lehet? – kérdezte. – Nem vagyunk emberek?

– De igen; ám a kacskát azért megesszük – felelte a küldött, s a felesége elhallgatott.

Úgyszólván észre sem vette, hogy elindultak; az úttól nem várhatott semmi érdemlegeset, inkább csak arra szorítkozhatott, hogy figyelmét ébren tartsa és megóvja a megtévesztő hatásoktól, melyek idebenn és a kocsin kívülről is egyaránt fenyegették; mellette a felesége – mint aki ki nem mondott fogadalomhoz tartja magát – némán tűrte az utazás feszültségét, mely ott tükröződött a szemében és egy-egy nyugtalan mozdulatában; olykor mégsem tudta magába fojtani kikívánkozó észrevételeit, először halkán, óvatosan, mint aki nem is számít rá, hogy meghallják, majd, mindinkább nekifeledkezve, már élénkebben is, választ igénylően, s a férfi végül azon kapta magát, hogy szabályszerű beszélgetésbe bonyolódnak. Bosszúsan fordult az ablak felé; ha így haladnak tovább, az asszony csöndes munkálkodása még azt a csekély eredményt is kikezdi, amit a városban kiv-

vott: jelenléte mindennek határt szab, mindent a megengedhetetlen mérséklet medrébe szorít – lám, hibájának eredménye, a könnyelműség gyümölcse, melynek édességéért máris fizetnie kell.

– Hol szállunk le? – kérdezte az asszony.

– Majd szólok – felelte. Mindenesetre ott, ahol a kaptató véget ér; pontosabb felvilágosítást senkitől sem kértek, e mankót – bár felesége mint magától értetődő könnyebbségről beszélt róla – ingerült határozottsággal az útjuk elején azonnal elvetette, s az asszony a továbbiakban reá hagyatkozott.

Egyelőre azonban még, szuszogva, nehéz zihálással, felfelé haladtak, e fájdalom tépte és fegyverek lyuggatta felszín, melynek a lázrohamok dühével kellene ráznia, orrára buktatnia, a farára billentenie, oldalra vágnia, majd megint visszapenderfítenie a kocsit, sima országúttá gyalulták, a közlekedési hálózat megbízható terepévé egy jellegtelen, bár az alanti sík kétségkívül megkapó látványát kínáló hegyi tájon, amely egyébiránt híján van minden szükségszerűségnek, és akárhol másutt is lehetne – a küldött hűvös közönnnyel, csaknem megvetően nézte.

Egyszerre változásra lettek figyelmesek: a kaptató kiegyenesedett alattuk, nagy nyekkenéssel sebességet váltottak, majd lassítottak, mintha megállóhoz közelednének.

A megbízott felemelkedett a helyéről:

– Leszállunk – szólta a feleségének.

Senki sem követte őket; ennél az elhagyatott megállónál egyetlen más utasnak sem akadt dolga, s amikor az autóbusz továbbindult, maguk maradtak e kihalt tájon – egyébiránt örvendetes körülmény, munkájának csakis a javára válhat.

De hol is vannak hát? Az országút itt lendületes kanyart ír le, s alig száz méterrel odébb már lefelé hajlik; mindamelllett e magaslat, ez a déli napsütés gyilkos tüzének védtelenül kiszolgáltatott hely, ahol állnak, még mindig nem a hegygerinc legmagasabb pontja. Körös-körül növénytelen, kopár vidék, a fényt a vakulásig fokozó fehér murvával felszóra – a hosszú, lapos épületnek, melynek a számításai szerint balra s amott feljebb kellene lennie, közepén az alapépitmény irányára merőlegesen magasodó meredek tetővel, s főként a lobogóval, az árbcórúdon ilyenkor, nyári délidőben ernyedten himbálózó lobogóval – legyen az jelenleg bármilyen lobogó is, mindegy –, sehol semmi nyoma. Becsapták? Vagy ő hibázott? Felesége némán, mozdulatlanul, türelmesen várakozott mellette, s ő e pillanatban, mely nyilvánvalóan tettnek, a várva várt cselekvésnek szánt legelső pillanat volt, a tehetetlenségtől bénultan állt, és riadtan nézett körül.

– Mi baj? – kérdezte félénken az asszony; így hát a kudarc már az arcán tükröződhet; de szabad-e beismerenie, szabad-e a felesége előtt ismét gyengének mutatkoznia?

– Eltévedtem. Nem tudom, merre kell mennünk – mondta.

– Majd megkérdezzük valakitől – szólta az asszony halkán, a meglepődés minden jele nélkül, mosolyával az egyszerű dolgok varázsát lopva e képtelen indítványba; s a hirtelen öröm, hogy nem társtalan, és hogy nyomosságának szelíd tanúja akad, forrón áradt szét benne, mint az égető szegyen.

– Kitől? – kérdezte.

– Bárkitől. Például attól az embertől, ott – mutatott a felesége egy feléjük közeledő alakra.

Ámbár az ember nyilvánvalóan nem feléjük indult, s ha meg nem állítják, rézsút elhalad majd mellettük, valószínűleg az autóbusz megállójához tartva.

S micsoda ember! – a küldött növekvő hitetlenkedéssel nézte. Sportruházatot viselt, tetőtől talpig kockás mintájú, nagy pepitás sportruházatot; e hőségben kabátot és térdnadrágot; bakancsot és gyapjúzoknit; s a ruha anyagából való ellenzős, kockás sportsapkát a fején. Úgy lépkedett, mintha gólyalábon járna, magabiztos óvatossággal gázolva valami jól ismert ingoványban; hosszú orrán aranykeretes pápaszem; s készséges mosolya színarany fogsort leplezett le.

Hogy került eléjük e néptelen vidéken, s épp abban a pillanatban, amikor szükség volt rá? Zarándok vagy a környék lakója; valóság-e vagy álmokép egyáltalában? – a küldött csak találgatni tudta.

Mindenesetre itt volt és beszélt, valóságában nem lehetett kétkedni tehát. Hogyne, hogyne szolgálhatna felvilágosítással – csillant fel a szeme; kinyújtotta hosszú karját, melynek végén csontos, nagy keze éppen a küldött számításával ellentétes irányba mutatott: a környék nevezetességét keresik? Mindig csak arra, siessenek, hamarosan kezdődik a program: van ott mozi és múzeum, történelmi romok és modern műalkotás, látványosság az élőknak, pihenője a holtaknak – változatos és tanulságos program, e programnak garantált, percre kimért órarendje, s mindegyiknek szakértő előadója vagy tárlatvezetője.

– Hogyan?... Miket beszél itt?! – hökkent meg a küldött.

– Márpedig így van – mosolygott az ember.

– Járt már ott talán? – fogta vallatóra.
 – Nem is egyszer – hangzott a büszke válasz.
 – Miért vajon? – szegezte neki a kérdést.
 – Itt lakom, nem messze; magányos ember vagyok; és mit kezdjek a vasárnapjaimmal? – nézett a vele szemközt állóra szúrós, csaknem szemrehányó tekintettel az ember.
 – Gyerünk! – mondta a küldött, karon ragadva és a megjelölt irányba fordítva az asszonyt. Ez az ember nyilvánvalóan őrült; ha nem őrült, esetleg gazember; mindegy, hamarosan kiderül, hogy igazat mondott-e.
 Pár lépést kellett csak megtenniük, amíg a csonka kúp alakú dombtetőre értek; könnyű légmozgás jött elébük, forró homlokukat üdítve: a küldött önkéntelenül is elmosolyodott – várt üdvözlést viszonzunk így –, majd mélyet szippantott belőle, figyelő arccal, ahogyan óbor aromáját ítélik meg az értők. Nem dolgozhatott zavartalanul; szemét tűrhetetlen csillogás hasogatta: legalább féltucatnyi fém- és üvegtesten járták őrijű tancukat amott távolabb a napsugarak. Autóbuszok volnának? Azok; mozdulatlanul vesztegeltek, szemlátomást üresen várakozva távol lévő utasaikra; a helyi járat állományaéhoz semmiképp sem tartozhatnak, szürke kopottságuk szégyenkezne e kék, piros, sárga, zöld meg barna ipari remekek közt, melyek egyike-másika emelettel, légkondicionáló berendezéssel is dicsekedhet, de még a legszerényebbnek is valamilyen szembeötlő cégjelzés hivalkodik az oldalán, az utazási irodák harsány kínálatával ámtva az utast. A küldött közelebb lépett, hogy jobban lásson: város- és országneveket olvasott, közeli és távolabbiakat, a világ mind a négy tájáról. A csapás váratlan volt – turisták szerepeltetésével nem számolt –, bár alaposabban megfontolva, és akár az előbbi ember szavait is figyelmen kívül hagyva, nem az ő hibája-e, ha épp ez a körülmény találja vértetetlenül? A turista olyan, akár a hangya: morzsánként, de szorgosan elhordja a dolgok jelentőségét, minden szóval, minden egyes fényképfelvétellel lekoptat valamit az őket körülvevő néma fontosságból – gondolnia kellett volna rá, hogy éppen ezt a lehetőséget nem hagyják kiaknázatlanul. Hol lehetnek vajon? – keserű kíváncsisággal nézett körül: üzemszünet van-e éppen, vagy ellenkezőleg, nagy javában folynak számukra valahol a mutatóvonalok – nem lehetett tudni; sehol sem mutatkoztak, e sivár környék tulajdonjogáért most csak elhagyott autóbuszai néma fenyegetése perelhetett.

A felesége hívására lett figyelmes; siettében az előbb maga mögött hagyta, onnan szólította most az asszony. Valamit mutatott; s a küldött megfordult, hogy tekintetével kövesse fölemelt karját.
 – Ni, egy kapu! – mondta az asszony.

Igen: amott a gerincen, a föld és a semmi határán, ahol a meredély véget ér és a képzelet szakadékokat sejtet, kétszárnyú kapuépítmény nyílt magányosan az égre.

A küldött tartózkodó lassúsággal indult felé, mintha a remény léptékét szabná ki óvatossága: a kapu volna? Lehetne; hisz miért ne: a terep állása, a ferde lejtő e kiváltságos pontja nagyon is alkalmassá tenné rá, hogy az legyen. A föltevésnek kétségkívül helyt kell adni – mindenesetre azonban a szív e dobbanása nélkül, mely őrültként veti magát minden, mégoly bizonyítatlan esélyre, tévútra ragadva a mérlegelő értelmet: a kapunak nagyobbak kell lennie. Ez a kapu itt kicsi, jelentéktelen, semmiség, elvész a környezetben, majdhogynem nevetséges; és két, áttört szárnyának kovácsoltvas díszítése: a minták! a cirádák! a tekervényes szövedék, a vasfonat futása, a fugák, az ékítmények, melyek oly bonyolultak, átláthatatlanok, egymást keresztezők és egymásba indázók, akár a sors folyosói: hol vannak? Ennek a díszítménynek a rajzolata itt annyira egyszerű, hogy nincs tekintet, mely első pillantásra át ne látná: rombuszok, közönséges kovácsoltvas rombuszok, függőleges egyenesekkel párhuzamos sorokra szabdalva, az illeszkedésnél megduplázott hegesztéssel – vitathatatlan, hogy kiváló, ámbar korántsem az a művészi módon cizellált iparosmunka, aminek lennie kellene; s mindennek ellenére, mégiscsak a kapu, kétségkívül az.

– Valami frást látok a közepén – tudatta az asszony; túl messze álltak még onnan ahhoz, hogy elolvashassák a három egységre – feltehetően három szóra – tagolt feliratot, mely, a kapumintázat közepébe ágyazottan, annak mintegy csupán valami ág-bogának tetszett innen. – M... m... – próbálta kibetűzni.

– „Mindenkinek a magáét” – segített neki a küldött.

Az asszony elnémult, fejét félrefordította és lehajította: megszegényített gyerek, akire önfeledt játéka közepette hirtelen rápirítottak.

– Furcsa – mondta halkan.

– Biztosan – mosolygott a küldött –; némelyeknek nyilván furcsa. De van benne megszüvelendő igazság, rá kell csak jönni – tette hozzá.

Felesége kutató pillantást vetett rá:

– Számunkra is? – kérdezte.

A férfi hallgatott.

– Feltartasz – mondta aztán. – Mennem kell.

Előresietett, hosszú lépteivel egy- kettő a kapunál termett.

– Meg kell néznem – mormolta.

De akinek e hevenyészett, mentegetőzésszerű magyarázatot szánta: a felesége nem volt mellette már. Visszafordult: kettejük előbbi helyén most egymagában látta állni az asszonyt. Egyetlen lépést sem tett utána, egy tapodtat sem mozdult, hogy utolérje; csak a szemével követte, melyet elgyötörtnek mutatott a vakító verőfényrel folytatott hasztalan küzdelme. Egyik könyökét az arca elé emelve, alsó karjának vékony, esendő árnyékában próbált védelmet találni ellene; alakját máris megkisebbitte a távolság és az alanti üresség mértékelen távlata: s a küldött egy percre átengedte magát e fájdalmas látványból áradó névtelen szorongásnak. Mit tehet még az asszonyért? Két tenyeréből tölcserű formált a szája köré:

– Visszajövök! – kiáltotta felé, a kapu rácsos hátteréből.

S az asszony arca valósággal vonaglani látszott a kiáltás erőfeszítésétől:

– Mikor?... – szállt fel hozzá a hangja, valami különös érzést verve fel a küldöttben, valami álomszerű ráismerés meghökkenítő érzését. Pontosan ennek a kérdésnek kellett itt elhangzania; s éppen ilyen erőtlenül szétzóródva a térben és a visszhangtól mégis ugyanígy megsokszorozva, mintha – igen – nem is az övé lenne e kérdés, hanem éppen csak elkiáltotta, mintegy életre keltve az e tájon nyugvó valamennyi kérdés néma lelkét eleven hangján; és szinte beleborzongott, amint ráeszmélt, hogy ezúttal neki kell választ adnia rá.

– Másfél óra múlva indul vissza a következő autóbusz! – kiáltotta.

Miféle gyöngesség fogta el? Miért engedett egy el sem hangzott követelésnek? Sarkon fordult, szinte megdöbbenve önmagán: elég, az asszonyért így is sokat, túlságosan is sokat áldozott, most már, ha kedvéért az idő béklyóiba verte magát, egyetlen elvesztegetni való perce sem maradt.

A MEGHÖKKENÉS. SZEMLE. VENDÉGFOGADÓ

Egyenesen a kapuhoz indult; de még meg sem indult, máris megtorpant; amit mindig látnia kellett, mint mellékes körülményt azonban úgy látszik figyelmen kívül hagyott, most egyszerre merev tényként, az anyagok konok ellenállásával meredt elébe: a kapu zárva volt. Eredeti tervét, hogy alatta áthaladva lépjen munkája színterére, nyilvánvalóan módosítania kell: a megbízottat hirtelen düh öntötte el. Kerülőre kényszerítik? Valami hátsó ajtón, lopva surranjon be oda, ahová emelt fővel, hódítóként kell érkeznie? Szinte kedve kerekedett volna egyszerűen nekiugrani a kapunak, benyomni vagy kifeszíteni, legyűrni a dolgok e gonosz és lépten-nyomon megújuló ellenállását; józan esze azonban csakhamar felülkerekedett.

A kaputól körülbelül két-három lépés választotta még el; e néhány lépést az emelkedőn fölfelé kellene megtennie. Egyelőre még nem láthat tehát a kapun túlra, minthogy ott lefelé fordul a hajlat: ám a kapuval küszködve ellenállhatna-e a csábításnak, hogy legalább egyetlen pillantást ne vessen mögé, veszélyeztetve ezzel az eredményt, a célt, egész nagy várakozását, amit e látványhoz fűzött?

Elindult hát egy úton; nem is út volt, inkább csak léptek emléke a talajon, valamilyen mezsgye; elvénült, foszladozó drótkerítés maradványa mentén vezette tovább, karbantartását láthatóan elhanyagolták, hagyták, hogy az idő szétrágja, elfekettse. A küldött ujjhegyével könnyedén megérintette rozsdamart, málladozó tüskéit: kezdetnek ügyes – állapította meg. Az embernek úgyszólván hangulata kerekednék megállni, hogy engedelmesen elmerengjen a pusztulás e képén – ha nem tudná persze, hogy épp ez a cél, s hogy a mulandóság színjátéka a dolgok csalátke csupán. Választékos csapda mindenesetre, leleményes elgondolás – ugyan mire kell még felkészülnie? Semmit sem szabad elhamarkodnia, ezúttal független; gátló feltételeket senki sem támaszt; munkájának maga szab törvényt, hibáért, eredményért egyedül ő áll helyt. Itt más módszerre van szükség, mint odalenn a városban, itt nem a helyet kell megszólaltatnia, ellenkezőleg: ő lesz majd próbaköve a helynek, neki magának kell megszólaltatnia. Hangszerré válnia, hogy zengése legyen a jel; igen, ezúttal nem a látványt kell feltárnia, neki kell a látvány előtt feltárulkoznia; nem bizonyítékokat gyűjtenie, hanem bizonyossággá válnia, töredelmes, ám kérlelhetetlen tanújává a bizonyosságul majd felsajgó diadalnak.

Egy-két lépés még, és a drótkerítés megszakad; ott kell majd balra fordulnia tehát, hogy lásson. Megállt, hogy ellenőrizze magát: igen, a terep vázát – minden eshetőségre számftva a zsebében tartotta – szükségtelen elővennie. Annyi előkészület, mérés, ellenőrzés és egyeztetés megtette a magáét, pontosan tudta, mit kell majd látnia, holt körvonalalaiban az egész látvány előtte állott, minden zugával, terével, valamennyi épületé-

vel, barakkjával, sikátorával: nem kell tennie semmit, csak ellenőriznie a tudottat, és azután átengednie magát e tudásnak.

Megfordult, és a magaslat ama legkedvezőbb pontján, ahonnan tág röptű szárnyalása nyílik a kilátásnak, szabadjára engedte tekintetét, akár vadász a sólymát; s attól, amit látott, szinte a földre gyökerezett a lába.

Alatta üres mező terült el, széljárta, fűvel benőtt, csupasz domboldal, mely lábától le, egész egy távoli, sötétebb erdőcsk karéjba fordul koszorújáig húzódott.

Ki tette ezt: a természet, vagy emberkéz pusztítása? Nem, ilyen tökéletes munkát a természet egymaga nem végez. A küldött elveszetten tekintett szét: sehol semmi, csak ez a tiszta lanka, sétára hívogató zöldjével – igen, tökéletes munka, még ha épp e tökély az árulója is egyben a szorongó indítéknak, amely nyilvánvalóan létrehozta. Ezúttal nem érték be semmi engedékenységgel; semmit sem bíztak a pusztá látszatra, semmit sem hagytak a véletlenre, az amúgy is bizonytalan esélyre a természetes romlás és a szakadékos összefüggések útvesztőjében. S nem értek-e cél? Nem fér-e máris kétely e helyhez? S a küldöttet – útja során először – a vereség előérzete fogta el, akár a nehéz és vergődéses álmok zibbadt kábulata.

Mibe kapaszkodjon, hogy bizonyosságot szerezzen? Mivel küzdjön, ha a küzdelem minden tárgyától megfosztják? Min próbálja meg az ellenállást, ha semmi sem áll ellen? Harcra készült, és elhagyott csatatérre talált, nem ellenség kényszeríti fegyverletételre, hanem az ellenség hiánya...

Mozgó emberi formák váltak el tömören a ragyogó háttértől; a küldött ingerülten kapta arra a fejt: alakok közeledtek felé jobbról. Ki ez a gúnáryakú nő? Apró, koravén arca a szenvedő ügybuzgalom aszalójában fonnyasztott gyümölcs, tiltakozó karját cséphadaróként már messziről forgatja; s mit jelentsen szürke egyenruhája, kifakult nyakkendője? A felügyeleti hatóság képviselője, tárlatvezető, cserkész vagy temetőőr? És ki mögötte e mozdulatlan másik, a lejtő távolabbi törésvonalán magasló néma árny, csaknem bokáig omló, fekete ruhában, arca körül a szél reptette gyászfátyollal: e fekete kísértet a fény kékjében és aranyában – antik lidércnyomás, Antigoné, Thébai nemes oszlopai helyett csupán egy füstmarta, hideg kémény zord és józan rajzolatával a háta megettől messzeségben?

Az egyenruhás nő ott állott már előtte; szavát a küldött nem értette. A meghökkenés e percében, az árulás és hűtlenség e brutálisan leplezetlen látványával szemközt annyit értett csak, hogy valaki elébe akarna állni, újabb gátat szabni munkájának, megakadályozni, hogy tovább jusson. Illetéktelen betolakodónak nézik? A nyájtól elbitangolt turistának? Valamit mondott neki, maga sem tudta, mit; de érezte, hogy hangja végigzeng a tájon, hogy szava zsilipeket lenne képes áttörni, vagy nagy folyamokat megállítani; arcába vágta kilétét és reszkető haragja minden indulatát.

Hogy némult el az asszony! Hogy kotródott a színe elől! Hatalmasnak tűnhetett szemében, hogy ilyen hatást ért el – sovány elégtétel, ugyan mire jut vele?

Nekivágott a lejtőnek, rézsút lefelé, át a mezőségen; merre járt és miféle céllal, már maga sem tudta. Lába egyre szaporábban vitted; keresztül-kasul szelte a rétet, nyomot vesztett kopóként ügetett nem létező csapásokon, elképzelt leőhelyek irányába – és nem tapasztalt egyebet a tájak, a hegyoldalok és a rónaságok állhatatosan szelőd és kikezdhetetlenül kaján türelméről. Térdig érő fűbe keveredett, gazosban viaskodott, cipője alatt kövecses tisztás talaja csikordult; a virágszárak szöcskék ugrásától rezzenek meg, előtte pillangók járták nyári táncukat, amott az erdő fölött pedig sóvár ölyv lebegett, zsákmányra lesve: s a küldöttet lassan a valóságatlanság hontalan érzése kerfette hatalmába. Rossz helyre tévedt? Ha semmi sincs itt, aminek itt kellene lennie, akkor talán téves volt minden előzetes feltevés, hamis és elvont valamennyi bizonyíték. Akkor e hely sem az, ami, csak az ő makacs rögeszméje; akkor ő maga sem az, aki, és tévedés a küldetése. A tér, az idő, a lába alatt a föld – semmi sem igaz. Akkor nincs is más igazság, csak ez a minden érzékszervét szüntelenül ostromló, ellenállhatatlan sugallat: ez a csönd s e szelőd lanka nyári békessége; igen, akkor fel kell mondania megbízatását és elfogadnia ezt az egyedül igaz és fogható kínálatot, e tüzes nyár bódító aranyát, akár ezek a surranó gyfkok a lába körül, melyeket boldog jelenük napozó békéjéből vertek fel léptei.

Elindult vissza, a magaslat felé, amerről érkezett. Fogadja el a kudarcot? Érze be a gyfkok és rovarok; a tájak és a dolgok; a nap és az ég, és akár a saját érzékei, kétségbevonhatatlan teste: ölmosan elnehezülő lába, égő szeme, kihagyó agyveleje ellenséges bizonyosságával? Igen, vajon önmaga, aki máris hajlik e csábításra: önmaga is nem ellenség-e?!... A megbízott körülnézett: mivel próbálkozhatna még? Amott följebb fekete árnyak pettyezik, tovahúzó sorok sávozzák a zöld terepet: a turisták? Netalán végeztek volna egy műsorszámmal és éppen kezdődnek számukra a másik? Távolabb magányos, pavilonszerű épületet látott; a menet arrafelé tartott; engedelmes nyájként haladtak, amerre terelték őket, gondtalan fecsegésük máris felriasztotta az alvó tájat.

A küldött feléjük indult, lépteit megszorozva közéjük vegyülni játékosan egyszerű feladatnak bizonyult. Egy terembe jutott, egy kiállítási csarnokba: mi ez itt? Mintha akváriumba tévedt volna, döglött szörnyek, kitömött sárkányok, őskori kövületek leletei közé; a terem még a friss festéstől szaglik, minden derűsen kivilágítva, korláttal elrekesztve, üvegablak mögé dugva, s a fölényes rendezettség, a tudományos preparátumok és a tapintatos elvonszolás e biztonságot nyújtó környezetében különös, ha nem éppen szegényes kiállítási anyag: rémregények kelléktára, szennyes álmok mintavására, tünt korok holt eszközeinek gyűjteménye, kuriozitások zugárudája. Nézte, és nem ismert rá semmire. Mit bizonyíthat neki, vagy akárki másnak ez az ügyesen, nagyon is ügyesen poros múzeumi anyagnak álcázott lomtár? Tárgyait csakis a használatba vételük kelthetné életre, hatékonyságuk próbája egyedül a tapasztalat lehet, és itt sincs semmi más igazság e tömegnél és a terem fülledtségénél – de vajon elég nagy tömeget zsúfoltak-e be ide, és eléggé fullasztó-e a terem? És micsoda kényellemmel mozog itt, e temperált közegben ez a finnyás sokaság: az arcokon egy kiszámítható kaland iránti mérsékelt érdeklődés, amire könnyelműségből és unalomból vállalkoztak, bólogatnak, szemlélődnek, van, ami tetszik nekik, s van, amitől elfordulnak és odébbállnak.

Nincs mit keresnie itt: ki innen, ki, a napverés és a konok táj legalább néma és önmagába fordult tagadásába. Odakint várakozók újabb tömegén kellett átvágnia magát, testek melegébe szorult, orrát dohány és parfümök illata csapta meg, fülét fecsegők hangzavara ostromolta. Könyökével tört közöttük utat, lármájuk a magaslat tetejéig elkísérte.

Korán volt még – idejövet három órát is kevesellt volna munkájához, utóbb másfél órára szorítkozott, s végül még ez is soknak bizonyult –, a feleségét még sehol sem látta. Könnyű sétára indult a környéken, titkukat őrző, jeltelen utak vitték a hátukon, teherhordó állatok néma közönyével, melyek hordják, ám meg nem őrzik semmi teher emlékének a súlyát. A hullámos tájék egy lány hajlatában, parkoló gépkocsik gyűrűjében miféle csábítás vonzza amott a tekintetet? Új épület volt, láthatóan nemrég álmodták a térbe, s megvalósításával nem késlekedtek: vendégfogadó? Miért ne; a küldött még csak nem is csodálkozott. E leplezetlenség legalább megejtő, s mindenesetre nem takargatja kínálatát. Kényelmes léptekkel közelített felé; a cégéren kitűnő sört, jeges hűsítőket, hideg és meleg harapnivalót ígérnek – kétségkívül hasznos intézmény, az igény, amelyre épül, oly könnyörtelen, akár a gyermekek ártatlansága.

Belépett, s az ajtóhoz közel, helyet kereső vendég módján megállt, hogy szemügyre vegye az üzemet. A helyiség tömve volt, az asztalok foglaltak, sürgő-forgó pincérek törtek maguknak utat, hordtak súlyos tálatokat és pezsgő italokat. Szeme megakadt egy lármás társaságon: csupa férfi ült körül az asztalt, előttük elfogyasztott ételek nyoma, telt poharak és a már kiürítettek garmadája. Nem turisták, ezt rögtön látni rajtuk, vagy ha azok is, nem akármilyenek. Láthatóan otthonosan ülnek itt, mintegy tulajdonjogot formálva e helyre, s közben valahogyan mégis idegenül feszengenek – rájuk ismert, hogyne ismert volna rájuk. Ők azok, igen, ismeretlen ismerősök, akiket éppúgy megkísértett a visszatérés kényszere, ahogyan a gyöttrő álmokat vágyunk mindig újra látni, a titkos reményben tán, hogy egyszer majd mégis megértjük őket... Sikerrel jártak vajon, vagy csődöt mondtak, ünnepelni vagy felejteni ültek-e be ide: megtudni tőlük érdekes vállalkozás lenne. Arcról arcra járt a tekintete, s meg kellett érezniük e sóvár jelenlétet, mert – mintegy a kábulat mélyén is megmozduló ösztönük jelére – egyszerre elnémultak és jól megnézték az új vendéget, mielőtt ismét egymás felé fordultak volna; s a küldöttet valósággal megrázta a kisértés ereje, hogy leleplezte magát, az asztalukhoz telepedjen.

Ugyan, mit is érne vele? Árulja el a munkáját, teljesítse be kudarcát? Próbálja megosztani velük, ami megoszthatatlan, elhithetni önmagával, hogy nincs egyedül? Nem, ezt a megoldást a szerencsésebbeknek tartották fenn. Veszett, ám a játszma folytatódik, a megbízatását még nem adhatja fel, igen – gondolta fanyarul, a vesztesnek még nincs vége.

Jeladás nélkül fordult ki az ajtón, s egyenesen az autóbushoz indult, ahol a felesége már valószínűleg várja.

PÁLMAKERT. A GYÁSZFÁTYOLOS NŐ

Jókor érkezett: feleségével éppen hogy üdvözölhették egymást, az országot kanyarodójában máris felbukkant az autóbushoz; a kérdés, mely mintegy az asszony ajkán látszott lebegni, így függőben maradt. Szerencsére a motor hörgő lármája – a vezető nyilván fékül használhatta a lemeneti útszakaszon – minden más hangot elnyomott, beszélgetésre így az úton sem nyílt alkalom – ugyan mit is mondhatott volna? Az asszonyt felvilágosítania nincs joga; nem cáfolhat rá tekintete komolyságára, nem fordíthatja önmaga ellen; nem kérdezheti meg, mit jelent öleiben e néhány szál mezei virág, melyeket szótlán szövetsége kegytárgya-

ként talán megőrizni viz haza; hogy hol járt, amíg ő a szemléjét tartotta; hogy miről győzték meg, milyen csapdába vezették és miféle látszatoknak esett martalékul. A nyers tények kihívó gúnyjára megvető választ egyedül a kímélet lázadása adhat, titkát meg kell őriznie, felelősségét – ezt a sorvasztó ürességet – egyedül kell hordania.

Hála helyett miért érzi hát inkább a kötekedő neheztelés ingerét, ha néma engedelmisséggel az asszonyt e céljában a kezére jární látja: oktalan kérdés, mely most csak elterelné a munkájától.

Lesegítette feleségét a kocsirol; viszontlátták a terüket; olvadozó aszfaltján pezsegett a déli forgalom. Úgy döntöttek, ebédelni mennek; éhesek voltak. Rövid tanakodás zajlott le közöttük az irányt illetően – mindketten idézték, s kiderült, hogy mindketten másként értelmezik Hermann útbaigazító szavait –, míg azután ráhagyatkoztak az apró paloták, az álmodó terek, a nyírott bokrú parkok és a napsütéstől bódult fűzések közt megnyíló résekre és utakra, mintha abban bizakodnának, hogy vágyuk végül célhoz segíti őket.

Nem lehetett tévedniük: e büszke homlokzat, e patinás forgójató, e hivatalának félig komoly, félig tréfás díszében feszítő zsinóros, vállbojtos portás nem csalhatott. Főhajtása cinkosok üdvözlete, karnyújtása királyok meghívása egy varázsbirodalomba; félhomályos előcsarnokon vágta át, lábuk vastag szőnyegekbe süppedt, körs-körül lakkosan csillanó asztalkák, puha kárpitok igézete, akár szirének néma éneke, melyek e fényűző zátonyokra megfenekleni hívják a boldogan halni tudókat. Az étterem ajtajában a maitre d'hotel fogadta; egy frakkos főpincér átvette és – váratlan tengermély – a pálmakertbe kísérte őket. A menü összeállítás beavatottak körmönfont tapogatózása, tartózkodóan leplezett kérdések és büverejű válaszok minden kétséget eloszlató szertartása, mely fenntartás nélküli, suhanó szolgálatkészséghez vezet. A metszett poharak, az ezüst evőeszközök és a márkás porcelánok e világa behálózta; a disztingvált mosolyok, a halkra fogott, soknyelvű társalgás elzsongította; a könnyű csörrenések, a szállongó illatok, az alakját váltó, lomha tengeri állatokként tekerdőző dohányfüst körülfonta; a habzó és gyöngyöző italok, s a fényes üvegeket a hirtelen megindultság gyöngédségével elfutó könnyű pára elbűvölte; saját testének elszabadult gyönyöre az ízek ingerére a töltekezés vak kalandjába sodorta: s a küldött elveszetten ült e zöld homály mélyén, réveteg mámorban, mint aki lőtusszal telítkezett. Hol volt a munkája? Létezett-e még egyáltalában?

Elengedetten és hátradőlve, bódulatukat még aromás dohánnyal tetézve, a győzelmesen országoló jelen e két száműzöttje már a további időtöltés lehetőségeit mérlegelte. Az asszony sétat indítványozott; tegnapi kijelentéseivel szembesítve, a városhoz fűzött ígéretei beváltását kérte tőle számon; s e jól időzített követelésben foglalt kísértésre: hogy ezt a csonka és szakadásokkal terhes napot az önfeledt gyönyörködés együttes élményével váltsák meg, e téveteg pillanat, melyben minden meggyőződés kétségessnek látszott, semmi ellenérvet sem kínált.

Fizettek; a brutális aktust az eljárás intimitása, tapintatos félrenézések és engesztelő mosolyok enyhítették. Ismét megmerítköztek az előcsarnok puha kényelmében; míg az asszony magát rendbe hozni, szépítőszeres táskájával a mosdóba ment, a férfi egy hívogató, öblös karosszéket méregetett.

Mi tarthatná vissza, hogy belévesse magát, és ásítva elnyújtózzék benne? Az ejtőzés restségén is átégő haragos szégyene? Vagy ez a sötét ruhás nőalak tán, mely nesztelenül siklik felé valahonnan a lágy szőnyegen, míg nem már itt áll előtte, gyászfátyla mögött sejtelmesen parázló tekintetével valószínűleg őt fürkészve?

Hogy kerül ide? Megelőzte vajon, vagy talán nyomon követte? Miért nem szólal hát meg?

– Asszonyom? – mondta végül, maga sem tudva, mint talált erre a félig kérdő, félig távol tartó, régies megszólítási formára.

– Uram? – zendült fel hasonlóval viszonzva a fordulatot egy mély női hang, s a gyászfátyol mintha elfojtott nevetéstől lebbent volna meg.

– Kíván tőlem valamit? – kérdezte a küldött.

– Mit kívánhatnék bárkitől is? – felelte a nő. – Láttam önt odafent – tette hozzá aztán.

– Odafent? – kérdezte bizonytalanul a küldött.

– Elzavarta a felügyelőnőt. A megbízatásáról beszélt. Mit végzett? – s a hangja kérlelhetetlenségétől a megbízott összerézzenet.

– Mi jögon kéri tőlem számon? – kérdezte, még élesebben, mint ahogyan szánta.

– Mi jögon hallgathatná el?! – vágott vissza nő, nem kevésbé nyersen. – Nem tudom, hogy kicsoda ön, asszonyom – mondta zavartan a küldött.

– Most már én sem tudom – hallotta a választ. A gyászfátyolos arc megmozdult, egy kicsit oldalvást fordult tőle. – Az apám – mondta lassan, minden egyes szó között szünetet tartva a nő. – A fivérem. A vőlegényem.

– Végtelenül sajnálom – mondta a megbízott –, semmit sem tehetek.

- A gyászfétyol ismét szembefordult vele.
- Az apám, a fivérem és a vőlegényem – ismételte a nő, mintha semmit sem hallott volna.
 - Mindent megtettem, amit csak tehettem – mondta a megbízt –, nem vádolhat semmivel.
 - Félreért – felelte a nő –, hogyan is vádolhatnám; nincs vád, amit meg ne cáfolhatna, hiszen itt van.
 - Véletlenül – mondta a küldött.
 - Nincsenek véletlenek – hangzott tompán és reszketegen a gyászfétyol mögül. – Csak igazságtalanságok vannak. – Szünet támadt, e megállapításra nem volt válasz. Mivel bizonyíthatná az ellenkezőjét? S akadhat-e hitelt érdemlő tanú, aki bizonyítani tudná?
 - Azért vagyok itt, hogy megpróbáljam jóvátenni ezt az igazságtalanságot – mondta mégis, halkán, úgyszólván mint aki mentegedőzik.
 - Jóvátenni?... Hogyan? Mivel? – S a küldött egyszerre, mintha kinyomtatva látná, megtalálta a szavakat:
 - Azzal, hogy bizonyítást teszek mindenről, amit láttam. – Majd, egy kissé panaszosan, mintha csak hangosan gondolkodna, hozzátette: – Nem hittem volna, hogy ennyire megnehezítik itt a munkámat.
 - Talán önmaga nehezíti meg: túl sok könnyebbséggel veszi magát körül – hangzott erre.
 - Mire gondol? – kérdezte a küldött.
 - Mit keres itt a felesége? – S bár mintha számított volna már a kérdésre, a küldöttet most mégis gyöngeség fogta el, mint aki egyszerre védtelenné vált. – Hallgat: ezt mindenestre a javára írom – állapította meg a nő. Keze a fátylához emelkedett; egy könnyű mozdulattal félrevonta: s a küldött egy arccal szembesült – nem is arc volt már, csak egy arc sárga, kiszikkadt, megkövült hasonmása. S ez az álca, melynek életet csak valami emésztő belső izzás visszfényre adott még, néma és telhetetlen számonkéréssel meredt most rá, mindent elnyelő követeléssel, akár az engesztelhetetlenség emlékműve.
 - A küldött iszonyattal fordult el.
 - Nem – mondta. – Mindent megtettem; mindent. Nem követelhet tőlem a képességeimnél többet. Mit akarhat még? Az én lehetőségeimnek is van határa... erőmnek mértéke... nekem is vannak jogaim! – kiáltotta szinte.
 - Hát akkor éljen velük! – hallotta még az orgonazengésű hangot; s mire megfordult és a nyomába eredt – hogy visszatartsa? hogy kiengesztelje? –, már csak érkező felesége mosolyával találta magát szemben.
 - Mi történt? – kérdezte az asszony.
 - Semmi – felelte. – Hanem – tette hozzá – a programot módosítanunk kell –, s kénytelen szemlélője maradt, mint huny ki egy eleven arc ragyogása és hamvad el mosolya.

CSÚCSFORGALOM

- M**erre jártak, nem nézték többé. A járdákon megsaporodtak az emberek, egyre növekvő forgalomban lökdösődtek, egy szemközt nyomakodó csoport elszakította őket egymástól, s mire a küldött átvágta magát rajtuk, a feleségét sehol sem látta. Végre mégiscsak megpillantotta, néhány lépéssel elmaradva tőle egy könyvüzletnek a ládáiban, forgó állványokon még a járdára is kirakott kínálata közt állt, kezében valami ódon fedelű kötet.
- Iphigénia Tauriszban – mosolygott fel rá, éppen lehajolva, hogy a könyvet az egyik ládába visszategye, ahonnan az előbb nyilván kivehette.
 - Klasszicizmusnak álcázott szószátyár, ócska romantika – legyintett a küldött.
 - Nem tudom – mondta a felesége. – Diáklány koromban valamiért nagyon szerettem. Ma már azt is elfelejtettem, hogy miről szól.
 - Jobb is – mondta a küldött. – Rímekebe szedett csalás és hazudozás.
 - Én nem így emlékszem – tiltakozott az asszony. – Volt benne egy szerelem... – Egy kicsit elgondolkodott.
 - Egy férfi lemond egy lányról, akit szeret – mondta aztán. – Nemesebb elvek érdekében – tette hozzá.
 - Hogyan – mondta a férje –, az ilyen faragatlan tuskók a királydrámákban mindig megnevesednek.
 - Most már emlékszem – az asszony hangja meglevenedett. – Papnő volt, de valójában a barbár király foglya egy félszigeten.
 - Tauriszon – mormolta a küldött.
 - Hogyan is került oda? – nézett rá a felesége.

– Úgy, hogy a papája, a nagy hadvezér, a flotta meg a kedvező szelek érdekében fel akarta áldozni kedvenc leánykáját az istennőnek. Az istennő azonban a már vígan ropogó tűz kellős közepéből egyenesen Taurisra röptette a lányt.

– Szörnyű történet – mondta az asszony.

– Eléggé lehangoló – egyezett bele a férfi. – Ott azután még kegyetlenebb sors várta: egy barbár istenség gonosz szertartásainak szolgálatában át kellett metszenie a barbár szigetlakók által fogságba ejtett férfiak torkát.

– Igen, igen, de úgy emlékszem, hogy idővel sikerült megszélídítene a szertartást: rávette a királyt, hogy csak jelképesen öljék meg a foglyokat, ne ténylegesen.

– No persze – mondta szórakozottan a küldött.

– De én a történet csúcspontját szerettem – folytatta a felesége –, a jelenet, amikor a fivére érte jön, hogy megszabadítsa a királytól és hazavigye. Titokban partra száll egy kis csapat, fivér és nővér egymásra ismer... Ha jól emlékszem, a lány nem is akar azonnal velük menni, mert méltatlannak érzi, hogy szökve, titokban hagyja el a királyt...

– Részletkérdés – vont vállat a férfi. – A lényeg az, hogy a király értesül a határsértésről, és egy kommandó élén meglepi őket a parton. Ráadásul még lopni is akarnak.

– Ők nem tekinthették lopásnak: a saját kegytárgyukat, az istennő képmását akarták méltó helyére szállítani.

– A helyi jogállapotok szellemében ez mindenesetre lopásnak minősült – szögezte le a férfi.

– Rendben van – hagyta rá a felesége. – A királynak tehát kétszeres oka is lett volna a bosszúra. Ehelyett azonban lassanként meghajol a papnő érvei előtt, és nemcsak a bosszúról, de a szerelméről is lemond. Elengedi, sőt még meg is ajándékozza őket. – És mivel a férfi hallgatott, megkérdezte: – Így történt?

– Mindenesetre így akarják elhitetni velünk – felelte. A forgalom közben egyre növekedett körülöttük, emberek kellett kikerülniük, és emberek kerülgettek őket, míg az utcák egyszerre knyíltak, s ők újra a már ismerős terükön találták magukat. A rohanó emberek és járművek sűrűjében önkéntelenül is a cukrászdaterasz medéke felé vitte őket a lábuk; egy asztal, két könnyű karosszékkal, éppen a járdára s távolabb az egyhangúan csobogó kúp alakú szökőkútra néző kényelmes sarokban, üres volt, akár egy páholy: helyet foglaltak.

– Hát hogy történt? – kérdezte az asszony.

– Másképp – mondta a férfi, cigarettára gyújtva, majd jeges italokat kérve az éppen hozzájuk lépő, fehér bőbitás pincérnőtől.

– Hogyan? – kérdezte még egyszer az asszony.

– Hogyan?... – a küldött egy pillanatig habozni látszott. – Jó, legyen, ha ennyire érdekel – mondta aztán. – Szóval: a kommandósok körbefogták a férfiakat, majd megrohanták, lefegyverezték és megbilincseltek őket. Azután a férfiak szeme láttára a kommandósok sorra megbecstelenítették a papnőt; majd a papnő szeme láttára sorra felkoncolták a férfiakat. Utána a királyra néztek: ez várakozott még, amíg a papnő arcán megleste a továbbról már nem fokozható nyomorúság egykedvűségét; akkor kegyesen intett, és a kommandósai végre a nőnek is megadták a kegyelemdőfést... No és, hogy el ne felejtsem: este azután mindnyájan elmentek a színházba, hogy megnézzék, mint gyakorol irgalmat a színpadon a barbár király, miközben a zsöllyék közé bújva nagyokat röhögtek a markukba.

Hallgattak.

– Igazságtalan vagy – mondta egy idő múltán halk és fáradtnak tűnő hangon a felesége.

– Biztosan – felelte a küldött, mint aki egy kissé szégyenkezik. – Nem lehetek igazságos – tette hozzá, de már szórakozottabban.

Figyelmét jelenleg – s tulajdonképpen már percek óta – valami más kötötte le. Tekintete az utcán kalandozott; először a járdán kóborolt, majd bejárta a négysávos úttal, forgalmi kereszteződéssel, bonyolult akadályokkal, körforgalmú kitérővel, megállóhelyek szigeteivel szabdalta egész, nagy teret: mi zajlik itt a szeme előtt? Egyelőre hasztalan kereste a választ; ebben a zavaros, lármától, zúgástól, csörgéstől, szűrősen villanó fénycserepektől és dörejektől megszagott pillanatban csak egy készülődő esemény bár balsejtelmű, ám még csak kusza homályos előérzetéről és a maga egyre növekvő izgalmáról adhatott volna számot. Minek kell elébe néznie; mi vár rá; minek lesz szemtanúja, sőt talán a részese, nem tudta. Némán ült a helyén, keze az asztalon nyugodott, ujjai közt könnyedén reszketett a cigarettája; a feszültség fokozódott, az előbb még csupán ébredező aggodalma most már a szorongás izzásával égette mellkasát, valamennyi érzékszerve készenlétben állott, benyomásokat gyűjtött, jeleket fogott fel, habár e jelek értelmezésére aligha lett volna képes. Mit tehetne itt? Körülnézett, s látnia kellett, hogy mint szövetkezik ellene minden, felmérnie e mégannyi ellene

forduló körülmény ha talán akaratlan, de mégis kegyetlenül pontos összefonódását. Bármit megakadályoznia; elhárítania egy érezhetően mindinkább kibontakozóban lévő s nyilvánvaló katasztrófával fenyegető folyamatot, vagy akár csak tiszta fejjel rendszereznie legalább az összefüggéseit, lehetetlennek mutatkozik.

Páholyuk, az örvénylő forgatag egyelőre még szilárdnak bizonyuló szigete előtt éppen a városi autóbusz megállója volt; a kocsik úgyszólván egymás nyomában futottak be és indultak tovább. Kitáruló ajtajukból sebbel-lobbal embergomolyagot löktek ki és szippantottak magukba ismét, anyagcseréjüket végző, nagy állatok módjában. A kitóduló emberek szembekerültek a felfelé törekvőkkel, majd szétáradtak ideleenn, tovább duzzasztva az utca hőmpölygőn dagadó, amúgy is egyre féktelenebbé váló sodrát. Emberek és járművek szakadatlanul özönlöttek; a tér mindahány torkolata feneketlen zsáknak látszott, melynek kifogyhatatlan tartalmát viharszél zúdította ide; igen, akár korbácsoló parancsszavak és ostorok suhogása szorítaná őket erre a térre, most már, úgy tetszett, mindenki ide gyülemlt, a város – vagy talán az egész világ? – mind a négy égtájáról.

Egy fiatalemberre lett figyelmes; fél csfpőjével a terasz korlátjának dőlve áll itt, mozdulatlan pont a mozgások forrongó tengerében. Komoly arcán bohókás bajusz; haja sugaras fürtökben a vállára omlik; átszellemült, selymes kis szakállá szentnek, prémszegélyes zekéje a divat hőbortosának mutatja. Éppen fölemelte a kezét, hogy valamit igazítson, a helyére rántson rajta. Talán ez a mozdulat hívta fel rá a figyelmét; ez a hosszúkás, nyugalmat nem ismerő, ideges kéz, amely most behajlított középső ujjával egy percre szórakozottan mégis megpihent a mellén. A küldöttet különös érzés fogta el, valami bizonytalanság az időt és a saját hollétét illetően, valami déja vu: ezt a mozdulatot, ezt az arcot, ezt a fiatalembert látta már valahol, ha nem a valóságban, talán filmen, fényképen, esetleg festményen. S maga sem tudta, miféle gondolatársítások folytán, de a saját szavai jutottak eszébe, melyekre, alig egy órája még, úgy bukkant rá, mintha csak kinyomtatva látná; a szavakról pedig egy név, majd még egy, a művészé, aki az idők mélyén valaha errefelé kószált, és metszetsorozatban tett bizonyágot mindenről, amit látott...

Hirtelen szorongás fogta el, a mozgások és mozdulatok viharában úgy tűnt, hogy szem elől veszítette a férfit; de nem, ott áll az előbbi helyén, a korlátnak dőlve, most az utcát nézi, majd ide fordítja az arcát, a fiatal Ajtósi Albrecht Dürer arcát – egy festmény kel életre itt a szeme előtt, s egyszermind maga a festő is, pontosabban a festő maga festette arca, prémes kabátgallér keretében: látomás ez, vagy vak véletlen? Honnan bukkant elő ez a férfi? Érkezni nem látta; s most mégis úgy áll itt, csaknem közvetlenül mellette, azzal a hallgatag önbizalommal, mint akinek úgyszólván ez az őrhely az örök otthona ebben a forgatagban.

Vajon mit nézhet: e szabálytalan szempár talányos, borongós kifejezésű tekintetéből, mely kétségkívül megleste már, s művészhez vagy zsebtolvajhoz illő melankóliás csökönyösséggel mégis egyre fürkészi még az embereket, nem olvasható ki. Elfordult tőle, hogy követhesse ennek a schová sem néző és mégis mindent látó tekintetnek az irányát: s egyszerre minden elnyerte értelmét, a szaggatottan pergő jelenések rohanó sora egyszerűen tartalommal telt meg. Látott, ugyanúgy, akár a várost látta délelőtt.

A tér kitágult, közepe besüppedt, távlatai leomlottak, az előbb még csupán a távolból idekéklő, délelőtt megjárt magaslat mintha közvetlenül a végéből nőne ki. Fröcskölő fénytörések vakító sziporkája közepette megnyílt az ég; s a könyörtelen nap láng- és szikraözönében – amit ezernyi fémtárgy, króm, üvegtest és cserépető fokozott az őrzöngésig – leszakadni készült. Hét szegletében az autók keservét zengi-e még a kürtszó, vagy a dies irae harsonái szólnak? Amott a szemközti szökőkút, akár egy hatalmas emlő, melyet két irgalmatlan kéz facsarása felfakadó vulkánkráterre változtatott, hörögve, sípolva, tehetetlenül rángó vonaglásokkal köpködté zavaros tartalmát: nem tér volt ez már, hanem a siralom völgye. Elborzadva a teraszon többen is felemelkedtek a helyükről, hogy láthassák a szörnyűséget: a csúcsforgalom dugójában minden megrekedt és egyetlen szűk, leírhatatlanul mozgalmas körben kavargott. Az út folyamhoz hasonlított, ahol minden megállt, összetorlódott, minden hajó léket kapott, és bennük mindenki levegőért, a létéért küszködött; s egy nyitott kocsiból két égnék lökött kar úgy emelkedett a hullámverés tajtékjában hánykoló roncsok közül a magasba, mint hogyha süllyedő bárka utasa adna még utolsó jelt.

Itt a szárazföldön – a járdán – még keservesebb volt a helyzet. A tobzódó hangzavar, a haragosan rájuk tűző nap alatt összekavarodtak, egymásba ütköztek, elbotlottak és karjukkal rémülten kerestek támaszt. Micsoda arcokat vetett fel és bukkantott alá az örvény! Itt kerengett mind: kövérek, soványak, megtörtek, reménykedők, a sorsuk jelével megbélyegzett mindent sejtők, és alattomos, a saját kiútjukban bizakodó törtető. Ám az őrzöngésben mind egyforma; koruk, sorsuk, életük, szenvedélyeik különbözőségei mit jelenthettek még itt? Ez a közös sors, mely minden életet ide gyűjtött, egyesítette őket e közös harc torlódásában; a pillanat közös szenvedélyén kívül egyebet nem tűrt meg itt; s úgy hallgattatta el és söpörte le róluk személyes létük minden elkalandozni kész, menekvő érzelmét, akár a mindenható zsarnokok könyörtelen parancsszava, vagy nagy alkotók mániákus akarata, hogy freskóikat egyetlen gondolat jegyébe törjék, uralmuk gyakorlásának tisztánlátó tébolyában a legcsekélyebb részletről sem feledkezvén meg...

Igen: egyről szólt vagy szónokolt; egyet követelt; egyért könyörgött; egyetlen ígét hirdetett itt minden arc: „Kijutni innen!” Ezt mondta az idős, kopasz emberé ott, még ha erejéből már nem is futotta többre, mint

hogy egyszerűen lehunyja szemét és kezébe rejtse irtózáttól eltorzult arcát; ezt az űzött külsejű anyáé, aki – mi-féle kegyelem reményében vajon? – hajszoitan matatott gyermeke ruháján, hogy feltárja testét; és ezt a koravén kisgyermeké, akit egyszerre megérelelni látszott a felfoghatatlan rémület, és elgörbült szájjal és harsányan zokogva végezte kisszükségét a járdaszegélyen. Ki gondolhatott itt önmagával? S hol volt, aki nem csak önmagával gondolt? Elfáradtan és derekát beadva; átkozódva; vagy megadóan, egyszerűen csak vak végzetként fogadva; türelmesen állva a sarat, minden lökést, rúgást, csapást szinte valamely bölcs előrelátással, valamely keserű gyakorlottsággal elkönnyelve; sodortatva vagy sodorva, botladozva vagy másokon átgázolva: mind csak a forгатag törvényét szolgálták. S akadtak, akik úgy merültek el a közös szenvedély orgiájában, mint ahogy amott egy önállósult, félrecsukló nyakán a többi közt szinte úszni látszó női fej mutatja: horpadt arca, tátott szája kárhözottaké, lángoló haja akár egy sikoly, mákonyos, üres tekintetében a fájdalom már nem különböz-tethető meg elveszettségének valami bomlott gyönyörétől.

De mi történik amott? Hullámzó léptekkel egy nő kél át a lába előtt megnyíló soka-ságon; egy percre minden megakadt és minden sietség feledésbe merült: királynő előtt hódol a szétváló tömeg? Mindenfelől tekintetek fonódnak rá; tekintetek, megváltást, megkönnyebbülést, de legalábbis váratlanul felcsillanó vigasz futó kitérőjét remélve a fölemészttő hajzában; tekintetek, melyek mind a magukénak akarják, s amelyek végül mind e közös reményben találkoznak össze mégis, közös tárgyukat e közös remény közös birtokává téve. Mindenki utána fordult; férfiak, aggastyánok, fiatalemberek, férjek a feleségeik karjáról, s maguk a feleségek is; vágyak, ábrándok, szenvedélyek, leplezett kívánságok és nyílt követelések keresztútjében haladt köztük e mindnyájukat elvarázsló vesszőfutó, s úgy tetszett, jól érzi magát az érzelmeknek ebben a gyűjtőpontjában, ahol a férfiaké mellett a női tekintetek irigysége, csodálata vagy ingerült tehetetlensége vetett még ádáz szikrákat körülötte. Léptei öntudatlan biztonsággal hozták, mintha nem is tudná, hol jár; maga elé merevült mosolya mindenkinek és senkinek sem szól, hacsak nem egyedül önmagának; s csak gyümölcscsel díszített és míves kehelyként felcicomázott fagyaltostölcserrel emelő jobb kezét tárja most feléjük, mintegy az adakozás tébolyult lendületével – s meglehet, ezt is csupán azért, hogy folt ne essék a ruháján.

Szép volt, ahogy így közelgett, mögötte a véres nap robbanásszerű lángfényével egy épület felső ablaksorán, akárha Babilon égne. Elütött kissé az itt megszokott típusból: karcsú volt, nyúlánk, tiszta homlokú, sötét szemű, orra nemesen metszett; különös szabású, színes nyári ruhája földig hullámzott, vállát és alsó karját szabadon hagyva; nyakán, csuklóján, ujjain gyűrűk, füzérek, karikák, karperecek; fején olyasféle kalapka, vagy csak fejdísz inkább, amilyennel olasz – talán velencei? – divatlap fényképein találkozhatott legutóbb az érdeklődő.

Szép volt, igen: és mégis volt valami tépett e nőn. Ragyogásában az erőfeszítés valami kétségbeesettség; biztonságában valami holdkörös; szépségében valami elengedett, már-már rútra hajló rejtett vonás, mely minden pillanatban elszabadulással fenyegetett, hogy hirtelen rángással eluralkodjék ezen az arcon.

Kicsoda hát e nő? Boszorkány? Rontó szellem? Arcát hol látta már? Filmvászon premier plánján, szentképen, vagy pornográf újságok címfoldalán? Rontó-e valóban, vagy ellenkezőleg, megrontott tán: e nő titkát ki fejté meg? Itt van, és még sincs jelen; felkínálkozni látszik, és mégis megfoghatatlan; akár e fagyott édesség a kezében, mely cukros vízzé hígul, ha eleven száj érinti: minden hamis rajta, és egyedül hamissága valódi. Igen, minden világos, a látó előtt feltáruáltak az összefüggések: megrontják, hogy romlottnak mondhassák; megrontják, hogy megronthassa őket. Ez a perc, amikor átkel a hódoló, önkorbácsoló szenvedélyétől megbabonázott tömegben, legendává válik, s e megtévesztő diadal a tévedésévé. Mítoszokat szönek róla, és ő martalékkul esik e mítoszoknak; hódítóknak hiszi magát, holott csak hiszékeny áldozat; végzetnek, holott konc csupán, a szabadsággal flörtöl és a zsarnoksággal hál.

Elvégeztetett; eltűnt, akár egy látomás; s nyomában ismét felcsaptak a szenvedélyek, vadabbul, mint valaha. Tászkák, botok, ernyők fordultak egymás ellen, kaszaboló győztesek és porba hulló áldozatok arcán gyűlölet lobogott, űzöttség, acsarkodás, hajsza mindenfelé, mintha csak fölöttük vágótűző szörnyek szüntelen fújtatása süvítene a fülükbe és csigázná őryöngésig elvakult haragjukat. Ott egy ember tör át keresztben a kocsiúton; fut, hogy elérje az autóbust. Elkésett, számíttását a forgalmi lámpa villanása húzza át; a négy sávú úton négy autó viharzik felé, egymást elűző, rézsútos vágóban. Egyikből – rozoga, máza kopott roncs, akár egy csontváz – szakállas öregember aszott arca hajol ki, mereven kitágult pupilláján a borzalom, száján eszelős vigyor; a másikkól gorgói hajzatú férfifej, csupasz arcán a száguldás könnyörtelensége és a feltar-

tóztathatatlanság fájdalma; a harmadikból egy könyökből fölemelkedő kar csupán, fenyegetően összezárt ökleből csak a kard hiányzik; a negyedikből megint egy szakállas, a ragyogó ég kegyetlen pompáját visszatükröző kocsjának öklelő orrán különös díszítmény: ajzott fíj feszülő húrjáról elpattanni kész nyílveszű. Elvesztett mozdulattal fordul vissza az űzött, a bal kezét – tiltón? kérelmezőn? – feljűk emelve; aztán futott tovább, hátában, oldalában e fűriákkal, míg mindnyájukat eltakarta az autóbusz fekete gázt lövellő, szörnyeteg teste... S amott? Elestet valaki? A segítségére akartak tán sietni? Többen is rázuhantak, és az embergomolyagból a fájdalomtól eltorzult arcok, levegőért kapkodó orrok, tátott szájak fordultak a magasba, ahonnan fűlhasogató vijjogással látszott szinte rájuk ereszkedni egy leszálláshoz készülődő, keselyűorrú repűlőgép: „vééé!” – sivította; s mintha az idelenti lárma tompa kiáltással, egyöntetű jajjá fokozódó válasszá formálódna: Jaj, ja, jaj azoknak, akik a földön laknak...

E szavak úgy álltak hirtelen elébe, majd tűntek el ismét, hogy hamarjában nem is tudta: olvasta vagy hallotta-e őket? Természetesen olvasta, de most mint hogyha hallaná is. A feleségéhez fordult: az asszony semmit sem látszott észrevenni, a körötte csapdosó végítéletben nyugodtan űlt a helyén. Feje könnyedén hátrahajtvá, szeme félíg lehunyva, s a nyugat felé mozduló nap, mely már elérte a teraszt, arcát a kezdődő alkonyat szelidűlő fényébe öltöztette; s a küldött most ráeszműlt, hogy a felesége képét is egy másik kép sugallatában látja. Mindegy, a jelen igazságán ez mit sem változtat, és ez az igazság talán csak annyi, gondolta a küldött, hogy az asszony nem azt látja, amit ő lát. Mire gondol, nem lehet kétséges: önfeledt mosolya mintegy meghitt válassz a napnak, arcán a fűrdőzők könyörtelen gondtalansága és a békésen rengő tengerek fűszeres ígűrete – és a küldöttet most hirtelen valami futó keserűség fogta el, mintegy megelégelve a ránehezedő cáfolatok súlyát. Hálás tekintete az idegent kereste, aki látni segítette, de sem az előbbi helyén, sem a tömegben nem találta már. Ott a korlátan túl minden folyt tovább, vakon, megállíthatatlanul; mindenki tette a magáét, és csakis a magáét tette, a megszokás közönyével és az önámítás öngyilkos serénységével tűrve és űzve e mindennapi borzalmat. Igen: tudása hiábavaló, igaza megoszthatatlan.

Intett, hogy fizetni kíván, s gyengéden megérintve a felesége karját, emlékeztette, hogy ha a visszaúton igényt tartanak Hermannra és a kocsjára, akkor ideje fölkerekedniük

BOSSZÚSÁGOK. SZEMBESÍTÉSEK. LELEPLEZÉS. LESZÁMOLÁS

Másnapi szemleűtja a küldöttet távolabbi vidékre szólította; igencsak jókor kelt – a felesége még aludt, feltűnő helyen, hogy ébredésekor azon nyomban észrevegye, rövid űzenetet hagyott számára egy cédulán –, szállójuk éttermében kiadós reggelit fogyasztott, s félórával később már a pályaudvar felé tartott. Egy kisvárosba kellett jutnia, bizonyos Z.-be – városba? vagy faluba?, pontosabb felvilágosítást senkitől sem kapott, maguknak a vasutasoknak is térképes táblázatukhoz kellett folyamodniuk, hogy útbaigazítás-sal, menetjeggyel szolgálhassanak. A körzet nagy vasűti csomópontjíg gyorsvonattal lehetett eljutnia; az űt ötvennégy percet igényelt; innen már csak személyvonattal mehet tovább. A csatlakozásíg negyven perce vész kárba – bosszantó körűlmény; e kötelességének szentelt utolsó napnak, mielőtt feleségével holnap a tengerhez indulnak majd tovább, minden percét ki kellett használnia; s még bosszantóbb, hogy az aműgy is bőven mért várákozás elteltével is hasztalan fűrkűszte a kijelölt pályatestet: a szerelvénynek sehol semmi nyoma.

Tízpercnyi néma mérgeledés után végre elfogott egy vasutast; megtudta, hogy a szerelvény késik; ingerűlt felelősségre vonására a válassz csak hanyag vállvonogatás: az eset mindennapos, a vonat messziről jön és messzire megy, örűljön, ha a késedelem meg nem haladja majd azt a negyvenöt percet, amivel a dolgok pillanatnyi állása szerint mindenesetre számolnia kell.

Végezetűl is a vonat kerek egy órát késett; további útján pedig nemhogy csökkenten, de érezhetően még inkább csak növelni igyekezett késedelmét – egy nyomorűsűsűgű falusi megállóhelyen például tizenkét és fél percig vesztegeltek, ki tudja, mire várákozva. S amikor végre már a céljánál hitte magát, és a Z.-beli vasűtállomásraól – mely egyébiránt már eleve gyanűsnak mutatkozott – a szabadba lépett, a küldött kellemetlen meglepűdésűl nézett körül: hol van a poros tér és kőkadt, csenevész fái; s hol a még előtte álló gyalogos zárándoklatra hívó nyűlt orszűgűt, e különben megfelelő könyörtelenséggűl szikrázó, kemény ég alatt? Helyettűk vidékiesen beépűtt, girbegurba utcát látott, s az innen nyűló valamennyi távlat további hasonló utcákba torkollt csupán.

Visszatért a vasútállomásra, hogy magyarázatot követeljen; a szolgálati fülkében ügyel-bajjal értették csak meg: egy gyárat keres, meg kell lennie – magyarázta. Az üveglablak mögött nyilvánvalóan gyanútlan, mit sem sejtő leány ült, vasutassapkája alatt fehérszőke hajjal, mézeskalács-arcocskával: megérti-e hát végre? Vagy kalandja itt ér véget, e rózsaszín ajkak és e hófehér, bár imitt-amott már olcsó arannyal tömött és pótoltt fogak közt, melyek lassan immár egy kisgyermekének csócsáló anya türelmes mosolyával szűrnek mindig ugyanazt az egy szót: „Hüt-hi-é-vé-e-ke”? „Bé-Há-Bé-Á-Gé” – válaszolta a küldött. „Hüt-hi-é-vé-e-ke” – hallotta ismét, újra meg újra.

Végre, az értelem villanásának egy már nem is remélt pillanatában, egyszerre kiderült, hogy tárgyi tekintetben mindvégig ugyanarról beszéltek, csupán a róla való fogalmaik különböznek; akkor pedig megtudta, hogy újabb vonatozás vár még rá – a leány kidugta karját az ablak alulso hasítékán és ujjával sürgetve mutatta a külső vágányon már épp indulóban lévő hitvány vicinális: lélegzetvesztő rohanás közepette éppen hogy sikerült még valahogy fellendülnie az utolsó kocsi lépcsőjére.

További huszonhét percig zötykölődött; végállomás-e ez, ahová valahára is megérkeztek, vagy a világ vége? A vágány tar mezők, kiégett földek közt szakadt meg; végében a magányos ütköző két vaskorongja izzani látszott a perzselő napsütésben; amott elől, a távolban súlyosan gomolygó füstök árnya nehezedett a sík vidékre. Az utasok – néhány paraszt- és munkásforma ember – hirtelen mind eltűntek körülé, némán és egyszerre, mintha felszippanították volna őket; s csak egy rozoga fabódé maradt itt, meg egy kövér vasutasnő, piros zászlócskával a kezében.

Van-e visszaút innen? – a küldött mindenesetre megtudakolta. Van – hangzott a válasz –, a vicinális másfél óra múlva fordul. Kevés, több időre van szüksége – vetette ellen a küldött. A vasutasnő gondolkodni látszott: van itt egy gyár – mondta aztán; hallott róla – szólt a küldött; nos, egy bizonyos kora délutáni órán indul a főbejáratról egy autóbusz – mondta a vasutasnő.

– Hogyan – álmélkodott a küldött –, jár tehát az autóbusz?

– Miért ne járna? – csodálkozott most a vasutasnő. A járatot úgy időzítették, hogy az elérje a Z.-beli személyvonatot; ez pedig ugyanahhoz a csomóponthoz viszi majd vissza, ahol viszont megint gyorsvonatra szállhat át. A küldött az órájára nézett: a maradéktalanul munkájára szánt teljes nap helyett tehát az idő, a síkok és a találkozások könyörtelen rendszere így megint csupán néhány órára korlátozza – állapította meg.

De ott van-e legalább, ahol lennie kell? A megbízott körülnézett: nem, ez a lapos és üres táj mintegy a világ peremén, mely már alig nevezhető tájnak; e mélységes mély vidék, ahová – akár kutak fenekére – a távolban inkább csak sejthető, semmint pontosan kivethető hegláncolat közül annyi viszontagsággal ereszkedett alá, nem hagy kétséget. E bús földek és gyarló szántók, melyeket a szinte recsegő verőfény egészen a száraz lényegükig csupasít; e csomós rögökön mintegy a gyalázatukként megülő tők- vagy répaféle idomtalan gyökerek és puffadt gumók; ez az itt véget érő csövezeték, körötte a végtermékek zsíros, fekete nyirkával és enyészetével a mérgezett talajon: mind helyükön vannak. Itt az országút; s amott távolabb, füstfelhőkbe burkolózva, közülük fenyegető kéményeket, vad hűtőtornyokat és dőfésre kész, szikár darukat szegezve az égnek, ott van mindennek oka és okozója: a nagy Baál, a monstrum; igen, fortyogtató, fagyasztó, felszippantó, kiokádó, összevegyítő, szétbomlasztó, magába gyűjtő és elvezető berendezéseinek minden sokaságával, ott a szörnyeteg, a telhetetlen Moloch, a gyár.

Nincs hát mit haboznia: nekivágott az országútnak. Kész tervet nem dolgozott ki, ezúttal mindent a pillanatra, a véletlenre, úgyszólván az ihletre bízott. S nem tette-e helyesen? – torpant meg rövid menetszakasz után a küldött. Útelágazás volt itt, úgy, amint lennie is kellett; egy vaskaró emelkedett ki a földből, tetején az irányt jelző kék tábla, s azon a helység neve: bámulatos ez az egyezés – vagy hanyagság csupán? Nem valószínű; inkább előrelátását igazolja: ezen az ipari vidéken mindent oly szűkmarkú takarékoszággal mértek ki, hogy változtatni rajta e zord célszerűség megbontása nélkül aligha lehetséges; és a változtatás semmi becsvágya, az ügyeskedés semmi kényszere sem érhet fel a kockázattal, hogy felborítsák a dolgos rendet – e tekintetben, szerencsét kívánhat magának, kétségkívül helyesnek bizonyult a számítása.

Folytatta útját; kemény menetben haladt, tekintetét egyre a célján tartva; körülbelül tíz perce közelgett így felé, amikor egyszerre hangok ütötték meg a fülét. A kolosszus szólalt meg, nem kétségess; hangja mélyről érkezett, mintegy a gyomrából: három-négy nehéz hördülés, mintha a pokol kutyái lihegnének. A küldöttet egy percre megállította a döbbenet és e nem remélt üdvözlés: felismerte talán? Óva inti, vagy magához szólítja? Nos – eredt útnak ismét –, ezúttal mindenesetre fordult a kocka, a szörnyetegnek nincs hatalma rajta; ellenkezőleg, neki kell majd az ő céljait szolgálnia.

De miként kényszerítse uralma alá? A küldöttön kapkodó tettvágy vett erőt: ez az országút, e tájék és e tehetetlen dög itt előtte vitathatatlanul övé; mind csak a jöttére vár; akaratának rabjai – megteremteni, vagy el-

vetni; átengedni a nemlétezés formátlan nyomorának, vagy saját létéből adni nekik létet, hogy névtelen anyaságukból megváltva, életre keltse őket: csakis az ő erején és képességein múlik. Amott egy kapu; nem az illetékes kapu, de hisz mindegy: talán mégiscsak hibázott, hogy nem készítette elő jöttét, most ím, beljebb hatolhatna a dögvészes testbe, feltárhatná falánk zsigereit, vájkálhatna bensejében, az erőfeszítés és a művelet fájdalma egy váratlan pillanatban felsziporkáztatná az eszmélet világosságát, amely a kétségbevonhatatlan bizonyosság fényét vetné erre az irgalmatlan találkozásra.

Ámbár bemehetne talán így is; a küldött – helyet adva egy mellette elhúzó autónak – tűnődve megállt az útszélen, hogy fontolóra vegye a kínálkozó lehetőséget. Nem állítanák-e meg azonban már rögtön, a kapuban? Valószínűleg engedélyért kellene folyamodnia; az ipar a maga körében önálló fennhatósággal bír; nehézségekkel kellene szembenéznie, tárgyalásokba bonyolódnia, idegenekkel szót értenie, magát igazolnia. S találkozók akár jó szándékkal, akár körülményeskedő akadémikuskodással: nem kellene-e mindenképpen mások kezére adnia magát, ügyrendek, várakozások, kiszámíthatatlan kalandok, munkájától idegen célok és törekvések szövevényébe keverednie, az erre pazarolt idővesztéséről nem is szólva?

Nem marad más hátra, mint hogy a külső kerülete mentén járja körbe a gyárat. Körbe? – nos, ez mindenesetre egész idejét elnyelő vállalkozásnak bizonyulna, márpedig időnek – a megbfzott az órájára nézett – máris kezd szűkében lenni. Nem is szükséges azonban, hogy az egész kört megtegye; a gyárnak nem minden oldala bír egyforma fontossággal; s végeredményben beérheti ezzel a hosszával itt, amennyit az országút mentén kínál.

Rajta hát; az idő múlik: a küldött nekivágott. A gyárat nem kerftés: fal határolta; mögé látni – eltekintve a fölébe emelkedő tornyoktól, kéményektől, épületektől – nem lehetett. Annyi baj: nem látja-e látatlanul is minden zegét-zugát, útvesztőt, síneit, a dohányzás határát jelző tábláit, komor intelmeit, szűkös engedményeit, a földbe mélyedt kábeleit és a levegőben tekerőző csöveit? S ha egyéb nem, hát árulójjává válnak illatai: ez az orrfacsaró szag bizonyos vegyszerek bűze, mely a leleplezés erejével hat; a szurok és a nyers deszkák szagának e sajátos keveréke a hűtőtornyokról vall – nem belső párkányzataik készülnek ezekből a deszkákból, melyeket köteleken húzkodnak egyre keskenyülő, kockázatos magasságokba, az alant csobogó, zubogó és gőzölgő folyadék szédítő vonzása fölött? Hiába takarózik falakkal; hiába húzódik sáncai, kénlehető katlanai, mormogó bugyrai mélyére: ura és mestere előtt semmi titka sem maradhat rejtve.

Mindazonáltal valami kétségkívül zavaróan hat; időre volt szüksége, míg a küldött végül pontosan számot adhatott e zavar neméről és minőségéről, míg megállapíthatta, mi okozza: a fal mögül kiszüremkedő nyüzsgés neszei, e dolgok, tárgyak és az őket mozgó, láthatatlan lények hallható serénykedése, a zajok. Gépek duruzsolása; vagonok ütközőinek csattanásai; a beléjük zúduló rakomány döreje; fel-felharsanó kiáltások; vezetékek zúgása; az odahajló arcokat lángfényükben felizzító kemencék zihálása; az épületeket, laboratóriumokat rajzó méhkassá tevő sürgés-forgás, jövés-menés, a föld dühögése, a levegő remegése. Nyilvánvaló tehát: odabenn dolgoznak, folyik a munka; mintha az ember itt sem volna – csóválta fejét a küldött.

Harmincnégy percig menetelt az országúton, anélkül hogy – leszámítva e néhány kétségkívül hasznos megfigyelést – végül is bármi érdemleges eredményről adhatott volna magának számot. A mozdulatlan füstökön átködlő vörös nap magasan járt, a meleg kezdett tűrhetetlenné válni; a küldöttnek gyakran kellett megtörölnie az arcát; olykor köhögési rohamok rázták meg és fojtogatták. Vicsorgó, zömök, rakományuk mocskától foltos és reves teherautók zúgtak el mellette: a gyár fenevadjai, szállítmányt oda, vagy onnan vonszol mind, üvöltő rohanással. Igen: mintha ő itt sem lenne, végzik a dolgukat, fesztelenül és szemérmetlen zavartalansággal.

Útja e szakaszának lassacskán a végéhez ér; amott a fal megszakad, és derékszögbe törve új irányt vesz: e néhány lépéstől mit remélhet még? S – kénytelen-kelletlen – a küldött beismerte, hogy kudarcot vallott; hiába mind e kétségbevonhatatlan tárgyi bizonyíték – ezekkel a tárgyakkal sehogyan sem boldogul. De miért hát? – törte a fejét. Most, hogy minden itt van, aminek itt kell lennie; most, hogy a tett színhelyéből magát a tettet olvashatná ki; most, hogy valamennyi részlet tökéletesen összevág és egyezik: mi gátolja abban, hogy fenntartás nélkül beléjük merüljön? Miként lehetséges, hogy tegnap, amikor semmit sem talált; hogy míg ama hamis helyszínnel viaskodott és szembe velük igazi formáiknak és lényegüknek csupán a hiányát, az eszméjét szegezhetette, addig úgyszólván többet ért el, mint ma, amikor mindent a helyén talál?! Tegnap veresége volt a győzelme, és mai győzelme lesz tán a veresége? Ismét szétnézett e tárgyi világban; s ismét ugyanaz történt, ami rövid diadala előtt tegnap, a városban: éreznie kellett, hogy mint csúszik szét, enyészik el és törik meg rajtuk a tekintete, hogy mint akad el e felületeken az ereje; valójában – kényszerült elismerni – nincs mit kezdenie velük. Tovább megy majd, és ők itt maradnak; itt maradnak örökké, tömören és megválthatatlanul; itt maradnak formáik, itt marad anyaguk és illatuk, itt maradnak kivallathatatlanul, számadást a tárgyak semmiről sem nyújtanak.

Nos, hát így van: de új igazság ez talán? Nem volt-e tisztában vele; nem ismerte-e pontosan, mint ahogy bizonyos korban és bizonyos tapasztalatokon túl már minden közhelyet az unalomig ismer az ember? Nem számolt-e vele, mikor az újtárolt döntött? S nem azért jött-e, hogy megküzdjön vele és lebírja ezt a lapos és tűrhetetlen igazságot?... S ha nem ezért: miért hát? A saját létezéséről meggyőződnie csupán?

A küldött hökkenten állt meg: úgy bukkant hirtelen erre az igazságra itt az országút mentén, ahogyan hullott gyümölcsre a vándor; s mintha erjedő leve a fejébe szállt volna, könnyű szédülés fogta el. Ezt kereste hát? Kétségbe vonható létéről akart határozott tanúságot nyerni? Igen – s e tény oly kopár világossággal meredt most elébe, akár ez a tágas táj és végtelen országút a napvilág kemény fényében – ezt akarta: jelenlétét megcsillogtatni, fölényét meghirdetni, a létezés diadalát ünnepelni e néma és tehetetlen dolgokkal szemközt; s oktan csalódása abból táplálkozik csupán, hogy ünnepi hívására elmaradt a válasz. Ezek a tárgyak itt hallgatnak; mint zárkózott idegenek, egészek és elegendők önmaguknak, létezését igazolni nem fogják. Találja meg a véletlenül, vagy keresse önmagában; fogadja el, vagy utasítsa vissza: ennek a könyörtelen vidéknek és ezeknek a csökönyösen más tárgyakkal itt most is – mint mindig – tökéletesen mindegy. Válaszra tőlük hasztalan vár: nem tagadják meg és nem is fogadják be; egyszerűen csak mások. Eggyé velük sosem válhat, s nem olvashat ki belőlük egyebet ennél a szétszakítottaságnál: őhöz mérve idegenek, s ha magát méri rajtuk: ő fölösleges.

Tétován indult tovább; nincs hová sietnie: hivatkozhat-e még küldetésére, érvényes-e még a megbízatása? Itt, ahol a fal véget ér, és az országút helyett oldalát most már nyílt mezőknek fordítja a gyár, sárga sáv, valami dűlőféle ered a tövében: igen, a homokút. Keskeny kissé: szélesebbnek kellene lennie, jóval szélesebbnek; mégis az, kétség hozzá nem férhet – állapította meg az utas. Kerékpározó legény közelgett rajta; üdvözlőleg egyik ujját sapkája ellenzőjéhez érintette:

– 'napot! – mondta bémész pillantással: idegennek nézhette.

– 'kívánok! – válaszolta; s nem az volt-e valóban: idegen?

Habozva nézte a homokos dűlőt, majd tekintetét ismét az országútra fordította: amott távolabb – ha így vág neki, háta mögött a gyárral –, az út bal oldalán, a szántóból kihalva, egy négyszegletes, ki tudja, talán még ma is körülkerített földdarabot kell találnia. Kíváncsiság fogta el; az idejéből éppen futná még; s tizenöt perc járás után fapalánkkal kerített, négyszegletes földdarabhoz érkezett.

A széles kapu tárva-nyitva; mi ez itt: valami gazdaság udvara? Az agyagos talajba állatok patái, szekerek és gazdasági gépek kerekéi vájták be nyomukat; itt, lám, egy csőr; s amott hátul, ahol – a földekre szabad távlatot nyitva – palánk helyett csupán rönkökből és gerendákból összeácsolt határvonal nyúlik, marhakarám; a kikötött állatok egyikéből-másikából bőgő panasz tört ki, bús kúrtszóként e végelethatatlan tájon.

Egy ember került elő: no lám, mit akar? Középkorú, paraszt-forma; e sok fölös hús nélkül a nyakán és csípőjén délceg fickó lehetne; e gyérülő, seszínű haj még ismerte tán az aranyszőke fürtök repdesését; s e kásásodó szempár az acélkék tekintet hirtelen villanását. S emitt jön egy másik is, földszínű arccal, kezében vasvilla.

– Keres valakit az úr? – kérdezte a első.

– Szolgálhatunk valamivel? – szegődött hozzá a vasvillás.

– Nem mindig marhákat őriztek itt – mondta; vagy kérdezte inkább? Az emberek mindenesetre komorabbakká váltak.

– Mit tudom én, hogy mit őriztek itt – mondta az első. – Te talán meg tudod mondani az úrnak? – fordult a vasvilláshoz.

– Én?!... – háborodott fel az. – Honnan tudjam én, ha te nem tudod?!

– Bennünket csak alkalmaznak itt – magyarázta az első.

– Azt őrizzük, amit a kezünkre adnak – vont vállat a vasvillás.

– Kevés fizetésért dolgozunk, és megteszük, amit elvárnak tőlünk – mondta ismét az első.

– Mi becsületes emberek vagyunk! – toldotta meg a vasvillás. Egy lépéssel közelebb jött; s az első ember, szorosan a nyomában – test, test mellett – szintén.

– Egyáltalán – kérdezte –, mit akar itt tulajdonképpen az úr?

Csakugyan: mit is akar hát? Csend volt, hat szem hallgatagon fürkészte egymást. Körülnézett: az udvar üres; e két emberen kívül senki sincs jelen; még gyanúba keveri magát előttük. Ki tudja, mi minden eshet meg vele itt: ki-dobhatják; vagy itt tarthatják; ide kötik, a marhák közé, míg rendőrért küldenek. Idekötik, s aztán megfélemlenek róla; itt maradhat, lába belenő a sáros talajba, és gyökeret ereszt; lejjebb hatol, egyre lejjebb, míg a föld mélyén csontvázakra tapint majd, melyekre testvérien ráfonódhat; míg arcára a kövületek nyugalma ül; és ásvánnyá dermedt csigolyái örökké ezekkel a formátlan holttetemekként ható örök göröngyökkel tartják majd szemközt, s ezzel a láthatár pereméről idesejlő kék hegyvonulattal, akár a mozdulatlan és örökké elérhetetlen reménységgel.

Könnyedén összeborzongott:

– Semmit – mosolyodott el; zsebében matató keze cigarettát húzott elő, a tárt fedelű dobozt az emberek felé nyújtotta; az első habozva méregette.

– Amerikai! – derült lassan mosolyra az arca. Ám a vasvillás vonakodása megalapozottabbnak látszott, s az utas figyelmét nem kerülte el a könnyű dőfés, ami társa könyökétől érte:

– Én nem élek vele; de elszíja majd a cimborám – vigyorodott el, és nyúlt végre a dobozba ő is. Az utas, megköszönve a kapott felvilágosításokat, búcsút vett. S:

– Ég áldja!

– Éltesse az isten! – hallotta még maga mögött, miközben kifordult a kapun.

AZ ÁLLOMÁSON

Sok időt vesztett; sietnie kell, ha el akarja érni az autóbust. Lélekszakadva rohant végig az országúton – a gyárra akár csak egyetlen pillantást vetnie is úgyszólván lehetetlenség volt –, a főkapuhoz még balra kellett fordulnia: a csillogó jármű körül lám, máris mekkora tolongás! Egy műszak érhetett véget; csak tapintatosan működő könyökének köszönhetette, valamint a helybelieknek a láthatóan nem helybeli iránti megkülönböztető udvariasságának, hogy a kocsira egyáltalán felférhetett; levegőhöz azonban már, az ide-oda dülöngélő utasok közt, alig jutott. Rádásul – mint kiderült – az autóbust messi útra tart még, jóval az ő célján: az állomáson túlra, melyhez pedig – idegen falvak, tájak és utcák közt – maga sem tudta, hol szálljon le. Tudakozódnia kellett tehát; s készségben nem is volt hiány, hangok egész kórusa figyelmeztette a megfelelő megállóhelyre.

A girbegurba utca ismerősnek tetszett; ám ezek az átkozott falusi utcák mind egyformák: jobbra-e vagy balra? – e sötét kendőben és férfinak való félcipőben elnehezülten feléje kacsázó öregasszony talán megmondja.

Nos hát, balra: arra visz az ő útja is, tartson vele – ajánlotta az öregasszony.

– Idegen? – kérdezte néhány lépés után.

– Igen – felelte.

– A városunkat jött talán megnézni? – érdeklődött.

– Igen – felelte.

– Szép város Z. – sandított fel rá ferdén az öregasszony.

– Szép – felelte. – Ámbár – tette hozzá –, az igazat megvallva tulajdonképpen a gyárhoz jöttem.

– Á, a gyárhoz – örvendett meg az öregasszony. – Szép gyár – nézett fel rá aztán.

– Szép – ismerte el az idegen. Vajon hová siklik ily jelentőségtelien most e kerítőnői, vén tekintet? Irányát nem követnie megbocsáthatatlan volna: s az idegen néhány nyírott bokrot látott, egy mesterséges dombocskát és azon hitvány japánkertet.

– Szép park – sietett megjegyezni; az öregasszony arcátlanul zsebelte be a dicséretet – olcsó fizetség fáradal máért: célnál voltak.

Micsoda isten háta megett, elhagyatott, ócska vasútállomás! – most látszott csak. A peronon ott őgyeleg már néhány várakozó, helybeliek tán, vagy a környékről valók, mindent laposra csiszoló tekintetük bámészan fürkészi az idegent; a vonat persze késik, ámbár – azt állítják – nem sokat. Nos hát, az ember addig harapna valamit: ám semmi sincsen; egyedül csak újságot árul egy rokkant – vett hát azt. Egy padra ült vele a sínek szélén, unottan lapozgatta; s az utolsó oldalak egyikén egyszerre eldugott híren akadt meg a szeme. A körzeti szék-város központi nagyszállójának egyik szobájában – olvasta – ma hajnalra virradóan női holttetemre bukkan- tak. A szobalány vált figyelmissé arra, hogy a szoba egész éjjel, és még hajnalban is, teljes villanyfényben ragyog, amiképpen az ajtóhasítékokon átszűrődő fény mutatta. Kopogtatására nem érkezett válasz; erre azonnal értesítette az illetékeseket. Az ajtót feltörték; s a szoba bérlőjét – egy magányos hölgyet – a csilláron függve látták ott, magukkal szemben. A szerencsétlen asszony nyaka köré a saját gyászfátyalából sodort kötelék hurkolódott – a végzetes gyászfátyol, melyet egyébként a személyzet állítása szerint egész otttartózkodása idején szakadatlanul az arca előtt hordott, és senki előtt sem vetett le. A vizsgálat még folyik, bár a körülmények alig- ha hagyhatnak kételyt az iránt, hogy öngyilkosság történt.

Az idegen leengedte kezéből az újságot; lopva széttekintett az egész peron hosszában – majd zavartan eszmélt fel: hogyan?! Talán csak nem vádlóit keresi?... Felállt, majd visszaült a padra. Keze a zsebében kotorászott. Notesz és beleillő golyósírón került elő; s egy perccel később azon kapta magát, hogy a holnapi nappal kezdődő tengeri út vázlatos költségvetésébe temetkezett.

VÉGE

Euripides

IPHIGENIA AULISBAN

ISMERETLEN FORDÍTÓ MAGYARÍTÁSA
TÖREDÉK A NAGYSZEBENBEN 1575-1580 KÖZT MEGJELENT
NYOMTATVÁNYBÓL (A 402-440. ÉS 479-517. SOR ÁTÜLTETÉSE)

[ACTUS I., SCENA III.]

Agamemnon. Menelaus. Chorus.]

[CHORUS: e]lőbbi beszédektől, melyet az Menelaus mond vala, mert igaz dolog, az ki az ő magzatjának nem akarja veszedelmét.

MENELAUS: Heu, heu! Jaj én szegény fejemnek, egy jó barátom sincsen-é?

AGAMEMNON: Ha nem akarnád gonoszát az te barátidnak, tehát lesznek oszton.

MENELAUS: Hol mutatod meg tehát azt énnékem, hogy te igaz atyámfia voltál?

AGAMEMNON: Akarok én tevéled együtt tőrni eszes dologban, de nem akarok bolondoskodni is.

MENELAUS: Lám, szükség volna az jó barátoknak, hogy egymásnak nyomorúságán közenséggel bánkódnának.

AGAMEMNON: Véled lészek mikor igazán akarsz cselekedni, de akkor melléd nem támadok, mikor éngem bosszúal illetsz.

MENELAUS: Néked tehát nem tetszik-é, hogy ebben együtt töreködjél az görögökkel?

AGAMEMNON: Mind egész Görögországot véled öszve megbolondította Isten.

MENELAUS: Te mostan az te birodalmodban dicseköddöl, és éngemet, te atyafiad elárulsz, én pedig más módot keresek ebben, és más barátimmal végezek.

AGAMEMNON: Bezzeg úgy, bár kotornál el innen, ne prozsmálnál, mert valami kövöket látok, hogy jó hozzám, valami új hírt mond.

ACTUS I., SCENA IIIII.

Követ. Agamemnon.

A nyomtatványtöredék nemrégiben történt felfedezéséről l. Borsa Gedeon cikkét: Euripidész magyar fordításának 16. századi kiadása, Magyar Könyvszemle, 1998, 44-48. A töredék irodalomtörténeti bemutatása sajtó alatt van az Irodalomtörténeti Közlemények 1998/1-2. szá-

Euripidész

ÍPHIGENEIA AULISZBAN

RÉSZLET

DEVECSERI GÁBOR FORDÍTÁSA (1960)

-
- KAR: Most így beszélsz, bár mást mondtál előbb nekünk;
mégis: helyes, hogy megkíméljük gyermekünk.
- MENELÁOSZ: Jaj, én szegény, hát nincsenek barátaim?
- AGAMEMNÓN: Vannak, hacsak nem óhajtod, hogy vesszenek. 405
- MENELÁOSZ: Hogy egy apától lettiünk, honnan láthatom?
- AGAMEMNÓN: Egyként legyen veled-bölcs, s nem veled-bolond!
- MENELÁOSZ: Barát barátja búbjában részt vegyen!
- AGAMEMNÓN: Jót hozz reám, úgy hívj magadhoz, és ne gyászt.
- MENELÁOSZ: Hellással együtt ezt hát el nem szenveded? 410
- AGAMEMNÓN: Hellászt és téged egy isten örületbe vitt.
- MENELÁOSZ: Kérkedj kormánybotoddal, testvér-áruló!
Én elmegyek, s más eszközökhöz fordulok,
és más barátokhoz.
- HÍRNÖK (berohan): Minden hellén ura,
Agamemnón, íme itt vagyok, s leányodat, 415
kit otthon Íphigeneiának hívtál, hozom,
S jön vele anyja, Klütaimnésztra, hitvesed,
s a csöpp Oresztész, hogy vidulj ha láthatod,
hisz oly régóta messzehagytad otthonod,
De most a hosszú út után egy csörge szép 420
forrás vizében hűtik gyöngéd lábukat
a nők, s a csikók is, mert ezeket a zsenge rét
füvére csaptuk: izleljék a friss füvet.
Futáruk én, jöttem, hogy fölkészítselek;
mert tudja már a tábor, oly hamar szaladt 425
a híre szerte, hogy lányod megérkezett.
Rohanva tódul a látványra a nagy tömeg,
hogy leányodat láthassa: mert hisz a boldogok
bámulni méltók mindenek közt s híresek.
S kérdezgetik: „Nász készül itt tán, vagy mi más? 430

mában Szentmártoni Szabó Géza tollából. A szélesebb közönségnek készült mai helyesírású átíratot szintén ő készítette lapunk számára. A latinból készült 16. századi fordítás mellett párhuzamosan közöljük Devecseri Gábornak a görög eredetiből készült fordítását.

KÖVET: Óh, te Agamemnon király, jövék hozzád követöl, és elhoztam az te leányodat, kit Iphigeniának hittál, az anyja is, az Clytemnestra, véle együtt jó, és az te kis fiad, Orestes is, hogy örvendj rajta, mivelhogy egészségben látod. De miérthogy nagy messze földet jöttünk, az Euritus víz mellett nyugodnak mostan, de majd eljutnak, csak az lovakat étetik az fűvön egy kevéssé. Én pedig örömmondani jövék elől, hogy készülnél hozzá, az sereg pedig immár ezt meghallotta, és nagy híre vagyon az táborban, hogy jó az te leányod, mind az egész sereg odafut eleikben mostan és úgy nézik az te leányodat, kik bódogok minden népek között és híres nevesek, és azt mondják az népek: Ma vagyon-é menyegző nap, vagy mit csinálnak mostan; készülnék-é, vagy az Agamemnon szeretésben hozatja-jé ide leányát? Némelyektől ezt hallanád, hogy kérdözik, némelyek pedig azt mondják, hogy az Dianának adnák zsengejül az leánt, de ki veszi el őtet? No haddjárjon ez, te otton adj az Dianának ajándékot zsengejül. No, végyetek koszorút fejetökben, és te is, Menelaus király, készülj az menyegzőre, és fujják eleibe az trombitát, és táncoljanak örömkben, mert ez máj nap bódog napja volt az te leányodnak.

AGAMEMNON: Dicsőrelek érötte, hogy megmondád, de eredj oda bé

 [ACTUS I., SCENA V. vagy ACTUS II., SCENA I.
 Menelaus. Agamemnon. Chorus.]

[MENELAUS: ... érte]lömre térík, az melyben te most vagy. És én is azt adom tanácsul néked, hogy meg ne öljed az te leányodat, az én hasznomat nagyobbnak ne tulajdonítsad az te magzatodnál. Mert hamis dolog lönne az, hogy te keserűségben lönnél, énnékem pedig dolgom jól esnék, az te gyermekid meghalának és az enyimök ez világon élnének. Mert mit akarok én? Nem találnék-é én más házasságot is ez Ilonáé kívöl, nagy, hírs-neves nemből, ha akarnék megházasulni? De az én atyámfiát elvesztvén, kit énnékem ninkell vala elvesztenem, ugyan az Ilonát hozom haza, az jöjjen az én elveszett atyámfiért, gonoszt vészek hozzám, elébb ifjú koromban igen bolond voltam, de jól meggondolván mostan az dolgot, én jól látom, mely nagy dolog légyen embernek az ő magzatját megölni. Énnékem is legelőszer az szegény leányodon való keserülésem jöve előmben, gondolván, hogy atyafiak volnánk, és az én házasságomért kellene meghalni, de mi közüi vagyon az te leányodnak az Ilonával? Semmi. Menjen el bátor haza az görög tábor innét, te pedig atyámfia, hadd el, ne sírj, ne indíts fel éngemet is sírásra. Ha pedig valami jövendőmondás volt az te leányod felöl, én nem gondolok azzal, az én részemet is én tenéked tulajdonítom, de az elébbi kegyetlen értelömből elváltottattam, mostan igazán tertént énnékem, hogy az én atyámfiát szeretvén elváltottam gonosz erkölcsemből, mert az jámbor férfiúhoz illik afféle erkölcs, hogy mentől jobb értelömmel élhet, azzal éljen.

Vagy látni vágyta lányát Agamemnón az úr.
 s ezért hozatta ide őt?" Ezt is hallhatod:
 „Artemisznak avatják föl a szűzleányt,
 Aulisz nagy úrnőjének. Ki lesz a vőlegény?”
 Az áldozási-kosarakat készítsd ki hát, 435
 koszorút a főkre, és Meneláosz urunk, te is
 készülj, hogy nász dal zengjen a házfedél alatt,
 sívítson síp, s a lábak is doboljanak:
 mert felderült a szűz szerencsés hajnala.
 AGAMEMNÓN: Jó, megdicsérlek; menj a sátoromba most;
 a többi, mint a sors jár, rendben teljesül.

 MENELÁOSZ:

s előbbi szómtól íme visszalépek én,
 nem ellenséged: ott állok már, hol te is; 480
 s hogy meg ne öld a lányod, arra intelek;
 ne az én javam nézd. Mert jogos sosem lehet,
 hogy míg te nyögsz, a sorsom édesebb legyen,
 s a tieid vesztén lássák az enyéim a fényt.
 Mit is kívánok? Hát más nőt nem kaphatok 485
 kedvem szerint, ha házasodni hajt a vágy?
 Fivért vesztsek el, kit éppen nem szabad,
 s Helenét kapjam helyette, hitványt jó helyett?
 Bolond s kölyök voltam, míg meg nem láttam azt,
 közelről, mit tesz meggyilkolni gyermekünk. 490
 S a szegény szűzért is megszállt a szájalom,
 végiggondolva: ő is vérrokon velem,
 s sz én nászom miatt most áldozat legyen?
 Szűzi lányodnak Helenével mi köze?
 Oszoljon szerte Auliszból a hadsereg. 495
 S te már ne áztasd könnypatakban két szemed,
 bátyám, s ne csald elő nekem se könnyemet.
 S jós-szót ha kaptál, mely leányod illeti,
 én ne törődjem avval: vedd te a részemet.
 Vészes szavamtól tán hamar fordultam el. 500
 De illőn: mert ki vélem egytől sarjadott,
 azt szeretem, s érte változtam. Nem silány,
 ki, mit legjobbnak ítélt, mindig avval él.
 KAR: Nemes beszéd: Zeusz sarja Tantaloszhoz is
 méltó: az őseidre szégyent nem hozol. 505
 AGAMEMNÓN: Dicsérlek, Meneláosz, hogy reményemen
 felül, magadhoz méltó s tiszta lett szavad.
 Fivérek közt viszályt szülhet szerelmi harc
 vagy házuk kapzsisága. Mélyen megvetek

CHORUS: Jeles dolgokat beszéllesz, és az Tantalus, Iuppiter fiához méltó beszédek, mert az te eleidet nem akarod megszegyentened.

AGAMEMNON: Dicsőrllek tégedet jó Menelaë, hogy ilyen beszédek szólál, kit én tehozzád nem hittem volna, mint jámborhoz illik, tekéletesen beszélél.

MENELAUS: Az atyafiak között szokott háborúság indulni az szeretet miá, az családnak kívánsága miatt, utálok én afféle atyafiakat, kik egymás között háborúságot indítanak az ő alattok valókért.

AGAMEMNON: De azért immár szükségképpen arra juttunk, az veszedelmre, hogy meg kell ölnöm kékételen az én leányomat.

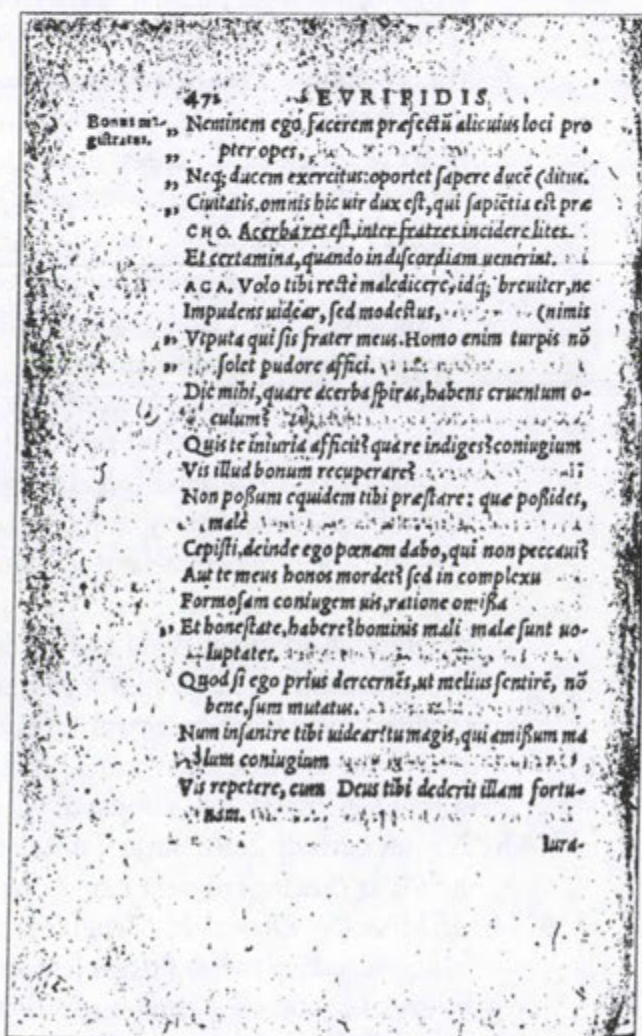
MENELAUS: Hohyhogy? Ki készöríthet téged arra, hogy őtet megölnéd.

AGAMEMNON: Mind az egész görög sereg.

MENELAUS: Nem készörít, ha őtet ismét visszakülded Argosban.

AGAMEMNON: Akképpen azért megcsalhatnám őket, de imez dologban nem csalthatom meg.

MENELAUS: Micsoda az? Nem szüks[ég]

oly rokonságot, mely rokont keservbe vet.
De ott vagyunk már, hol a sorsnak kényszere
lányom legyilkolását végrehajtanom.

510

MENELÁOSZ: Ki kényszeríthet rá, megölni lányodat?

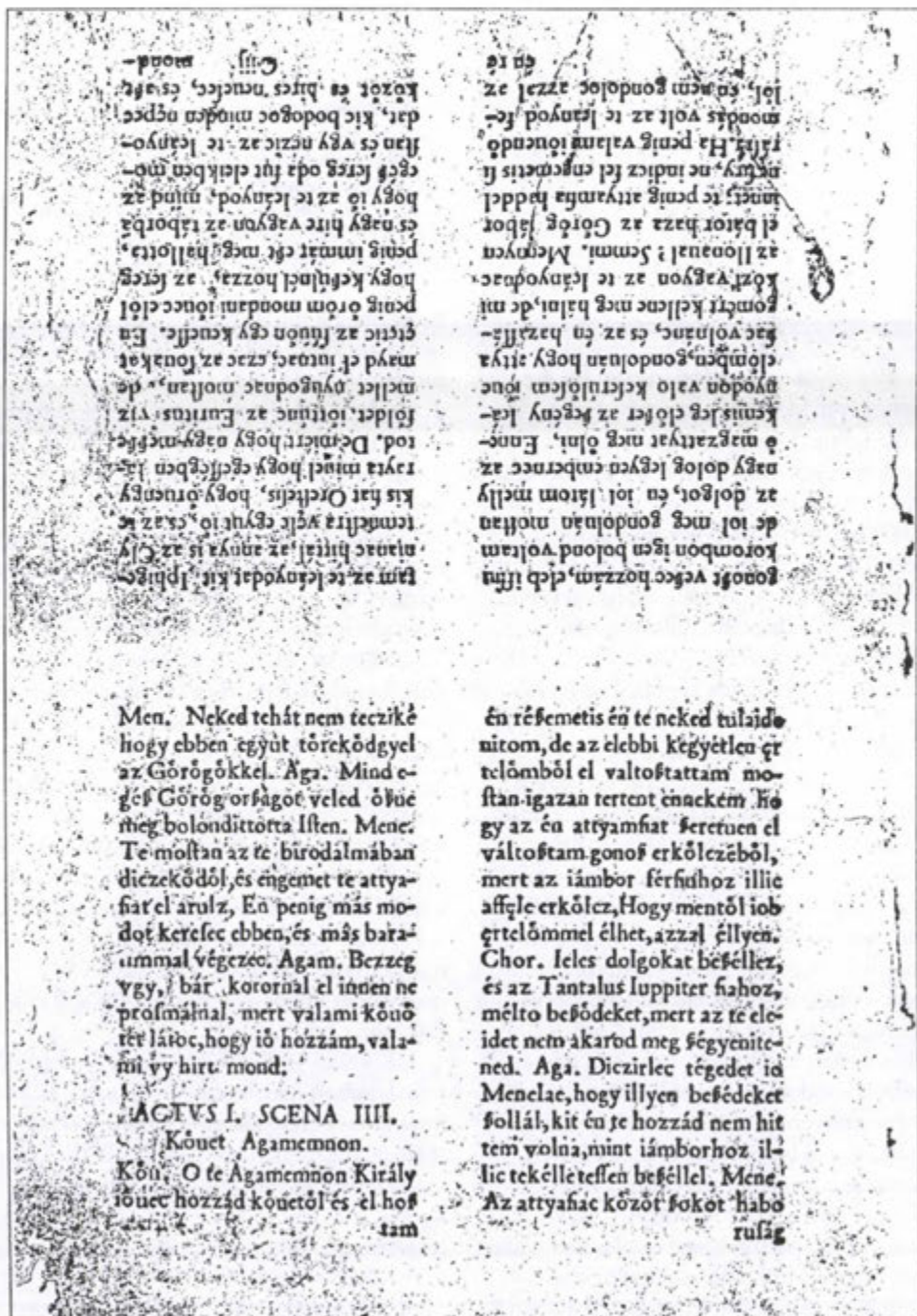
AGAMEMNÓN: Az egybegyűlt akhájok teljes nagy hada.

MENELÁOSZ: Nem, hogyha Argoszodba küldöd vissza őt.

515

AGAMEMNÓN: Ezt megtehetném titkon; egyet nem lehet...

MENELÁOSZ: Mit nem lehet? A tömegtől túlsággal ne félj.

Mit ér az ember, ha ruritán

(ABRAHAM VISKASKI 1846 – 1920)

BAÁR MÓNIKA

A bécsi Institut für die Wissenschaften vom Menschen megbízott munkatársaként 1993 februárjában Ágoston János a „Transformation of National Higher Education and Research Systems in Central Europe” program keretében felmérést készített a magyar történészhallgatók ismereteiről. A kérdőívek értékelésekor kiderült, hogy hazánkban minden tíz történészhallgató közül csupán kettőnek van valamiféle halovány elképzelése a ruritán nemzet történetéről. Mikor pedig a legendás történészek azt a feladatot kapták, hogy jelöljék be a térképen az egykor Ruritániának nevezett területet, az eredmény még lehangolóbb volt.

Ez a megdöbbentő ismerethiány azonban korántsem csak a magyar diákokra jellemző. Még nemzetközi tekintélyű tudósok is olykor összekeverik Ruritániát Ruténiával, vagy pedig egyenesen úgy gondolják, hogy Ruritánia a késői Ernest Gellner fantáziájának a szüleménye.¹ Noha a szlávokra és magyarokra vonatkozó herderi jóslatokat Kelet – Európa 19. századi történetének tárgyalásakor szüntelenül idézzük, a híres gondolkodó ruritánokat illető megjegyzései szinte teljesen ismeretlenek maradtak: ‘a német és szláv népektől körülvevett ruritánok nem voltak képesek magasabb színvonalú civilizáció létrehozására. Porosz szomszédaikhoz hasonlóan a Német Lovagrendtől elszenvedett brutális cselekedetek híresztelték el őket. A ruritánok a Lovagrend erőszakosságára erőszakkal válaszoltak: ha kezded rázsol e törzs valamely sarjával, tanácsos utána megszámolni ujjaid – figyelmeztetett Merseburgi Diethmar krónikájában.² Brémai Ádám 1065 körül pedig egyenesen úgy emlé-

Ho patriotismo, patriotismo, kiam fine la homoj lernas kompreni gustavian sencon?

(Ó, patriotizmus, patriotizmus, mikor érti meg végre az emberi nem igazi jelentését?)

(Ludwig Zamenhof, az esperantó nyelv megalkotója)

Táborok – hadsereg nélkül

(Václav Černý Abraham Viskaskiról)

kezett meg a ruritánokról, hogy „ezen a helyen mindenki költőnek születik, tolvajként éli életét, és vámpírként hal meg”.³

Meglepő módon az Encyclopedia Britannica nem tartalmaz szócikket sem a ruritán népről, sem pedig leghíresebb fiáról, Abraham Viskaskiról. A Brockhaus Enciklopédia közöl ugyan egy-egy rövid szócikket a ruritánokról és Viskaskiról, ám az információ nem teljesen megbízható.⁴ Csupán azt tudhatjuk meg belőle, hogy a ruritánok mintegy négyezer éve telepedtek meg a Baltikum keleti részén, a Nyemeny folyó két partján. Írásos emlékek ebből a korszakból nem maradtak fenn, de a szájhagyomány szerint a törzs a lovagrend nyomására 1248-ban a ‘modernizáló autokrata’, Xaver nagyherceg vezetésével politikai egységbe tömörült. Xaver és udvartartása taktikai okokból felvette a kereszténységet, népe azonban még hosszú időre megmaradt pogánynak, mint ahogyan Xaver utódai is. Az elkövetkező évszázadokban a ruritán nép a németekkel, lengyelekkel és oroszokkal vívott háborúk vérfürdőiben kis híján eltűnt a föld színéről. Abraham Viskaskira várt a feladat, hogy népét kivezesse az idegen iga alól és a szabadságot hozza el neki.

A Kis Szovjet Enciklopédia ugyan két oldalnyi terjedelemben foglalkozik Viskaskival, ez azonban, mint a következő idézet is mutatja, nem túl sok segítséget jelent számunkra: „(Viskaski) helyesen értelmezte a ruritán nép keresztetek elleni harcának lényegét, leleplezte a katolikus egyház és a papság ellenségességét, éltette a ruritán – orosz barátságot”.⁵

A Közép – Kelet-Európa történelmét tárgyaló általános munkák sokszor egyetlen bekezdést sem szentelnek a ruritánoknak,⁶ az irodalomtörténészek pedig

a ruritán irodalom gyöngyszemeit általában a lengyel irodalom keretében tárgyalják.⁷ Szerencsére a nyelvészek hagyományosan sokkal nagyobb fogékonyságot mutatnak a ruritánokat illetően, ami elsősorban az híres prágai strukturalista nyelvész, Vilém Mathésius tevékenységének köszönhető. Mathésius kitűnően tudott ruritánul és számos máig is alapműnek számító cikkében a ruritán nyelvből idézett példákat tételeinek megvilágítására.⁸

Mindazonáltal meglehetősen kevés munka áll rendelkezésünkre a ruritánokat illetően. Ezért van különös jelentősége a téma kutatásakor Abraham Viskaski önéletrajzának, amely jelenleg a torui egyetemi könyvtár kéziratárában található s nagyon csak kis része jelent meg nyomtatásban.⁹

A romantikus ifjúkor

Amikor Abraham Viskaski 1846 november 24-ének éjszakáján a galficai

Jędrzejówban (1863 után Andreivnek nevezték át) meglátta a napvilágot, élete egy órán keresztül veszélyben forgott.¹⁰ Míg a jelenlévő orvos a gyermek lábujja hegyét masszírozta, anyja, Maria Nemcova és apja, Josef Viskaski imára kulcsolták kezeiket és fogadalmat tettek: amennyiben fiuk életben marad, papnak adják őt. A gyermek megmaradt, és a szülők ezt csodaként értelmezték. A következő napon a helyi katolikus plébánián keresztvíz alá tartották, s a gyermek a keresztségben az Abraham nevet kapta. Josef Viskaski nem sokkal a gyermek születése után elhunyt (a faluban azt beszélték, hogy Maria hirtelen házassága a súlyosan beteg öreg emberrel csak arra szolgált, hogy törvényessé tegye fia születését. Abraham valódi apja ezek szerint egy helyi zsidó kereskedő lett volna, akinek házában Maria Nemcova cselédként szolgált).

Nem sokkal Abraham születése után kitört a galficai felkelés, mely nagy rombolással járt a városban. Mivel az ő házukat is súlyosan megrongálták, anya és fia kénytelenek voltak átköltözni Maria szülőfalujába, Hanába.¹¹ Ez a kétszáz lakosú település, mely Grodno városától kb. 90 kilométerre, a Nyemeny jobb partján helyezkedett el, Lengyelország harmadik felosztásakor (1795) az orosz birodalomhoz került. A faluban néhányan lengyelül beszéltek, legtöbben azonban valamelyik keverék helyi nyelvjárást használtak. Mivel a kamalduli szerzetesek által fenntartott iskola 1795-ben megszűnt Hanában, Abrahamnak nem volt lehetősége arra, hogy intézményes oktatásban részesüljön. Nevelését végül nagybátyja vállalta magára. Ez a csodálatos ember nemcsak remek görög és latintudással rendelkező elsőrangú hentes hírében állt, de a helyi legendáknak is kiapadhatatlan forrása volt. A kis Abraham ideje nagy részét könyvei társaságában töltötte. A kitűnő pedagógiai

érzékkel rendelkező nagybácsinak köszönhetően már fiatal korában eredetiben olvashatta a római auktorok frásait. Lenyűgözték őt a lengyel romantika nagy alkotásai is. A környék pedig bővelkedett a dicső múlt emlékeiben, melyek közül különösen a várromok keltették fel Abraham érdeklődését. Életrajzából kiderül, hogy ebben az időben kissé furcsa, túlérzékeny gyerekek tartották őt. Szomorúan emlékszik vissza arra, hogy 'néhány hangzó hibás ejtése miatt gyakran voltam a falubeli suhancok csúfolódásának céltáblája'.¹²

Abraham nem sok érdeklődést mutatott a szülei ígérete alapján neki szánt egyházi pálya iránt. Inkább az irodalom érdekelt, írt is több tucat szerelmes verset ebben az időszakban, melyeket a környék legszebb leányának, a helyi plébános unokahúgának ajánlott. Ifjúkori költészetére elsősorban Mickiewicz volt nagy hatással, ha hihetünk életrajzának, szinte kívülről fújta a Pan Tadeuszt. Korai munkáinak színvonala meglehetősen egyenetlen, ám „Gyönyörű erdő, te szép levelű” című művének egyes részei már mutatják, hogy nem csupán egy Mickiewicz epigon volt a sok közül. Érdeklődéssel fordult továbbá a népi hagyományok felé, tizenkét éves korában azt tervezte, hogy helyi anyagokból összeállít egy népdalgyűjteményt, melyet a híres német folkloristának, Albert Bezenbergem akart ajánlani.

A várak és várromok Viskaski képzeletvilágára nemcsak ifjúkorában, de később is nagy hatással voltak. Elsősorban a házuktól néhány percnyi sétára található Hana várának romjai nyűgözték le. 1862 őszén egy kontemplatív séta a vár körül a következő verset eredményezte:

*Penész – s mohaszín falrom magasul
Dicső Hana, honi vár!
A sír fejedelmi palástba borul
A vár csodamód ma is áll.
Falak düledeznek, enyészik a kő
Rohannak az évek, elszáll az idő.*

*Megélt ez a vár lobogós korokat!
Hány hős állhatott fokán!
Hatalmat emelt Xaver, a Nagy
Fejedelmi léte során!
Mondjátok-e, ősi hatalma erő?
Volt hősi korunk, a jövőnk temető?*

*Midőn Hanának erődje fogad
Fájón dobog ott szívem
Orcámra a könnyek egy cseppje fakad
Kék ködbe borul a szemem!
Végasztalanul gyötör engem a bán,
Köröttem az éj ma sötét, szomorú.¹³*

Viskaskit elmondása szerint annyira meghatotta saját alkotása, hogy amint azt életrajzában feljegyzti:

'a vers újraolvasásakor keserű sűrűsre fakadtam, és könnyeim szétáztatták a kéziratot'.¹⁴ Azonban a költemény másokra is nagy hatással volt és hamarosan olyan népszerűvé vált, hogy Hana romvára a gradnói kormányzóság leglátogatottabb hétvégi kirándulóhelyévé fejlődött.

A felkelés

Az elkövetkező év eseményei Abraham figyelmét szeretett könyveiről a csatatérre fordították – 1863-ban forradalom söpört végig az orosz birodalom lengyel területein. Abraham, aki a lengyel romantikusok alkotásain nőtt fel, 1863 februárjában minden előzetes értesítés nélkül elhagyta otthonát, és csatlakozott a lengyel felkelőkhöz.

A felkelés eseményeiről terjedelmes beszámoló található Viskaski önéletrajzában, némi óvatosság azonban szükségeltetik ennek ismertetésekor, ugyanis több mint negyven évvel az események után vetette papírra emlékeit.¹⁵ Mindenesetre az ifjú Abraham, aki a felkelésben a Maciej Borowy nevet kapta, bátor viselkedéseivel hamar kitűnt társai közül, és nem sokára négyszáz önkéntes vezetésével bízták meg.¹⁶ A csatatéren született *Felkelők* című megindító költeménye is, melynek első sorai így hangzanak:

*Közeleg a harc, szívünk nyugtalan
lám, az ellenség nagyon közel van.
Bátorság te hű, s eggyéforrt csapat,
Megfutamodnunk immár nem szabad.*

Mikor Viskaski a felkelés alatt hazalátogatott, tragikus élmény érte: gyászruhába öltözött édesanyja nem ismert rá fiára. A szomszéd elmondta, hogy Abraham neve megjelent a helyi újságban a Grochowiska alatt Langiewicz tábornok seregében el-esettek listáján. Édesanyja nem tudta túltenni magát fia halálhírére, és elméje elborult.

Visszérkezvén a felkelőkhöz Viskaski szomorúan tapasztalta, hogy főként parasztokból álló seregének nagy része időközben kerekelt oldott: lelkesedésük az aratás idejének közeledtével egyre inkább csökkent. Egy esős napon pedig, mikor az orosz sereg támadásba kezdett ellenük, az első lövés eldőrdülte után mindkét fél megfutamodott, és Viskaski egyedül maradt az erdőben. Fáradtan és éhesen begyalogolt a legközelebbi faluba és ételmezt kért a parasztoktól. Mialatt falatozott, az egyik falubeli megkérte, hogy olvasson fel nekik egy hivatalos iratot, mivel a település lakói egytől egyig frástudatlanok voltak. A háttér az a parasztokat a felkelés leverésében való részvételre szólította fel: el kell fogni, és csinos díjazás fejében a hatóságoknak át kell adni az összes fegyvert viselő vagy hiteles dokumentumokkal nem rendelkező személyt, továbbá minden gyanús személyt, bárki

is legyen az. Természetesen Viskaskit azonnal elfogták, és átadták az orosz hatóságoknak. A halálbüntetést, mely eredeti ítélete volt, később fiatal korára való tekintettel életfogytiglani szibériai száműzetésre enyhítették. Kilencvennyolcezer honfitársa osztozott sorsában.

A száműzetésben

1825 és 1914 között Minuszinszk falu a cári rezsimnek ellenálló bátor emberek százainak lett kijelölt kényszerlakhelye. Viskaski 12 évet töltött Észak-Kellet-Szibériában, az északi félteke leghidegebb lakott területén, ahol a túlélők feljegyzései szerint az életben maradás csak jelentős mennyiségű alkohol, humorérzék vagy cinizmus segítségével lehetséges.

Viskaski, aki ekkor alig volt több 17 évesnél, száműzetése első hónapjaiban mély depresszióba esett. Azonban hamar kitüntette magát példamutató viselkedésével, és kinevezték az éltéltek felügyelőjének.¹⁷ Ebben az időben már nem Isten büntetéseként értelmezte száműzetését, hanem sok más forradalmárhoz hasonlóan 'az élet iskolájaként'. A börtönrendtartás 1868-as liberalizálásának köszönhetően megengedték neki, hogy könyveket olvashasson, és barátaival is levelezhetett. Viskaski száműzetése legelső időszakától eltelve az irodalmi tevékenységgel sem hagyott fel, s a patriotizmus motívumai, melyek mindig jellemezték költészetét, most új értelmet nyertek: Ruritániát idézték, mely egyszerre jelentett népet és hazát, olyan varázsszó volt ez, mely Viskaski minden későbbi tevékenységének alapja lett. Visszaemlékezéseiben a következőket írta: a nemzeti hagyományok megőrzése csak a múlt emlékeinek odaadó ápolásával lehetséges, s ahol ezt az emlékek hiánya megakadályozza, ott a költő feladata, hogy népe múltjának dicső emlékeit megalkossa.

Viskaski insomniában szendvedett száműzetésének vége felé, így éjszakáit is az irodalomnak szentelte. Ebben az időszakban született *Álmod Ruritánia* című verse is, melyből minden poétikai fogyatékosága ellenére valószínűleg a független Ruritánia nemzeti himnusza lett volna, ha az valamikor létrejön.

*Édes hazám, ruritán föld, hősök szülőföldje,
Dicső múltad bizalommal szívünket betöltse,
Minden fiad csak a jónak ösvényeit járja,
És hasznodra munkálkodjék, emberek javára.*

*Űzze messze éjszakánkat a nap fényessége,
Igazság és világosság léptünket kísérelje,
Szülőföldünk szent szerelme a szívünkben égjen,
Köztünk egység virágozzék, a haza nevében.*

Viskaski felkérte egy rabtársát, aki korábban zenetanár és templomi orgonista volt, hogy zenésítse meg

alkotását, ezáltal téve még kifejezőbbé annak üzenetét. A vállalkozás nem bizonyult túlzottan sikeresnek, később Sosztakovics megjegyezte róla, hogy „hangzásában leginkább a cári testőrség Preobrazszenzij-regimentjének indulójára emlékeztetett”.¹⁸ Mindenesetre a dallam hamarosan a gálciai Klezmer-együttesek lakodalmi repertoárjának elmaradhatatlan darabja lett, mivel azt sokan hamisítatlan ruritán népzeneének gondolták.

1870. május 5-én szencziót keltő cikk jelent meg Lemberg város tekintélyes Athenaeum folyóiratában. Az írás szerzője, bizonyos A. X. Viskaski¹⁹ bejelentette, hogy egy Szibériába deportált lengyel pap tulajdonában lévő Biblia megrongálódott kötésében egy addig ismeretlen krónika töredékeire bukkan. A. X. Viskaski spekulációja alapján az eredeti mű a késői római korból származott volna, és Tacitus Germaniájának szerkezetét követhette: első része a ruritán törzsek szálláshelyeit, közösségi és magánéletét mutatta be, míg második része (nagyraoszt 'elveszett') az egyes ruritán törzsek jellemzte. A cikkről az általa Aelius Lampridiusnak tulajdonított krónika töredékeinek szövegét is közzé tette, a két legismertebb töredék közül az egyik a 'ruritán átkot', a törzsek széthúzását tárgyalta:

*Quondam parebant regibus suis, nunc quidem factionibus varriis trahuntur. Nec aliud utilius pro nobis adversus validissimas gentes, quam quod communiter consilium non capiunt, duas tresve civitates ad propulsandum commune periculum raro convocant.*²⁰ a másik pedig a ruritán törzsek vallását jellemezte:

*Deorum maxime Iovem colunt, huius sunt plurima simulacra, hunc imperium caelestium tenere ferunt, huic plurima victima immolant, administrisque ad ea sacrificia sacerdotibus honestissimis utuntur. De ceteris diis eandem fere pecuniae mercaturasque habere vim maximam.*²¹

Az ún. Lampridius-ügy a kor tudósai körében élénk vitát váltott ki. Viskaski felfedezése általában kedvező fogadtatásra talált, noha szkeptikus véleményre is akadt példa. A kor egyik magyar származású ünnepelt klasszikus-filológusa például úgy vélekedett, hogy a töredékek feltűnő hasonlóságokat mutatnak Tacitus és Caesar néhány alkotásával, noha stílusuk kétségtelenül kevésbé emelkedett, és alapos vizsgálat után arra a következtetésre jutott, hogy a ruritán törzsek életét és szokásait bemutató töredékek egy 15. századi humanista szerző kompilációi.²² Ezt a szöveget, mely tehát már maga is hamisítvány volt, egy ismeretlen személy, netán a töredékek közlétezője rekonstruálhatta, aki „kétségkívül minden idők legtehetségesebb hamisítója”.²³ Más tudósok szintén kétségbe vonták a felfedezett krónika-töredékek eredetiségét de úgy vélekedtek, hogy 'mesterséges voltuk ellenére a hamisítványok kultúránk igen értékes részei, és nélkülük elveszettek lennének.'

Viskaski, aki ezidáig csak a hanai plébános unokahúgával levelezett, a Lampridius-vitában való részvétel

teljesen kimerítette levelezési keretét. A kifogást, miszerint a szöveg humanista komplíció lehet, inkább dicsőségnek mint szégyennek értelmezte: a ruritán nép minden bizonnyal egyedülálló kultúrával rendelkezhetett, ha a humanista írók érdeklődését ennyire felkeltette.

T

úlás nélkül állfthajuk, hogy a Szibériában eltöltött 12 év döntő jelentőségűnek bizonyult Viskaski életében. Azonban helytelen lenne egyoldalú képet festeni a ruritán nemzet pátriarchájáról, és szükséges megemlékezni kevésbé dicsőséges cselekedetéről is. A ruritán eszme megszületése ugyanis nem csupán Viskaski magányának és unalmának gyümölcse volt, hanem többek közös elgondolásának az eredménye. Felmerül tehát a kérdés: ha többen bábáskodtak a Ruritánia eszméjének megszületésénél, akkor vajon miért csupán Viskaski nevét jegyezte fel az utókor e csodálatos elgondolással kapcsolatban?

Erdetileg hét száműzött tett esküt arra, hogy Ruritániáért fog élni-halni. Mindegyikük Viskaskihoz hasonlóan a többi rab felügyeletével volt megbízva, mindannyian nagy dolgokat szerettek volna véghezvinni, és egytől egyig szenvedélyes kártyajátékosok voltak. Rendszeres időközönként össze kellett gyűlniük, hogy a rabtársaikkal kapcsolatos ügyeket megvitassák, ám ezek a „konzultációk” idővel összeesküvéssé fajultak. A megbízott rabfelügyelők egy tábori latrina felrobbantásával szerették volna a nagyvilág tudomására hozni a ruritán ügy melletti elkötelezettségüket. Igen ám, de egy ilyen kísérlet rendkívül veszélyes lett volna, és könnyen az összeesküvők életébe kerülhetett. S ki fogja akkor továbbörökíteni Ruritánia nemes eszméjét?

A csoport legfiatalabb tagja, Viskaski talált megoldást a problémára: valakinek hetük közül önként magára kell vállalni az akció elkövetését, így hatan bizonyosan életben maradnak közülük. Mindenki egyetértett Abraham javaslatával és elhatározták, hogy az áldozatot kedvenc kártyajátékuk, az Ördög²⁴ segítségével választják ki.

Ez a sok tekintetben a marseille-i tarokkra emlékeztető mindössze huszonhat lapból álló játék egy valószínűségi jelképrendszert és tolvajnyelvet képviselt. Az elítéltek bandái a végtelen sarki éjszakákon játszották mindenbe, amibe csak lehetett: pénzbe, füles sapkába, csizmába, egy csajka levesbe, szelet kenyérbe, kockacukorba, fagyott krumplibá, a tetovált bőr egy darabjába (a sajátéba vagy máséba), egy megerősztolásba, törbe, egy csavarás mahorkába, egy életbe.

Viskaski, aki magát a ruritán ügy megvalósításának legtehetségesebb jelöltjének tartotta, nem akart

hinni a szemének, mikor meglátta kezében a halál szimbólumát. Bizonyos volt benne, hogy család történt a kártyalapok kiosztásakor, és úgy gondolta, hogy ezt valahogyan korrigálni kell. Életrajza szerint azon az éjszakán korán nyugovóra tért.

A következő reggelen Viskaski kivételével az összes rabok felügyeletével megbízott elítélteket letartóztatták. Egy komolyabb ügy, egy tábori per volt kilátásban. 1875. március 24-én, a kokandi kánság Oroszországhoz csatolása alkalmából népnünpélyt rendeztek Minuszinszkban, ahol a fő attrakció Viskaski hat társának akasztása volt a főtéren. Azon az estén, az általános amnesztiarendelet értelmében Viskaski szabadlábra került.

Pozitivizmus

A száműzetésből hazatérve Viskaski először hazatért falujába, és erkölcsi kötelességeként ellátogatott Hana romvárához valamint édesanyja sírjához. Miután szomorúan tudomásul vette, hogy ifjúkori szerelme, a plébános unokahúga hozzáment a falu legmódosabb emberéhez, egy sánta sírásóhoz, Varsóba indult. Eredetileg egy levelet kellett kézbesítenie egyik volt börtöntársa családjának, azonban annyira lenyűgözte a város pezsgő szellemi élete, hogy elhatározta: hosszabb ideig ottmarad.

A varsói értelmiség számára az 1863-as felkelésben, majd azt követően az akasztófákon kiontott vér elegendő oknak bizonyult arra, hogy a hazaszeretetből alkotott romantikus elképzeléseiket drasztikus revízió alá vegyék. Ennek megfelelően Viskaski is alapjaiban átvértékelté patetikus ifjúságát, és talán nem meglepő, hogy 12 éves minuszinszki tartózkodása során arra a következtetésre jutott, hogy 'azt megtanultuk, hogy hogyan kell dicső halált halni, az élet praktikus oldalairól viszont semmi elképzelésünk nincsen' és a „racionális élet” hősiességét dicsérte.

Viskaskira különösen Ludwik Powidajnak a *Lengyelek és Indiánok* című írása volt nagy hatással, és időnként maga is közölt hasonló szellemű cikkeket a varsói pozitivizmus legradikálisabb lapjában, a *Przeгляд Tygodniowy*-ban.²⁵ A varsói pozitivisták környezetében kezdte szegénynek érezni a krónika-hamisítás romantikus hőbortját. 1882-ban a *Prawda* folyóirat hasábjain azután nyilvánosan is beismerte ezt a félrelépést:

*Nemzetemet egy hamisítvánnyal, egy hazugsággal akartam segíteni. A hazugság a gyengék fegyvere, nem más mint önámítás, önáltatás, a hamisítás semmi jót nem eredményezett... a nemzet becsülete azt kívánja, hogy az igazságot képviseljünk és védjünk még ha egy egész nép hite is rendül meg ezáltal s nagyobb bátorság kell egy hibás cselekedet beismeréséhez mint megvédéséhez.*²⁶

E cikk írásával párhuzamosan Viskaski lényegi változásokat iktatott be a *Tanterv a ruritán iskolák szá-*

mára című vázlatába, melyet még szibériai fogsága alatt kezdett fogalmazni. Míg a tanterv előző változatában az *Aelii Lampridi Ruritaniae...* krónika a római történelem keretében a második osztály tananyaga volt, addig az újban a negyedik osztályban, késői romantika címmel került tárgyalásra.

Viskaski gondolatvilágára varsói évei alatt minden bizonnyal Aleksander Świątochowski, a pozitivisták radikális szószólója volt a legnagyobb hatással, akivel Abraham életre szóló barátságot kötött. Nemcsak gondolkodásmódjuk, de érzésviláguk is meglepő hasonlóságokat mutatott, mint azt a lengyel pozitívizmus kitűnő kutatója, Henryk Markiewicz megjegyezte: 'mindketten tábla és bábuk nélkül szerettek sakkozni és egyforma hisztérikus mohósággal falták az édességeket'.²⁷ Valószínűleg a szülei ígéretének bátran ellentmondó és így nem a papi pályát választó Viskaski inspirálta Świątochowski egyik drámáját is, melyben a papi cölibátus természetellenességéről értekezett. Ennél is fontosabb azonban, hogy Viskaski barátja révén ismerte meg későbbi feleségét, Grażyna Krzyżewskát. A híres krakkói színésznő, akiről egyébként Jan Matejko *Hold Pruski (A poroszok hódolata)* című festményének egyik nőalakját mintázta, Świątochowski unokahúga volt. Sajnos Viskaski házassága ezzel a nem mindennapi nővel igen rövid ideig tartott, Grażyna 1879. júniusában még az 1863-as barrikádokon szerzett tuberkolózisába halt bele. Ez a szomorú epizód Viskaskit az egészségügyi állapotok javításáért küzdő mozgalom élharcosává tette.

Modernizáció – az iparosított falu

A pozitivisták generációja politikai lehetőségek híján a tudományos és gazdasági fejlődéstől várta népének felemelkedését. Az 1880-as évek azonban nagy kiábrándulást hoztak, a kapitalista társadalom erőszakos és lélektelen pénzhajhászata egyre inkább nyilvánvalóvá vált. Viskaski viszont megőrizte töretlen optimizmusát és az iparosítás előnyeit hangsúlyozta. Elhatározta, hogy példát mutat – falujában egy kis fakitermelő vállalatot alapított. Ebben az időben első sorban a híres német gazdasági teoretikus, Josef Abendschein volt rá nagy hatással, aki a városi és falusi élet előnyeinek összekapcsolását lehetővé tevő 'industrielles Dorf', azaz iparosított falu elméletével vált híressé. Abendschein elképzeléseit követve Viskaski ipari vállalkozását egy kis településen valósította meg, hogy ezáltal a városi élet elidegenítő hatását elkerülje, ugyanakkor olyan magas élet-, munka- és egészségügyi viszonyok megteremtésére is törekedett, mely a legkevésbé sem volt jellemző korának vidéki viszonyaira. Hana földesura, aki rajongott Viskaski költészetéért, szívvel-lélekkel támogatta kezdeményezést és használt német fafeldolgozó-gé-

pek vásárlásával járult hozzá a vállalkozáshoz. A kedvezőtlen körülmények ellenére Viskaski vállalkozása olyan sikeresnek bizonyult, hogy Berend T. Iván és Ránki György *A 19. század gazdaságtörténete* című munkájában egyenesen a Nyemeny menti csodaként emlegeti.²⁸ Az építőanyagként használt ruritániai fenyőfa egy speciális szigetelő anyaggal kezelve jelentős energiamegtakarítást eredményezett, és hamarosan rendkívül elterjedté vált a német piacon: Eslingen környékén például egész falvak épültek fel ruritán faanyagból. A vállalkozás kb. kétszáz helyi fávágót foglalkoztatott, és Viskaskit újabb költemények megírására inspirálta:

*Ha szárnyadra vesz bármi reménység,
ha kudarcok ólomsúlya nyom,
rettegvén sorsunk gerinctörését
ne hagyj minket, dolgos szorgalom.*

*Munkálkodjunk! Dolgozzunk! Merészen,
feszüljön szív, ész, izom, ideg!
Álljunk eleven tettekre készen
Munkánk víg zajai zengjenek.*

Viskaski kísérlete az egységes ruritán nyelv megteremtésére

Amint azt 1863-ban Valujev, a cári belügyminiszter főlényesen, ámde alapos okkal megjegyezte: „nyikakogo oszobennogo ruritanszkogo jazika nye bilo, nyet, i bity nye mozset”; vagyis a ruritán nyelv nem létezett, nincs és nem is létezhet. Viskaski többször kijelentette, hogy a ruritán nyelv megújítása nélkül szinte lehetetlen színvonalas irodalmat létrehozni. Saját művei viszonylagos ismeretlenségéért is a ruritán nyelv fejletlenségét okolta: „Játszom egy zongorán, melynek talán húrjai sincsenek”.

A ruritán nyelv igen különös helyet foglal el a balti és szláv nyelvek között: eredetileg a balti nyelvcsaládba tartozik (a litvánal, lettel és a kihalt óporossal együtt). Azonban az évszázadok során a környező szláv népekkel való szoros kapcsolat következtében a szókinca szinte teljesen elszlávosodott, és leginkább a lengyelre kezdett emlékeztetni. A nyelvtani szerkezetek azonban kevésbé változtak. A balti és szláv elemek megléte egyben kétféle identitás lehetőségét is jelentette: az egyik az indoeurópai, tehát a nyugati eredetre helyezte a hangsúlyt, a másik pedig a szlavofil elemet, és így a szomszédos népekkel való kapcsolatok fontosságát hangsúlyozta. Viskaski ifjabb korában egyértelműen az indo-európai értékeket vélte fontosabbnak, míg

1905 után egyre inkább a szláv népek közötti összefogás szükségességéről győződött meg.

A ruritán nyelv indo-európai elemeinek hangsúlyosabbá tétele céljából Viskaski először a ruritán szókinca teljes deszlavizálására törekedett. Azonban hamar rá kellett döbbsennie, hogy ennek megvalósítása képtelenség. Elkészeretségében majdnem feladta célját: 'Szent nyelv, ősök tiszta eszköze/ kín nyelve, örök idők zokogása / nyelved, ki szültél engem s mondd, mire / nem örömrre, mérgező dohogásra' – írta 1900-ban. Később azonban rájött, hogy a ruritán nyelv megőrzése és fejlesztése a szláv szókinca megtartásával is lehetséges.

Mivel Viskaski sohasem tanult nyelvészetet intézményes keretek között, nyelvész barátjának, a litván Jonas Jablonskiskinak tanácsai felbecsülhetetlen szolgálattal tettek számára.²⁹ A három főbb ruritán nyelvjárásból az ún. nyugati erősen a lengyel nyelv hatása alá került, míg a keleti dialektusra az orosz volt nagy hatással. Ezért Viskaski a harmadik, vagyis a középső nyelvjárást megőrzésére törekedett, mivel ez volt a legtisztább, más nyelvek által legkevésbé befolyásolt dialektus.

Számos későbbi szakember ezt a választást hibásnak és természetellenesnek tartotta.³⁰ Az egyik kifogás az volt, hogy a középső dialektus volt az összes közül fonetikai szempontból a legszegényebb, és mivel ez lett az egységesített nyelv alapja, a többi dialektusban meglehetősen gyakori *ę*- és *ę*- hangzók eltűntek a nyelvből. Mindkettő szerepét az *ę*- hang vette át, mely ezáltal természetellenesen gyakori lett az új nyelvben. Nehéz megérteni továbbá azt is, hogy a hátsó palato-veláris hangzók miért váltak kemény hangzókká Viskaski változtatásainak köszönhetően. A legcinikusabb magyarázat szerint Viskaski egyszerűen kiirtotta a nyelvből azokat a hangzókat, melyeket nem tudott megfelelően kiejteni. Kizárólag a középső dialektus jellemzője volt továbbá az ún. maszkulinizáció (melynek során a szóvégi *-o* magánhangzó eltűnik és ezáltal az eredetileg semlegesnemű szó hímneművé válik pl. *mleko* – *mlek*, *jmeno* – *jmenj* stb.). Ennek eredményeképpen az új, egységesített nyelv a többi nyelvjárársban szokásosnál mintegy 30%-al több hímnemű szót tartalmazott.

A nyelvi reform bevezetésének legfontosabb akadályát azonban az a tény jelentette, hogy Viskaski olyan területen kezdett a nyelv és kultúra újjáélesztésébe, ahol a lakosság túlnyomó többsége frástudatlan volt.

Illúziók, csalódás, újabb remények

Noha Viskaski idejének nagy részét hanai vállalkozásának működtetésével töltötte, idővel politikai tevékenység folytatásába is kezdett. 1895-ben közzétett egy programot a ruritán nép számára, melyben leg-

fontosabb céljait foglalta össze. Egy olyan közigazgatási autonómiával rendelkező Ruritánia megalakításáról álmodott, ahol 'az emberek szeretetben élnek és mindenki egyenlő jogokkal rendelkezik.'³¹ Viskaski politikai tevékenységének hírére III. Sándor cár elrendelte egy bizottság felállítását, mely a 'rutitanofil veszély' kivizsgálását kapta feladatául.

Az 1905-ös oroszországi forradalom hatására Viskaski programját olyan követelésekkel egészítette ki, mint az egységesített ruritán nyelven frott könyvek kiadásának engedélyezése, a ruritán oktatási nyelv és ruritán tankönyvek bevezetése az oktatási intézményekben stb. Mikor a cári önkényuralmi rendszert felváltotta az alkotmányos monarchia melyben a állami дума volt hivatott a nép érdekeit képviselni, a birodalom távolabbi tartományának képviselői is helyet kaptak a törvényhozásban. Viskaski is reménykedett abban, hogy a második dumában Ruritániát képviselheti, de kérését végül visszautasították.

A forradalmi évek zűrzavaros időszakának elmúltával megerősödött a hivatalos Oroszország bizalmatlansága a nem orosz lakossággal szemben. A forradalom után kegyetlen megtorlás következett a nyugati tartományokban is, letartóztatások, rögtönítélő bizottságok felállítása követte egymást. Viskaski azzal

vádolták, hogy „ruritán hisztériát” akart provokálni. Ezért többszáz társával együtt a Kaukázus egyik kis települését, a Nogaj-sztyeppe közepén elhelyezkedő Minyeralnijje Vodi-t jelölték ki kényszerlakhelyül. Viskaski „második száműzetése” nem hasonlítható szibériai fogságához, a hatóságok célja mindössze az volt, hogy távolartsák ezt az „örökös bajkeverőt” a politikai élettől. Egyébiránt azonban nem korlátozták tevékenységében, nemsokára áttelepülhetett a közeli Urus-Martán városába, ahol igyekezett szoros kapcsolatot kialakítani a helyi lakossággal, és a politikai élettől visszavonulva minden energiáját a parasztság életének és kultúrájának megismerésére fordította. Elsősorban a népi gyógyítás módszerei iránt mutatott érdeklődést, és hamarosan a helyi csecsen és ingus lakosság kivételes tehetségű gyógyítóként kezdte tisztelni őt. Különösen híre ment annak az esetnek, mikor egy szerelmi bánatban szenvedő csecsen nőt hipnózissal gyógyított ki depressziójából. A gyógyításban elért eredményeinek köszönhetően rendkívül népszerűvé vált a helyi lakosság körében, és számos történet született a „Jó Ibrahimról”. Voltak akik azt beszélték, hogy gyógyító tudományát az ördögtől kapta, mivel sokszor látták egy furcsa és titokzatos ember társaságában, aki megnyúlt arcával, szöges állával, sápadt sebhelyes arcával és égő szén-

Ö V A L A T T

A császár új ruhája

JAMES FINN GARNER

Hol volt, hol nem volt, az Óperenciás-tengeren is túl élt egyszer egy vándor szabólegény, aki egy nap ismeretlen országba érkezett. Tudnivaló, hogy a vándor szabók szűkszáví, hallgatag népség, ráadásul, bármerre járjanak is, gondosan ügyelnek arra, nehogy áthágják a helyi illemszabályokat. A mi szabónkból azonban mindig dőlt a szó, ráadásul sokat hiányzott az iskolából, amikor a tisztelettudó viselkedést tanították. Nem csoda, hogy nyomban a helyi kocsmában kötött ki, túlzott szesz-fogyasztásra ragadtatta magát, belegázolt a hölgyalkalmazottak személyes szférájába, s mi tagadás, nem épp felvilágosult vicceket mesélt rágcslóirtókról, vécépucolókról és más, társadalmilag hasznos iparosokról.

A mese a szerző *Politically Correct Bedtime Stories* című kötetében jelent meg. (New York, MacMillan, 1994)

A kocsmáros ízibe panaszt tett a rendőrségen. A rendőrök galléron tagadták a szabólegényt, és a császár színe elé vitték. A császár egész életét a monarchikus államforma abszolút legitimitásának bűvöletében élte le, ráadásul a férfinem veleszületett felsőbbrendűségében is megingathatatlanul hitt. Nem csoda hát, hogy hiú és értelemileg hátrányos helyzetű zsamok vált belőle. A legény figyelmét nem kerülték el a császár jellemvonásai, és feltette magában, hogy a maga hasznára fordítja őket.

A császár ezt kérdezte tőle:

– Mi az utolsó kívánságod, mielőtt örök időkre száműzlek a birodalmamból?

– Felség, csak azt a kegyet kérem, hogy elkészíthessem új ruhátaradatot. Mert olyan különleges, pillekönnyű és finom szövésű anyagot hoztam magammal, amit nem pillanthat meg akárki. Csak az a fajta ember látja, amelyet Felséged alattvalóul kíván magának: aki politikai szempontból helyénvalóan fejezi ki magát, erkölcse makulátlan, az idegen kultúrával szemben toleráns, nem iszik, nem dohányzik, nem nevetgél hímsoviniszta vicceken, nem nézi túl sokat a televíziót, nem hallgat folyton country zenét, és nem jár kerti mulatságokra.

A császár pillanatnyi habozás után teljesítette a szabó kívánságát. Hízelt neki a fasisztoid,

ként világító szemével, szigonyra emlékeztető bajszával roppant ijesztő benyomást keltett.³² Viskaski áldásos tevékenységét a Csecsenföldön máig fennmaradt Ibrahim-legendák öröklítették meg (kevesen tudják egyébként, hogy Szergej Paradzsanov egyik dobozban maradt filmje, a „Fehérszakáll” elsősorban ezekből merítette cselekményét).

Viskaski világnézete ebben az időszakban gyökeresen megváltozott és ifjúkori ateizmusát feladva arra a következtetésre jutott, hogy csak egy természetfölötti lény léte magyarázhatja a világban fennálló rendet. Hite kevés rokonságot mutatott a nagy világvallásokkal, inkább a Kaukázusban elterjedt sámánizmus hatása érezhető rajta. Nézeteti ebben az időben leginkább a *Vekhi (Mérőföldkövek)* című kötet köré csoportosult orosz gondolkodókkal mutat rokonságot, egy ízben még cikket is közölt a *Russzkaja Miszt* című lapban, melynek szerkesztőjét, Petr Sztruvét különösen nagyra becsülte. Cikében az értelmiséget tette felelőssé a forradalom sikertelenségéért, és úgy vélte, hogy az értelmiség és a nép lelke minőségében különbözik. A néplélek megértésének igénye vezethette arra az időszűd Viskaskit, hogy 1910-ben egy csecsen parasztlányát vegye el feleségül.

Önálló Ruritánia

Az első világháború fejleményei Viskaski figyelmét a parasztléte problémáiról ismét a ruritán álmot megvalósításra fordították. Feleségének már korábban megígérte, hogy falujába, Hanába viszi nászútra és 1914-ben elérkezettnek látta az időt ígérete megvalósítására. Egyben úgy döntött, hogy a magánjellegű utazást némi hazafias tevékenységgel is ötvözni fogja. Az utazás viszontagságai amúgy is megrokkant egészségére rossz hatással voltak, s alvászavarok, szívritmuszavarok és szédülés jelentkeztek nála. Ennek ellenére teljes szívvel és minden erejével fogott neki régi elképzelése megvalósításához.

A háború kezdeti szakaszában azonban az észtekhez és lettekhez hasonlóan Viskaskinak még nem fordult meg a fejében egy önálló állam létrehozásának lehetősége. Mindössze azt követelte, hogy az államigazgatást az etnikai szempontok figyelembevételével szervezzék újjá. Csatlakozott továbbá azokhoz a lett képviselőkhöz, akik a dumában azért küzdöttek, hogy szülőföldjükön is vezessék be a helyi önkormányzatok felállítását lehetővé tevő ún. zemsztvo rendszert. Javaslatuk azonban nem váltott ki lelkesedést, P. Sztolipin az államtanácshoz intézett levelében arra figyelmeztetett, hogy 'amennyiben (a zem-

tesztoszteronszagú ötlet, mely szerint birodalma és egész népe csak arra való, hogy az uralkodó jószágosabbnak tűnjék általa.

– Olyan frankón fogom érezni magam, mintha szexbomba volna a feleségem, sőt még annál is százezerszer frankóbban – gondolta.

A ritka, különleges szövet persze csak mese volt. Azonban a hétköznapi emberek társadalmán kívüli töltött évek következtében a vándor szabólegény régóta saját erkölcsi kódexe szerint élt, s ez a kódex azt parancsolta neki, hogy a császárt a független iparosok világszövetsége nevében alaposan átverje, és lehetetlen helyzetbe hozza. Dolgozott is szorgalmasan, és közben el tudta hitetni a császárral, hogy szabja-varrja azt a szövetet, amely – ha mereven ragaszkodunk a rideg, tárgyias valósághoz – nem létezett.

Amikor a szabó bejelentette, hogy elkészült a munkájával, a császár a tükrökhöz ment, és fölpróbálta az új kollekciót. Amint anyaszült meztelenül illegette magát a tükrök előtt, bizony jól látszott, hogy a parasztság több évtizede tartó kizsákmányolásától mennyire rusnya, fehér dagadék vált belőle. Ezt persze maga a császár is jól látta, de úgy tett, mintha szépséges és politikai szempontból is kifogástalan ruhájában gyönyörködne. Hogy mindenki

megcsodálhassa az új kincset, másnapra nagygyűlést rendelt el.

A nagygyűlésre izgatottan sereglett össze a nép. Amikor a császár végigcipelte a téren fehér, lötyös testét, mindenki hangosan ámuldozott a gyönyörű új ruha látán. Csak egyetlen kislány rikkantotta el magát:

– De hisz a császár tök pucér!

A nép elhallgatott, a császár megtorpant. Aztán megszólalt egy gyors észjárású paraszt:

– Alapvetően hibás a megközelítés. A császár csupán támogatja az öltözködés tökéletes szabadságán alapuló új életformát.

Egyszerre szakadt ki erre az éljen a sok tízezer torokból, tömegek tépték le, s hajtották el a ruhájukat, és táncra keltek a napsütésben – úgy ahogy azt a Természet rendeli. A birodalomból attól a naptól fogva a szabad öltözködés elvének szülőházája vált, és a vándor szabó, aki így teljesen munka nélkül maradt, összecsomagolt tüt, cernát, és még ma is vándorol, ha meg nem halt.

FORDÍTOTTA BARABÁS ANDRÁS

szto – rendszert) a nyugati tartományokban is bevezetik, annak messzemenő következményei lesznek és bizonyos vagyok abban, hogy a vidék néhány éven belül felismerhetetlenné válik.³³

Hana és környékének német megszállása 1915. márciusában vette kezdetét. M. Hoffmann vezérőrnagy, a legfelső német hadvezetés és a keleti front főparancsnokának vezérkari főnöke minden újonnan elfoglalt területet egy közigazgatási egységbe, az ún. Land-Ober-Ost-ba olvasztott bele. Ezt a területet a németek nemcsak katonai ellenőrzés alá vonták, hanem az igazságszolgáltatást és az oktatási rendszert is teljesen átszervezték. Lépéseket vezettek be továbbá a fakitermelés fokozására, a közutak és a közegészségügy fejlesztésére.

1916 novemberében Hoffmann tábornok javaslatot tett egy ún. Land-Südost területi egység elkülönítésére, mely a fokozottabb katonai ellenőrzést biztosította volna. Viskaski kitörő lelkesedéssel fogadta ezt a javaslatot: „Mint a napnak sugara süt /a sárgálló sütőtökre³⁴ / úgy ragyogj fel dicső hazám / most és mindörökké” – jegyezte fel naplójába. Viskaski ugyanis másokat jócskán megelőzve felismerte, hogy az újonnan tervezett különálló terület a jövőbeli független Ruritánia alapja lehet. Hoffmann tábornok értesült arról, hogy Viskaski fakitermelő vállalkozása nagy sikereket ért el a német piacon, ezért megfelelő tárgyalópartnert látott benne. A tárgyalások menetéről nem értesülünk ugyan Viskaski életrajzából, azonban egy szemtanú azt állította, hogy a független Ruritánia eszméjét néhány demizson bor segítségével ültették át a gyakorlatba.³⁵

Hoffmann tábornok javaslatára Viskaski a schwarzburg – rudolfstadti nagyherceg természetes fiát, Frederick Viktor Siegfriedet hívta meg a ruritán trónra. Nagy öröme Frederick Viktor elfogadta az ajánlatot: 'Ich frühe mich die Einladung anzunehmen'.³⁶ Viskaski tehát belekezdett a koronázási szertartás előkészítésébe valamint elküldte a leendő királynak *Neue Ruritanische Grammatik* című munkáját, hogy Fredrick Viktor a királyi esküt a nép nyelvén tehesse le. Az esküt természetesen Viskaski saját maga fogalmazta, és a szöveget disztichonokba szedte, hogy megmutassa: az általa megreformált ruritán nyelv kitűnően alkalmas az időmértékes verselésre.

Viskaskinak számos nehézséggel kellett megküzdenie a szervezés során. Furcsállotta például, hogy II. Xaver királynak címzett leveleit a posta állandóan visszakézbefutotta, de ekkor még nem fogott gyanút. Frederick azonban csak 1918 nyarán érkezett meg, lovak, csaholó kutyák és szakácsok társaságában. Útját különösen megnehezítette a ruritán erdőket mo-

csárrá dagasztó esős időjárás. Egy szemtanú elmondása alapján Frederick és Viskaski várva-várt találkozáskor elmaradt a katarzis, s a kezdeti mosoly hamar leolvadt Viskaski arcáról. Kiderült ugyanis, hogy Frederick meghívása egy kapitális félreértésen alapult, valószínűleg Viskaski túlságosan könnyvzagú német nyelvtudásának köszönhetően. Frederick ugyanis a trónra való meghívást vadászatra szóló invitációnak értelmezte.³⁷ Még kiábrándítóbb volt, mikor Viskaski megtudta, hogy *Neue Ruritanische Grammatik* című munkája titokzatos módon eltűnt és így Fredericknek egy szót sem sikerült elsajátítania ruritánul.³⁸ Szerencsére viszont rövid tárgyalás után kiderült, hogy Hoffmann tábornok sejtése nem volt alaptalan: Frederick eléggé megalomániás volt ahhoz, hogy végül azért elfogadja az ölébe hullott ajánlatot.

Koronázását 1918. március 14-ére tűzték ki. Azon az esős napon Frederick éppen unottan skandalta a már-már komikusan hosszúra nyúló eskü szövegét Hana főterén, mikor bemasíroztak a faluba Żeligowski tábornok lengyel csapatai. A főtéren zajló jelenet nyilvánvalóan meglepetést okozott a újdonsült látogatóknak, de eleinte nem avatkoztak bele, mivel úgy gondolták, hogy az éppen zajló Szent Matild – napi búcsú látványosságaként egy vándorszínész-társulat produkciójával van dolguk. Idővel azonban Żeligowski elvesztette türelmét az elképesztően hosszúra nyúlt előadás, valamint a beszéd idegesítő német akcentusa miatt, és letartóztatta Frederick Viktor Siegfriedet, akiből így sohasem lett ruritán király. Viskaskinak a „*Mi mindig mindenről elkészünk*” valamint „*Üdvözet a győzőnek*” című versei születtek ebből az alkalomból, s a kettőt együtt a ruritán lét tragikumának legmélyebb kifejezőjeként tartják számon. Ami a technikai változásokat illeti Viskaski művészetében, költeményei ettől fogva meglehetősen rövidebbek lettek.

A háború majdnem olyan gyorsan végződött mint amilyen váratlanul kezdődött. Ruritánia jövője bizonytalan volt, és a harcok megszűnte keveset változtatott ezen.

Új alternatívák

Viskaski azonban nem adta fel a reményt: 'Népem megsegítésére még az ördöggel is cimborálnék' – mondta magában és elkezdett egy levelet fogalmazni a brit külügyminisztérium államtitkárának, Winston Churchillnek. Levelében a wilsoni pontokra hivatkozott, valamint kifejtette, hogy a bolsevik veszélyt sokkal hatásosabban lehetne kiküszöbölni az önálló Ruritánia megalakításával, mint az antant elképzelésének megvalósításával, mely a területnek a zűrzavaros Lengyelországhoz való csatolását jelentette volna. Viskaski levelében mellékelte a független

Ruritánia alkotmánytervezetét is, mely néhány felületes változtatástól eltekintve nemigen különbözött az előző tervezettől. Az egyetlen jelentős különbség az volt, hogy az alkotmányos monarchia korábbi ötletét a köztársasági államforma váltotta fel.

Az antant első reakciója Viskaski javaslatára meglehetősen negatív volt. Herold Nicolson úgy vélekedett Viskaskiról, hogy „egy vak és süket Don Quijote, nincs elve, nincs terve, sem pedig konstruktív ötletei... egy minden lében kanál veterán, aki képtelen felvenni a versenyt fiatalabb társaival és abba az illúzióba ringatja magát, hogy a nagyhatalmak döntései összeegyeztethetők a wilsoni pontokkal”.³⁹ Viskaski levele, melyben a ruritán követeléseket ismertette a lengyel igények ellenében szintén nem váltott ki ellenérzést. Isaiah Bauman, amerikai szakértő a következőképpen emlékszik vissza a levél fogadtatására a párizsi békekonferencián: „mikor Dmowski ismertette Lengyelország követeléseit, reggel tizenegy órakor kezdte és a 14. századnál, így a jelen égető problémáihoz csak délután négy óra körül jutott el. Viskaski levelének ismertetésére Ruritánia ellen-követeléseivel rögtön ezután sor került, és ha jól emlékszem Viskaski egy évszázaddal előbb kezdte mondókáját, így annak felolvasása egy órával később fejeződött be.”⁴⁰

Georg von Rauch a régió államairól frott könyvében megállapította, hogy „1919 kezdetére úgy látszott, hogy a nemzeti ügynek befellegzett a Baltikumban. Litvániában a helyzet rendkívül fenyegető volt, Észtországban katasztrofális, Lettországon pedig teljeséggel reménytelen”.⁴¹ Mint az idézetből is látható, a szerző Ruritánia helyzetét olyan kilátástalannak vélte, hogy még említésre sem méltatta.⁴²

Azonban az orosz invázió, mely 1919-ben érte el tetőpontját, alapjaiban változtatta meg az antant álláspontját. 1919. április 4-én Robert Lansing amerikai államtitkár a következőket írta: „Közép-Európában anarchia dúl, az emberek minden reményüket elvesztették, a Vörös Hadsereg csapatai nyugat felé masfolnak. Magyarország a forradalmárok prédája lett, Berlin, Bécs és München a bolsevikok felé fordulnak...erőszak és bestialitás emészti fel a társadalmat”.⁴³ Ilyen körülmények között a bolsevik veszély enyhítése lett a nagyhatalmak döntéshozatalának legfontosabb szempontja. 1920. február 21-én egy gratuláló táviratban értesítették Viskaskit, mint a megalakulandó Ruritán Köztársaság elnökét, hogy álma valóra vált: a nagyhatalmak fróasztalán megszületett az önálló Ruritánia.

A leendő elnök a táviratot már sohasem olvashatta. Mire az megérkezett, Hana lakossága Viskaski temetési szertartásának előkészítésével volt elfoglalva. Azon a borongós napon a tiszteletreméltó öregember szokásos délutáni sétájára indult Hana romvárához, azonban szokásával ellentétesen nem tért vissza a hatórai harangszóra. Néhány órával később két helyi favágó holtan találta a Hana vára melletti völgyben: lezuhant a vár faláról.

Három különböző értelmezés létezik Viskaski hirtelen halálával kapcsolatban. Az első szerint Viskaski zaklatott lelkiállapota volt a döntő tényező, melyről naplójának utolsó bejegyzései is tájékoztatnak: „én vagyok aki meghallgattott téged az éj sötétjében, kinek a képét álmaidban láttad, pillantásom megöli a reményt, senki sem szeret, tudás és szabadság királya vagyok, a menny ellenesége, az örök gonoszság”.⁴⁴ Ennek megfelelően Viskaski öngyilkossága valamiféle sarjadzó elmebaj elhatalmasodásával magyarázható. Viskaski legutolsó, megfáradtságot tükröző verse 'Egy élőhalott vagyok csupán' szintén alátámasztja ezt a feltételezést.

A második változat szerint Viskaski esetleg gyilkosság áldozata lett. Tudjuk, hogy állandó lelkiismeret-furdalás gyötörte a szibériai száműzetésből való szabadulásának körülményei miatt, és tartott egy esetleges túlélő bosszújától. Viskaski emellett többször utalt frásaiban arra, hogy egy rejtélyes személy követte-üldözte őt élete során, ami félelemmel töltötte el. S valóban, halála napján és sokszor előtte is egy halálsápadt, hosszúkás arcú furcsa ember társaságában látták, kinek szemöldöke között egy mély bevágás volt és fekete öltözetben, kezére kesztyűt húzva, haját nagy selyemsapka alá rejtve mászkált.⁴⁵

A harmadik változat hívei az helyi erdész jelentésére hivatkoztak, aki még látta az öreg Viskaskit amint galambokat etetett a hanai várfal tetején és így az aggastyán halálát balesetként értelmezik.

Viskaski halálával a ruritán álmom is köddé vált. A területet végül Lengyelországhoz csatolták és a lengyelek tűzzel-vassal frottak mindent, ami a leghalványabban is Ruritánia emlékét idézte. Abraham Viskaski kísérletéből csak egy fogkefe, egy viseletes öltöny és néhány tucat kiadatlan költemény maradt meg. Mindezek hamarosan megtekinthetők Hanában, a 2000-ben megnyíló Viskaski Emlékmúzeumban.

Akik többet akarnak megtudni Ruritániáról, haszonnal forgathatják a következő kiadványt: a kieli egyetem kultúrtörténeti tanszéke néhány hónapja *Lesbare und Lesentwerte Bemerkungen über das Land Ruritanien* címmel jelentett meg egy cikkgyűjteményt, mely a ruritán nyelv, kultúra és irodalom témájában tartalmaz tanulmányokat. Az érdeklődők figyelmébe ajánlom továbbá, hogy Bibó Istvántól inspirált diáktársam, aki dolgozatom megírásában tanácsaival és ötleteivel legnagyobb segítségemre volt, egy uchroniában gondolta tovább Ruritánia történetét a két világháború között, valamint 1945 után.⁴⁶

A dolgozatban leírt események kitaláltak. Csupán a lehetőségük valódi.

J E G Y Z E T E K

- 1 Lásd a sokat emlegetett fejezetet Gellner *Nations and Nationalism* című könyvében, Oxford, Blackwells, 1983.
- 2 Johann Gottfried von Herder, *Sämtliche Werke*, Stuttgart und Tübingen, Cotta, 1853, vol. XXX., 3.
- 3 U.o. 4.
- 4 *Brockhaus Enzyklopädie*, Mannheim, 1994, 23. köt. 378.
- 5 *The Small Soviet Encyclopedia*, Leningrad, 1996, 1. köt. 190.
- 6 A ritka kivételek közé tartoznak Oscar Halecki, Josef Macúrek és Hallja Mänjeninnen írásai.
- 7 Az a tény, hogy Viskaski korai művein erősen érezhető Mickiewicz hatása, nyilvánvalóan nem megfelelő indok arra, hogy lengyel költőnek minősítsük őt. Tudomásom szerint egyetlen jelentős irodalomtörténet született, mely nem ebben a szellemben tárgyalja Viskaski alkotásait: Jan Hus, *Kleine Geschichte der Rurimischen Literatur, Gedichte von Abraham Wiskaski – eine Interpretation*, 1933, Lemberg.
- 8 Legfontosabb írásai ebben a témában: V. Mathésius (1939), Zur Satzperspektive im modernen Ruritan, in: Archiv für das Studium die Neuere Sprachen und Literaturen, 155: 202-210. és V Mathésius, O tak zvaném akademím členění větnem, in: Slovo a slovetnost, 5: 171-174.
- 9 Külön köszönet illeti Artur Woleket, a kéziratát igazgatóját, hogy a nyitvatartási időn kívül is engedélyezte számomra a gyűjtemény tanulmányozását.
- 10 Viskaski önéletrajzában egy hónappal későbbre datálja születése napját, melynek az lehetett az oka, hogy igen rosszul tájékozódott térben és időben, különösen élete vége felé.
- 11 A falu további elnevezései: Hanau, Hankalnai, Hanagóra.
- 12 *Autobiografia*, fol.2. p.4. (verso), MS 22150
- 13 A költemény abban a dialektusban íródott, mely később Viskaskinak köszönhetően az egységes ruritán nyelv alapja lett.
- 14 *Autobiografia*, fol. 2.p.2. MS 555
- 15 Erre a tényre Petr Sgall professzor hívta fel a figyelmet *Einige Bemerkungen zum Viskaski's Lebenslauf* címmel íródott tanulmányában, mely a *Zeitschrift für Vergleichende Philologie* 1980/2 számában jelent meg.
- 16 Viskaski választása azért esett erre a névre, mert a fenyőerdők vidékéről származott. Később, varsói évei alatt ez volt frói álneve (nevének lengyel formáján, a Wszystkacy-n kívül), melyen a *Przegląd Tygodniowy* című lapban publikált írásait jegyezte.
- 17 Visszaemlékezése szerint: 'a vodka másokból hangos vadállatot, belőlem viszont kezes bárányt csinált', in: *Autobiografia*, fol. 3. p. 2. (verso) MS 114.
- 18 Dimitrij Sosztakovics, *Harosaja Muzika – teoreticeszkije aspekti*, Moszkva, 1950, 44.
- 19 Viskaski száműzetése alatt időnként a Xaver nevet is használta, melyet az első (és utolsó) ruritán nagyherceg tiszteletére vett fel.
- 20 Egykor engedelmességek királyaiknak, most azonban különféle pártoskodások miatt széthúznak. És nincs semmi hasznosabb számunkra a legerősebb népekkel szemben, mint hogy nem határoznak közösen, ritkán hívnak össze két-három törzset a közös veszedelem visszaverésére.
- 21 Az istenek közül leginkább Iuppitert tisztelik, neki van a legtöbb szobra, úgy tartják, hogy ő uralkodik az égen, neki áldozzák fel a legtöbb állatot, és ezen áldozatok végrehajtásához a legmagasabb rangú papokat alkalmazták. A többi istenről szinte ugyanazt hiszik, mint a többi népek: Mars irányítja a háborúkat, Mercurius pedig a pénzügyletek és a kereskedelem terén bír legnagyobb befolyással.
- 22 Csaba Dezső, *Kritische Beobachtungen über die Aelii Lampridii Ruritaniae fragmenta quae extant*, in: *Acta Ruritanistica*, Heidelberg, 1877, Nr. 2,7.
- 23 U.o. 11.
- 24 A játék ismertebb neve a Matuska.
- 25 Ludwik Powidaj arra hívta fel a figyelmet, hogy ha a lengyelek figyelmen kívül hagyják a nyugati civilizáció vívmányait, akkor ugyanúgy kihalásra lesznek ítélve, mint az indiánok.
- 26 Abraham Wszystkacy, *Zrobłem to gupstwo...* Prawda, 1882. Vol. 14.
- 27 Henryk Markiewicz, *Pozytywizm*, Warszawa, 1980, 142.
- 28 Berend Iván – Ránki György, *Európa gazdasága a 19. században*, Budapest, 1980, 99. A sikeres vállalkozásnak köszönhetően senki sem kényszerült munkanélküliség miatt elvándorolni a faluból ami a ruritán területeken kivételesnek számított.
- 29 Jablonskis *Laiškelis Abrahamu* című levelében foglalta össze javasait, vö. Jonas Jablonskis, *Rinktimai raštai*, Kaunas, 1936, 112.
- 30 A vitát jól érthetően ismerteti A. Lokhazi a *Language and Change* folyóirat 1978/4-es Beiheftjében megjelent cikkében
- 31 *Sic itur ad astra: Ruritánia helye a 20. század világrendjében*, röplapként terjesztett kiadvány.
- 32 Hasonló motívumokat ír le Ren Uitz, *The Devil Speaks Ruritan – The Representation of Satan in Chechen Folklore* című cikkében, mely a *History and Anthropology* folyóirat 1996/2 számában jelent meg.
- 33 Theodore R. Weeks, *Nation and State in Late Imperial Russia. Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863-1914*, Illinois, 1996, 129.
- 34 Ruritánia nemzeti jelképe, a leghíresebb ruritán nemzeti étel alapanyaga.
- 35 Bár az minden bizonnyal igaz, hogy a tárgyalás a formalitások mellőzésével zajlott le, a fenti állítás valószínűleg túlzás, ugyanis Viskaski köztudomásúlag szőlő-allergiában szenvedett.
- 36 Frederick Viktor Viskaskinak küldött táviratszövege.
- 37 A félreértés annak a táviratnak a szövegéből fakadt, melyben Viskaski meghívta a herceget Ruritánia trónjára. A berlini Hofkammerarchivban található távirat szövege ugyanis a következőképpen hangzott: 'Die ruritánische Volk wartet ungeduldig auf Ihre Majestät. Kommen Sie, jagen sie, lassen sie uns nicht länger warten! A 'jagen' igének a német nyelvben két fő jelentése van: 1. vadászni, 2. sietni, igyekezni – innen a félreértés.
- 38 Valószínűleg nem a véletlen műve, hogy Viskaski ezidőtájt kapott egy levelet barátjától, aki meleg hangon gratulált *Neue Ruritanische Grammatik* című munkájához, melynek létezéséről a híres müncheni Rosenberg antikvárium kiraktatából értesült.

- 39 Alan Sharp, *The Verailles Settlement, Peacemaking in Paris, 1919*, London, 1991, 31.
 40 U.o. 26.
 41 Georg von Rauch, *The Baltic States: The Years of Independence; Estonia, Latvia, Lithuania, 1917-1940*, London, 1987, 51.
 42 Érdeemes azonban a problémát egy másik szempontból is megvizsgálni: a ruritán nacionalizmus vívmányai a tírják, góral, volapük, hutzul, karaita stb. mozgalmakhoz hasonlítva még mindig jelentősnek mondhatók.

- 43 Sharp, 44
 44 *Autobiografia*, fol. 6. p. 6. MS 19
 45 Miodowicz ügynök jelentése, a lengyel kémelhárítás aktáiból.
 46 Trencsényi Balázs, „Ha Viskaski 100 évig él” 1. rész: *A Ruritán Köztársaság nem mindennapi története*, 2. rész: *Élet a Ruritán Szovjet Köztársaságban*. A két frás egybekötött változatban az Ünnepi Könyvhétre jelent meg, az Osiris-Századvég kiadó gondozásában.

Mennydörgés, lányok és juhok valamint a nyelv eredetének egyéb forrásai

JÜRGEN TRABANT

Vad vidék

Írásban sajnos nem tudom visszaadni az első emberi szavaknak azokat a csodálatos rekonstrukcióit, amelyeket a Budapesti Paleofonetikai Intézetben dolgoztak ki. De szeretnék emlékeztetni azokra a dokumentumokra, amelyek lehetővé tették ezeket a nagyszerű eredményeket. Vico elmélete legyen az első azon 18. századi, a nyelv eredetéről szóló elméletek sorában, amelyek szerkezeti magját ismertetni fogom és amelyek felölelik a megközelítés négy ismert lehetőségét.

Az erdő és a mennydörgés

Vico szerint (1744) az özönvíz után állattá süllyedt ember első szava „Iousz”-nak vagy hasonlóknak hangzott. Első szavával tehát a mennydörgés zaját utánozta. E természeti jelenséget mimetikusan birtokba véve próbál az ember szembeszállni a világ félelmetes idegenségével. Egyúttal istent is megteremti: Iovis, Iuppiter). Így az általa elsőként kimondott szó a megismerés – kognitív – problémájára ad választ, és nem kommunikáció céljából keletkezett (Vico legalábbis nem tesz említést erről).

Az elmondottakból következik: mihelyt a pogány világ első emberi gondolataként Iuppiter isteni jellege alakot öltött, megjelentek a tagolt nyelv hangutánzásos kezdetei, amelyek emléke mind a mai napig fel-felbukkan a gyermekek nyelvében. A mennydörgés hangja alapján Jupitert kezdetben *Iousznak* hívták a latinok. (Vico, 1744: 447)

A tanulmány a *Collegium* Budapesten 1944. december 15-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

*Évának
aki elsőként szólt meg,
elsőként vágyott tudásra,
és elsőként tudta, hogy a beszéd veleje a tudás
(s aki mind a mai napig Éden nyelvén szól)*

Vico elmélete meglehetősen kevésbé vált ismertté századának Európájában, és Rousseau-éhoz hasonlóan gyakorlatilag csak manapság kerül ismét szőnyegre a filozófiai eszmecserek során.

A sziget és az alma

Condillac 1746-os, a nyelv eredetéről szóló értekezésében úgy véli, az elsőnek kimondott szó valamilyen artikulálatlan, rögögyszerű hang volt, az óhajtott tárgy felé irányuló mozdulat kíséretében. Az írásban a következő történetet olvashatjuk két gyerekről, akik egy szigeten éltek együtt.

Amikor együtt éltek, volt alkalmuk arra, hogy többet beszéljenek ezekkel az első műveletekkel, minthogy kölcsönös érintkezésük révén szenvedélykiáltásokhoz kötődtek az észleléseket, amelyeknek ők voltak a természetes jeleik. Ezeket rendszerint valamilyen mozdulattal, gesztussal vagy cselekvéssel kísérték, amelynek a kifejező ereje méginkább érzékelhető volt. Például ha egyikük szenvedett, mert meg volt fosztva egy tárgytól, amelyet szenvedélyei nélkülözhetetlenné tettek számára, nem érte be a kiáltozással: erőfeszítéseket tett a megszerzésére, mozgatta a fejét, a karjait és minden testrészét. A másik, akit felizgatott ez a látvány, ugyanarra a tárgyra szögezte szemét, s – miközben érezte, hogy lelkébe érzelmek hatolnak be, amelyekről még nem volt képes számot adni magának – szenvedett, látván annak a szerencsétlennek a szenvedését. Ettől a pillanattól fogva úgy érezte, érdekelt abban, hogy könnyítsen a másik helyzetén, és engedett ennek az érzésnek, annál is inkább, minthogy ez módjában állt. Így aztán, csupán ösztönüktől vezérelve, ezek az emberek elkezdtek segítséget kérni és segítséget nyújtani egymásnak. [...]

Ugyanezek a körülmények sűrűn ismétlődhetnek, míg végül hozzászoktak, hogy a kiáltásokhoz szenvedélyeket, a különféle testmozdulatokhoz észleléseket kössenek, amelyek azokban oly érzékelhető módon fejeződtek ki. (Condillac, 1746:194–195.)

A kívánság tárgya (L'objet du désir) a jelek szerint egy gyümölcs, talán egy alma. A szó feltalálása révén megoldandó probléma itt elsősorban szubjektumok közötti, vagyis kommunikatív természetű: A-nak van egy problémája, rőfögés és gesztikulálás révén segítséget kér, B megérti a rőfögést és kész segíteni, mert benne lakozik a szánalom társadalmi ösztöne. Végül fokozatosan mégsem érdekli Condillacot a kommunikáció, mivel a tudás elméletét igyekszik megalkotni (erre az ellentmondásra irányul majd Herder kritikája).

A sivatag és a lányok (meg a fiúk)

Talán Rousseau története a legszebb valamennyi közül. Jóllehet az *Essai sur l'origine des langues* csak 1781-ben jelent meg, időrendileg a század ötvenes éveibe, gondolatilag a *Second Discourse* világába tartozik, kritikái éle pedig Condillac ellen irányul. Rousseau tagadja, hogy eleve bennünk lakozik a szánalom ösztöne, mivel az ő felfogása szerint az ember nem társadalmi lény. Ezért előbb el kell mondania a szánalom keletkezésének történetét, mely nála a szeretet feltalálásával kezdődik. Az ember, a nők és a férfiak első szava az volt, hogy „aimez-moi!” (míg a Condillac-féle rőfögés, amely annyit tesz, mint „aidez-moi!”, csak másodjára következett). Akárcsak Condillac esetében, az első szó itt is kommunikációs problémára ad választ. De ezúttal a probléma nem fizikai, hanem „morális szükségletként” jelentkezik (*bésoin moral*): egyet jelent a szeretettel. Ennek viszont esztétikai fogantatója is van: az csak bensőnk mélyéből feltoluló hang (nem pedig a képi jeladás) lehet méltó anyag a szeretet kifejezésére.

De a szikes vidékeken, amelyeken csak kutaktól lehetett vizet nyerni, az embereknek össze kellett állniuk, hogy a kutakat ki tudják fúrni, vagy hogy legalább használatuk felől megállapodjanak. A meleg országok társadalmainak és nyelveinek eredete nyilvánvalóan erre vezethető vissza.

Itt alakult ki az első kapcsolat a családok között; itt voltak a két nem közti első találkák. A lányok idejönnek, hogy vizet vigyenek a háztartásba, a legények pedig azért, hogy megittassák nyájaikat. Szemük, mely gyermekkoruk óta mindig ugyanahhoz a látványhoz volt szokva, egyre nagyobb gyönyörűséggel nézett. (...) Az éveket legyőző öreg tölgyek alatt a tüzes ifjúság fokozatosan levedli vadságát. Apránként szünni kezd egymással szembeni féltékenységük. Miközben próbálják megértetni magukat, megtalálják a kifejezés eszközeit. És e helyen alakultak ki az ősi ünnepek

is. Örömittasan ugráltak, és a komoly gesztusokat félreretéve szenvedélyes hangok csaptak fel kíséretül; keveredett az öröm és a vágy, és együtt érezték mindkettőt. Ez a hely volt a nemzetek igazi bölcsője: a kutak színtiszta kristályából árad ki a szerelem első tüze. (Rousseau, 1781:123.)

Északi legelők és juhok

A leghíresebb történet Herder 1769-es (1772-ben kiadott) díjnyertes esszéjéhez fűződik, melyben egyaránt bírálja Condillacot és Rousseau-t (Herder nem ismerhette az *Essai*-t, viszont ismerte a *Second Discourse*-t), amikor azt állítja, hogy a nyelv jellegzetesen emberi aspektusa megismerésre irányuló (kognitív) szerepének tulajdonítható, és hogy a nyelv a megismerés szükségletéből ered (*die Bedürfniss kennenzulernen*), abból az ismeretéből (*appetitus noscendi*), mely teljesen különbözik Condillac és Rousseau táplálkozási és szexuális igényen alapuló kommunikatív elméleteitől. Természetesen Herder sem tagadja, hogy a nyelv a kommunikációt szolgálja, de ebben az értelemben, tehát a kommunikáció eszközeként az élet általános és nem jellegzetesen emberi tulajdonságának tekinti a nyelvet. A Herder által elképzelt ősember, akinek minden vágya a megismerés, ezt az éhséget akkor tudja csillapítani, amikor juhokkal találkozáskor felismeri bégetésüket: ennélfogva az első szó nem hangok kibocsátásából, hanem azok befogadásából áll (ezért nem hallhattuk a Herder-féle első szót). Herder felfedezi, hogy a fül a tudás eredetének szerve (Trabant, 1990). Ezt követően természetesen már sor kerülhetett egy, a kommunikáció jegyében álló – utánzó jellegű – szó kiejtésére, de a nyelv feltalálásának szempontjából ez nem lényeges. Kétségteljesen Herder felfogása áll a leginkább a megismerés jegyében – még Vicóénál is jobban, akinél a *bestione* mindenestül társas állatot jelöl, olyan lényt, amely másokkal társalog. Bármennyire mulatságos is Herder meséje, mégis ez áll a legközelebb a nyelv eredetének modern elméletéhez, melyet a későbbiekben fogok kifejteni.

Hadd haladjon el az a bárány – képi mívtában – a szem előtt: ez másként érinti őt [az embert], mint bármely más állatot. (...) Mihelyt szükségét érzi, hogy megismerje a juhok, már nem gátolja őt semmiféle ösztön, érzékei sem túlságos közelségre, sem eltávolodásra nem készítetik: úgy áll ott a bárány, ahogy érzékeinek megnyilvánul. Fehéren, lágyan, gondóren – eszmélődve tudni vágyó lelke valamely ismérvet keres – a juh béget! A lélek ismérvre talált. A belső érzék működik. Ez a bégetés, amely a legnagyobb hatással van lelkére, s amely elszakította magát a szemlélet és tapintás minden egyéb tulajdonságától, mely felmagasodott és a lélek mélyéig hatolt, immár megmarad ott. A juh ismét eljön. Fehéren, lágyan, gondóren – a lélek szemléli, tapintja, eszmélődik, ismérvet keres – felbéget a juh, s a lé-

lek felismeri! „Hah, te vagy hát a bégető!”, érzi most legbelül, most, hogy úgy ismerte fel, ahogy csak ez embernek adatott meg: világosan, ismérv szerint felismerve-megnevezve őt. (Herder, 1772:32/33.)

Nos, ezeknek a mulatságos történeteknek – a 18. század négy legfontosabb, a nyelv eredetét firtató történetének – más-más rendszertani céljuk van: Vico egy alternatív, a racionalizmus és az empirizmus között álló filozófiát fejleszt ki, melynek a Polisz tudománya képezi alapját (nem Természet, hanem Kultúra): eszerint a nyelv eredete nem egyéb, mint a Polisz feltalálása. Condillac úgy fejleszti tovább a tudás elméletének Locke által kidolgozott empirikus programját, hogy az emberi elme kialakulásáról szóló hatalmas történeti beszámolójának rendszerén belül pontos – központi – helyet jelöl ki a nyelvnek. Rousseau elmélete nem a megismerés eredetére irányul, hanem politikai és esztétikai jellegű; Rousseau-t a tudás nem érdekli. Csak a Herder-féle *Abhandlung* tárgyalja a nyelvet mint önmagában létező jelenséget, és nem úgy, mint valamely kultúrfilozófia, tudásról szóló elmélet vagy politikai elmélet részét vagy elemét (jóllehet később Herder filozófiája – Vico vállalkozásához hasonlóan – egészében történetfilozófiai jelleget ölt).

Miről szólnak hát ezek a mennydörgést, almákat, lányokat és juhokat felvontató, sivatagban, erdőben és más vad vidékeken játszódó történetek? Komoly dolgokról. Nem kevesebbre tesznek kísérletet, mint arra, hogy meghatározzák az ember helyét a világegyetemben, ég és föld között. Ennek érdekében pedig igyekeznek teret hódítani a szabad gondolkodás számára – vidám történetek olykor alkalmasabbak erre, mint észérveken alapuló elméletek. Ehhez azonban át kell alakítaniuk vagy el kell távolítaniuk három roppant súlyú és hagyományú tanítást: először is a bibliát, másodsorban a karteziánus filozófiát, harmadszor pedig – a nyelvhez szorosabban kapcsolódó – arisztotelészi nyelvfelfogást.

A történetek intertextuális vonatkozásban nemegyszer merítenek a nyelvről szóló híres bibliai történetekből. Négy alaptörténet van: (1) Ádám nevet ad az Édenkertben élő valamennyi teremtménynek, mindegyiket néven nevezi, azon a néven tehát, mely lényegénél fogva megilleti. Ezek az igaz szavak alkotják a Paradicsom nyelvét, az emberi nem első és jó és igaz nyelvét, melyet később büntetésből el kell vesztítenie, mert rossz célra használta: jól cselekedett, amikor a világot lényege szerint – a nyelv megismerő (kognitív) funkciójának jegyében – elnevezte, de

rosszul, amikor – az emberi kommunikáció jegyében – beszélgetésre használta a nyelvet. És erről, a nyelv kommunikatív használatáról szól a következő két bibliai történet: (2) Éva tudásra vágyik, és rábeszéli Ádámot, hogy egyen a tudás fájának gyümölcséből: a beszéd csábítás. A bűnbeesés után azonban furcsa módon a nyelvre még nem terjed ki a büntetés: Isten csak akkor sújt le, amikor az emberek a nyelv használatával ismét arra vetemednek, hogy őhozzá hasonlóknak képzeljék magukat: (3) Mivel egyetlen közös nyelv birtokában – melyről tegyük fel, hogy még mindig a Paradicsom nyelve – áll módjukban hozzáfogni a Bábeli torony megépítéséhez, Isten összezavarja ezt a nyelvet, hogy különböző nyelveken kelljen beszélniük. A nyelvek sokféleségét mind a mai napig büntetésszámba veszi kultúránk, már csak azért is, mert a szintén nyelvi vonatkozású pünkösdi történet nem volt igazán sikeres: (4) a Pünkösöd megmutatja, hogyan lehet fölül emelkedni a nyelvi különbségeken: nincs szükség új paradicsomi nyelvre, minthogy a Szentlélek minden nyelvet egyesít. De a Pünkösöd máig nem tudta megszüntetni Ádám elvesztett nyelve iránt érzett nosztalgiánkat, mely valójában a beszédnélküliség iránti nosztalgia (Ádám elnevez dolgokat, de nem beszélget).

A nyelv eredetének bibliai történetében az a legfőbb üzenet, hogy az ember – Ádám – nevekkel látja el az élővilágot aszerint, ahogy Isten megteremtette, ezáltal megkettőzve ezt a világot, melyet csak az imént hívott létre Isten szavának roppant teremtőereje: Istené a szó, Isten maga a hatalmat jelentő szó. Ádám nyelvi kreativitása egy meglehetősen felületes kognitív újrateremtésre, a megjelölések megalkotására korlátozódik. És minden további, elsősorban kommunikatív nyelvi tevékenység rossznak minősül, aminek ezért gátat kell szabni a nyelvek szétválasztásával. A nyelv eredetének minden más jellegű elbeszélése a teológia törvényszéke elé idéztetik.

(Érdekes módon éppen Vico a legkevésbé biblikus az idézett négy szerző közül, holott nyilvánvalóan ő a leginkább keresztény, mégis egy másik, kifejezetten a pogány világra szabott történetet mesél el. Condillac történetében megjelenik Ádám és Éva, valamint a tudás fájának gyümölcse, Rousseau természetesen kölcsönveszi a csábítás mozzanatát Ádám és Éva társalgásából, Herder története pedig teljes egészében és leplezetlenül Ádám jegyében áll, és a nála szereplő bárány nem más, mint az *Agnus Dei*.)

Descartes

A 18. században talán kisebb veszéllyel kellett szembenéznie annak, aki – keresvén az ember helyét ég és föld között – a kornak inkább egy másik hatalmas eszmevonulatával szállt harcba, nevezetesen a karteziánizmussal. A nyelv eredetéről szóló négy tör-

ténet mindegyike többé-kevésbé antikartezianus filozófiai felfogást tükröz. Vico filozófiája teljességgel az antikartezianus hevületétől izzik.

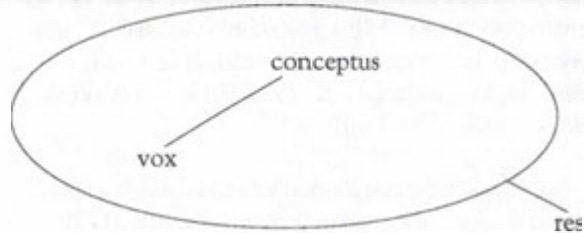
A legalapvetőbb kartezianus tételek forognak itt kockán: (1) Descartes szerint a test csupán alantas és alattomos gondolatokat képes előidézni. Az igazi megismerés csak a tiszta megismerés lehet, a tiszta gondolat nem más, mint az isteni szellem megnyilvánulása az emberben, és több olyan változhatatlan eszme van, mely velünk született. (2) A test (*res extensa*) és a szellem (*res cogitans*) között áthidalhatatlan szakadék tátong. (3) Ez a szakadék az oka a másik áthidalhatatlan szakadéknak, amely elválaszt embert és állatot, mert az utóbbinak nincs lelke és ezért a *res cogitans*-ból sem részesül. (4) Maga a nyelv sem tüntetheti el a szakadékot, „tanúsítja” azonban, hogy gondolatiság lakozik az emberben (ráadásul a nyelv ennek egyetlen tanújele). Elsődleges funkciója azonban nem a megismerés (mivel az igazi tudás eleve velünk született), hanem a kommunikáció, s a nyelv csak másodlagos eszköze a gondolatok megnyilvánulásának.

Az empiricizmus szembeszáll a fenti kartezianus állításokkal, (1) először is azzal, hogy azt állítja, nem léteznek velünk született eszmék, hanem a tudás a testen alapul, és minden eszme az érzékekből ered (*nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensibus*). Kezdetben a szellem – Locke megfogalmazása szerint – „íratlan, tiszta lap” (nem pedig – ahogy a kartezianizmus szeretné – isten saját frásjeleivel teleírt példány). Ennélfogva (2) nincs szakadék test és szellem között (a szellem a testi érzékelések átalakítása, Condillac híres szavaival élve *sensation transformée*), és (3) nincs szakadék állat és ember közt. Bennünket legfőképpen az a tény érdekel, hogy (4) a nyelv eszmékhez kapcsolódik, tehát a megismeréshez (csak Rousseau-t nem érdeklik az eszmék). Vico ezt így fejti ki: az első szóként kimondott *Iousz* egyúttal az első gondolat is, *il primo pensiero*. A nyelvnek pedig az a funkciója, hogy áthidalja a szakadékot test és lélek között. Vico monumentális műve azzal a fenséges megállapítással ér véget, hogy az ember nem egyéb, mint test, szellem és nyelv, és hogy a nyelv középre, a két másik közé került: *come posta in mezzo* (1045). A nyelv a *res linguistica*, egy harmadik közeg, a *res cogitans* és a *res extensa* között.

Az empirista filozófia megnyitja az utat az Arisztotelésztől is mindinkább függetlenedő nyelvfelfogás előtt. Nyelvészeti szempontból Descartes (követőivel, főként a Port-Royal nyelvésziskolájával egyetemben) teljes mértékben Arisztotelész nyomdokain halad, akit egyben radikalizál is test és lélek ágostoni szétválasztásával. Arisztotelész nyelvészeti felfogását – főként a *De interpretatione* alapján – a következőképpen értelmezték Európában (tudom, hogy az arisztotelészi szövegek legújabb értelmezései nem pontosan ezekre a következtetésekre vezettek, de a

latin megjelölések egyfajta európai alapváltozatot jelképeznek): A szellem azáltal fogadja be a világot, hogy megteremt a tárgyak (*res*) szellemi hasonlóságait (*conceptus*). E megismerési tevékenységet nyelv nélkül végzi el. A nyelvnek – a szavaknak (*vox*) – az a funkciója, hogy megjelöljön minden egyes *conceptust*, és így másokkal kommunikálhatóvá tegye gondolatainkat. Mivel tagadhatatlan, hogy a nyelvek különböznek egymástól, a *vox* nem „természeténél fogva” vagy utánzó jelleggel kötődik a *conceptushoz* (melyek viszont utánzó jelleggel a *res*hez), hanem „önkéntesen” (Arisztotelész a *katá szynthéken* kifejezést használta erre, aminek jelentése „hagyomány szerint”, és amit *secundum placitum*, *secundum arbitrium*, *secundum beneplacitum* változatokban fordítottak latinra). Az alábbi ábrán folyamatos vonallal jelzem a „természetes” összefüggést és szaggattal az „önkénteset”.

(Kifejezetten kartezianus jelleget öltene az ábra, ha kiegészítenénk egy, a szellemet a testtől elválasztó vízszintes vonallal, mely elkülönítené egymástól a felül lévő *conceptust* – mely tisztaságánál fogva a tudás egyetlen forrása – és az alul lévő *voxot* és *rest*, és ezáltal mellékesnek tüntetné fel a *res* ismeretét, és még erőteljesebben „önkéntesnek”, sőt tökéletesen közömbösnek a *conceptus* szavak révén történő közlését.)

A 18. században az empirizmus és a racionalizmus között lefolytatott vita során Leibniz-cel kezdődően az arisztotelészi modell egyre inkább az alább következő modell felé tolódott el. Csak a végső változatot szemléltetem itt – mellőzve Condillac és Leibniz közbülső változatait –, abban a formában, ahogy Humboldt-nál található a 19. század elején. Humboldt az empirikus filozófia nyelvelméletének örököséként rendszerbe foglalja – és radikalizálja – az elődök felismeréseit:

A 18. század kezdi felismerni azt a tényt, hogy maga a *conceptus* is függ az egyes nyelvektől, és hogy ennélfogva nem csak a *vox* „önkéntes”, azaz nem csupán fonetikus vetületében tartozik a nyelv különböző történeti hagyományok (*katá szynthéken*) alá, hanem szemantikai vetületében is. És felfedezi, hogy a nyelvnek ez a két történetileg kialakult szintje elválaszthatatlanul összetartozik, hogy a *conceptus* és a *vox* együttesen alkot szintetikus egységet, olyannyira, hogy Saussure 1916-ban egyenesen *pensée-son*-nak, azaz „hang-gondolatnak” nevezi. A nyelvet, mint

gondolat és hang szintetikus egységét – és nem pusztán az egyetemes *conceptust* – tekintik immár olyan tényezőnek, mely fogalmi szinten alakítani képes a világot. A 18. század felfedezi azt a tényt, hogy a gondolatiság terén is létezik többféleség, és hogy – bizonyos fokig legalábbis – a nyelvek rányomják bélyegüket a gondolatokra. Wilhelm von Humboldt elmélete, miszerint a nyelvek különböző világnézeteket – *Weltansichten* – jelentenek, nem volt új keletű felfedezés, teljességében és filozófiai alapossággal azonban ő fejtette ki elsőnek.

A nyelv gondolatra gyakorolt hatásának – vagy a gondolat nyelviségének – felismerése a 18. század nyelvészeti töprengéseinek talán legfontosabb eredménye, és a közhiedelemmel (különösen az angol s amerikai filozófusok vélekedésével) ellentétben nem fűződik sem Frege nevéhez (aki matematikus lévén egyszerűen nem vett tudomást filozófiai elődeiről és nyelvész kollégáiról), sem Whorféhoz (aki csupán radikalizálta az elgondolást, ráadásul úgy, hogy a fontos felismerés végül hitelét veszítette).

A világ különböző nyelveiben jelentkező eltérő szemantikai hatásokról folyó eszmecsere Geroge Lakoff, a Berkeley egyetem szemantikaprofesszora intelligens és modern szempontokkal gazdagította. Érdeemes felidézni azt a példát, mely Lakoff *Nők, tíz és veszélyes dolgok* című könyve révén vált híressé, és egy ausztráliai nyelvből, a *dyirbalból* származik. Ez a nyelv négy kategóriába sorolja a főneveket: *bayi*, *balan*, *balam* és *bala*. Lakoff (1987:92/3) a következő példákat idézi (Dixontól):

Bayi: férfiak, kenguruk, kiserszényesek, denevérek, a kigyók, halak és rovarok többsége, bizonyos madarak, a hold, viharok, szivárvány, bumerángok, bizonyos lándzsák stb.

Balan: nők, erszényes patkányok, kutyák, a kacsacsőrű emlős, a hangyász, bizonyos kígyók, bizonyos halak, a madarak többsége, a szentjánosbogár, skorpiók, tücskök, a húslégy lárvája, minden, ami tűzzel vagy vízzel kapcsolatos, a nap és a csillagok, pajzsok, bizonyos lándzsák, bizonyos fák stb.

Balam: minden ehető gyümölcs és a fák, melyeken teremnek, gumók, páfrányfélék, méz, cigaretta, bor, sütemény.

Bala: testrészek, hús, méhek, szél, yamgumók, bizonyos lándzsák, a fák többsége, a fű, sár, kövek, zajok és a nyelv stb.

Könyvének címével, mely a *balan* kategóriába tartozó példákban áll, Lakoff arra kívánt rámutatni, hogy a különböző nyelvek különböző kategóriákat hoznak létre, és hogy a fogalmiság kialakulása inkább függ az emberi elme képzetalkotó tevékenységétől, mint az objektivitástól. Mivel – a példákban látható – nem „objektív” kategóriákról van szó, ezek korántsem a valóság lecsapódásai az adott nyelvben,

hanem az adott nyelv szubjektív alkotásai. Lakoff nem tagadja, hogy a fogalomalkotásnak léteznek olyan egyetemes vonásai, melyek véleménye szerint elsősorban az ember biológiai adottságaiból fakadnak. Ezen a közös alapon túl azonban eltérő gondolkodást, más-más jellegű fogalmiságot idéznek elő az egyes nyelvek, „akár tetszik, akár nem”. (Lakoff 1987:336.)

V

isszatérve a mennydörgésről, az almákról, lányokról és juhokról szóló történeteimhez: arra kívántam rávilágítani ezekkel, hogy (bár lesz még szó olyanokról is, akiknek nem kenyerük az empirizmus) az empirista filozófia a nyelvészeti felfogásában a nyelv hagyományos kommunikatív funkciójáról a megismerésre, a kognitív szempontra helyeződött át a hangsúly (és nem a karteziánus racionalizmus révén, mivel a karteziánizmus a nyelv tekintetében teljes mértékben arisztotelészi elveket vallott, a nyelvet másodlagos, kommunikatív eszköznek minősítve). Rousseau kivételével, aki – mint már említettem – nem törődött a megismerés kérdésével, és a négy szerző eltérő filozófiai célkitűzéseitől függetlenül, valamennyien megismerésközponturn értelmezik a nyelvet. Ez nyilvánvaló Vico és Condillac esetében (utóbbi egy megismeréssel kapcsolatos problémára keres megoldást a kommunikációra épülő történetben), és teljesen kidomborodik Herdernél, aki a megismerés szükségletére (*das Bedürfnis kennenzulernen*), a Szent Ágoston-féle régi jó *appetitus noscendire* alapozza a nyelvet. Tehát azt sem a modern nyelvészek vagy megismerés kérdéssel foglalkozó tudósok találták ki, hogy a megismerésnek döntő jelentősége van a nyelvben.

De a mennydörgésről, lányokról és juhokról szóló mulatságos történetek nem csak a megismerés kérdését feszegetik, hanem választ keresnek arra is, hogy hol van az ember helye a világegyetemben, ég és föld között, kíváncsiságuk tárgya tehát Ember, Isten és az állatok. Ami az *elméleti* filozófiát illeti, fejtegetéseiből arra kellett következtetnie a keresztény Nyugatnak, hogy az embert nem annyira halhatatlan lelke tünteti ki a többi élőlény között, mint inkább a nyelv. A *lógoszról*, amit a görögök szemében az ember meghatározó tulajdonsága (*dzóon logon ekhon*), és ami jelentésében már maguknál a görögöknél a tiszta gondolkodásra szűkül, most kiderült, hogy – maga a nyelv, méghozzá a gondolkodás és hang, a *nóészisz* és *phoné* egységeként felfogott nyelv: ahogy az ember közbülső helyet foglal el Isten és az állatok között, úgy közvetít a nyelv a test és a lélek között. Mivel a nyelv maga a megismerés, a megismerés is egyszerre testi és szellemi valami. A nyelv az emberi megismerés kettős természetének tökéletes tükre: egyszerre hang és gondolat!

Az új szemlélet súlyos teológiai kérdéseket is felvetett, ahogy a bibliai történetekre vonatkozó gyakori utalásokból látni. Ennél fogva végső soron *gyakorlati* filozófiaként nyilvánul meg. És mint ilyen, súlyos *politikai* kérdéseket is felvetett: 18. századi térhódításakor mindenki tisztában volt a kérdés gyakorlati-politikai jelentőségével. Mindenki tudta, hogy az isteni adományként velünk született eszméket tagadó Locke kimondatlanul a kormányzatot is megkérdőjelezi, mely szintű Istentől valónak mondta magát: *par la grâce de Dieu, von Gottes Gnaden*. A közvélemény számára nyilvánvaló volt, hogy áthallás van az elméleti és a gyakorlati filozófia, az ismeretelmélet és a politológia, az eszmék és a kormányok között: aki azt állítja, hogy az eszmék az ember alkotásai és nem Isten kegyelméből valók, az minden bizonnyal attól az állítástól sem fog visszariadni, hogy a kormányok is az ember alkotásai (kellene, hogy legyenek).

A mindenütt felbukkanó gyakorlati filozófiai szempontok jelenlétét ékesen példázza az a megállapítás, amit De Maistre, a reakciós francia filozófus, a francia forradalom után, 1817-ben tett Condillacra vonatkozóan. Condillac egész életében kormányhű nemesember volt, ráadásul apát, akitől távol állt mindenfajta forradalmiság. A francia király unokájának, a párizsi hercegnek volt a tanítója, és javarészt a logikának és az ismeretelméletnek szentelte idejét – dehogyan akarta ő beleértani magát a politikába az *Essai sur l'origine des connaissances humaines* című munkájával, ami nem egyéb, mint az emberi tudás története és egy „*discours de la méthode*”. De Maistre azonban, aki a francia forradalom bűnöseire vadászott, reakciós tisztánlátással nem Robespierre-re vagy Dantonra mutatott – és nem is Montesquieu-re vagy Rousseau-ra, mint gondolná az ember –, hanem Condillacra: „*l'abominable Condillac*” volt a legbűnösebb valamennyi köztörvényes filozófus közül, „*le plus coupable de tous*”. És a maga szempontjából igazán volt: aki tagadja a velünk született eszmék létezését, az aláaknázza a világegyetem istenadta szerkezetét, és ennél fogva tagadja az Istentől való kormányzatok létezését is. Ha az ember maga alkotja meg eszméit, akkor nyilván arra fog törekedni, hogy megalkossa saját kormányát is. Így tehát végső soron történeteinknek – a mennydörgéssel és a lányokkal, az almákkal és juhokkal egyetemben – politikai kicsengésük is van: a szabadságról is szólnak. Ezt észben fogjuk tartani.

A nyelv eredete

Nemrégiben egy Vico-konferenciára készültem. Kritikai méltatást terveztem Marcel Danesi Vicót és a nyelv eredetét tárgyaló könyvéről (Danesi 1993). A könyv első olvasásra csalódást okozott, mert korántsem arról szólt, amire számítottam. Épp elötte fejez-

tem be a magam könyvét Vico nyelvfilozófiájáról (Trabant, 1994), most meg egy olyan könyv került a kezembe, amely igazából nem is annyira Vicóról szólt, mint inkább a nyelv eredetének modern elméleteiről, Vicót mintegy járulékosan ismertetve. A nyelv eredetének elméleteit összefoglaló fejezet nagyon jónak tűnt, de nem különösebben érdekelt, mit tud hozzáfűzni a kérdéshez az a rengeteg (főként reáljellegű) tudományág, mint a biológia, neurológia, paleantropológia és paleolingvisztika, amelyek jobbra elég messze esnek az én érdeklődési körömtől.

Mi tagadás, Danesi igen okosan mondja el a dolgot. Ismerteti az ember fejlődésének posztdarwinista történetét, érvekkel alátámasztva, hogy mintegy 200 000 évvel ezelőtt már a miénkkel azonos génállománnyal rendelkezett az ember (és valószínűleg beszédképességgel is), és valószínűleg Afrikából útnak indulva szétszóródott a földkerekségen, hogy mintegy 40 000 évvel ezelőtt belevágjon az emberi kultúra hihetetlen történetébe. Danesi összefoglalja az ember biológiai fejlődésének nyelvi vonatkozásait: a kiegyenesedett testtartás, az agy fejlődése, az agy térfogata és lateralizálódása, a hangképző szervek és a gége fejlődése.

A nyelvészt oldaláról Danesi leírja, hogy a rekonstruáló nyelvészet mint mond a nyelv őstörténetéről. A klasszikus történeti nyelvészet köztudomásúan csak az ismert és megfelelően dokumentált nyelvcsaládok proto nyelvnek szintjéig hatolt el. Már az ő-indoeurópai rekonstrukciója is meglehetősen spekulatív vállalkozás. De újabban néhány nagyon bátor ő nyelvész megkísérelte rekonstruálni a „protovilágot” – a régi leibnizi elképzelés szerint (Leibniz, 1710) –, és abból indul ki, hogy a nyelvek családfája valójában csak egy jóval nagyobb fa egyik ága: a protovilág volna azoknak az emberi lényeknek a nyelve, akik útnak indultak Afrikából.

Mindezt kiválóan mutatja be Danesi, de nem tudott magával ragadni. Nem csak azért, mert inkább Vicóról szerettem volna olvasni, hanem két másik okból is: először is, ha sok újat tudunk is ma az emberiség biológiai eredetéről a 18. századhoz képest, Danesi posztdarwinista története mégis nagyon jól beleilleszkedik a 18. század általános empirista vonulatába: eszerint nem létezik teremtő Isten, hanem személytelen természetes evolúció lép a helyébe; nincs testtől különálló, eleve létező szellem, hanem az előzetesen kialakult fizikai adottságokra épülve fejlődik ki az élőlények szellemi képessége, és nincs mély szakadék ember és állat között, hanem teljes egészében az evolúció nagy törvénye szabályozza az életet. A nyelv eredetének modern története tehát inkább tekinthető a 18. században körvonalazódó sejtesek kifejtésének, mint az ott kialakult alaptézisek megkérdőjelezésének. Mi, tudósok ma valamennyien darwinisták vagyunk, tudományos értelemben Isten halott. Így hát a 18. század szenvedélyesen vita-

tott kérdését – emberé vagy Istené-e a teremtés, fizikai-e avagy szellemi – eldöntöttnek tekinthetjük.

Másodsor, érdeklődésem lanyhasága bizonyára az az is összefügg, hogy a nyelvészek körében szakmai ártalom a nyelv eredetéről szóló elméletek iránti közömbösség. A szakma a nyelv eredetének kérdését nem tekinti a nyelvészet tárgyának. A *Société de Linguistique de Paris* 1866-ban megtiltotta, hogy ezt a kérdést a társaság keretein belül vitassuk (Auroux, 1989). Minden, akár szóbeli, akár írásos megnyilatkozás a nyelv eredetéről tudományon kívüli spekulációnak minősült, a nyelvészeknek az volt a dolguk, hogy valódi történeti anyaggal foglalkozzanak. Természetesen akadt néhány ismert nyelvész is, mint Schuchardt, akik a tilalmat követően is foglalkozott a nyelv eredetének kérdésével. A tárgyra szórt átok azonban a mai napig éreztetik hatásukat a szakmában.

Természetesen igyekszem nyomon követni a modern nyelvészet fejlődését, de az elmúlt néhány esztendőben teljesen belefeledkeztem a 18–19. századba. Biológiában jártas kollégáimnak mindenestre sikerült rávenniük, hogy elolvassam ifjú kollégájuk biológiai indíttatású könyvét (Pinker, 1994).

Alighogy kézbevettem a könyvet, máris elöntött a méreg annak olvastán, hogy a fickó szerint csak az utóbbi harmincöt év hozta meg azt, hogy az emberiség értelmesen foglalkozzon az általa *nyelvi ösztönnek* nevezett kérdéssel:

Mert én nem az angol nyelvről vagy bármelyik másik nyelvről kívánok írni, hanem egy sokkal alapvetőbb dologról: a nyelvtanulás, a beszéd és az értés ösztönéről. A történelemben most először kínálkozik alkalom, hogy erről érdemben lehessen beszélni. Mintegy harmincöt évvel ezelőtt új tudomány született, melyet most úgy hívnak, hogy „cognitive science” (a megismerés tudománya). (Pinker, 1994:17.)

Ilyen állítással bizony mellbe lehet vágni valakit, aki mintegy huszonöt évszázadnyi nyelvészeti bölcsesetről igyekszik számot adni! A harmincöt év azt az időt jelenti, ami Chomsky földreszállása óta telt el. Nevetséges állítás, hiszen jól tudjuk, hogy az emberiség (legalábbis európai szemszögből) a nyelv ösztön kérdésével kétezer éve foglalkozik, és ez alatt számos jó megoldás közelébe került. Csak arra a tényre szeretnék utalni, hogy már a görögöknél is az volt a fő kérdés, hogy a nyelv *fizikai-e* avagy *thészei*, tehát hogy a nyelv a természettől való, vagy pedig az ember hozza létre. Aki arra kíváncsi, hogy az „ösztön” szó hol fordul elő a nyelvvel összefüggésben, megtalálhatja Condillacnál (1746), az imént idézett szövegrészben. Chomskyt kétszáz évvel megelőzve Condillac „ösztöne” a szánalom ösztöne, de nála ez a nyelv alapja, ennél fogva tehát nyelv ösztön is. És Humboldt 1820-ban „az értelem intellektuális ösztönének” nevezi a nyelvet.

Pinker másutt is nemegyszer elferdíti a történelmet, mint például amikor kijelenti, hogy „a nyelvi jel önkényes volta” szerinte Saussure által mondott ki, tehát a huszadik század elején, holott mindenki tudja, hogy ez egy arisztotelészi alapelv, melyet az imént említettünk is: a *kata synthéken* a *De interpretatione*-ből.

Ennel szembe ellenére végigolvastam a könyvet, és nem bántam meg. Egyszerűen ellenállhatatlan. Diadalittas hangjának az az oka, hogy sikerült bizonyítékot találnia arra: a nyelvi ösztön igenis létező valami, hogy a nyelv egy különálló, genetikailag adott szerv. Ennek a diadalézésnek csodálatosan ad hangot az a fergetegesen szórakoztató kétoldalnyi rész, melyben Pinker az elefánt ormányához hasonlítja a nyelvet (Pinker 1994:332/333, lásd a tanulmány függelékét).

Vége bizonyított birtokában vagyunk, hogy létezik velünk született nyelvi ösztön, méghozzá az általunk „Gopnik-estnek” nevezett esetről kiindulva. A pszicholingvisztikával foglalkozó M. Gopnik felmérést végzett egy brit családban, melynek több tagja is egy *special language impairment* (SLI) néven emlegetett nyelvi kórban szenvedett: a család egyes tagjai képtelenek voltak megkülönböztetni olyan nyelvtani kategóriákat, mint szám, igeidő és -szemlélet, aminek következtében ilyesféle mondatokat alkottak (idézet Pinkertől 1994:49).

Ez egy repülő pinyék ők.

Emlékezett, hogy a minap megüti magát.

A szomszédok felhívják a mentőt, mert az ember lezuhan a fáról.

A fiúk négy kekszetet esznek.

Carol sírdogál a templomban.

Már korábban is megfigyelték, hogy ez a kór egész családokat érint. Ez az eset azonban teljesen nyilvánvalóvá tette, hogy (1) a kór nem függ össze szellemi fogyatékossgal (a betegségben szenvedő családtagok szellemi képessége egyébként teljesen normális) – ami igazolja azt a gyanút, hogy a nyelvi készségek függetlenek az általános intelligenciától –, és hogy (2) a családot sújtó kór teljesen a hagyományos Mendel-féle törvény szerint öröklődik.

Ez azt jelenti, hogy – a szerv fogyatékossga alapján – most már bizonyítható, hogy igenis létezik velünk született „nyelvi ösztön”. De miért olyan nagy dolog ez? Miért örül Pinker ennyire? Abban áll a nagy diadal, hogy immár genetikai bizonyíték is van arra, amit Pinker szellemi atyja, Noam Chomsky mindig is állított. És ez mindjárt kettős diadal, mert magán Chomskyn is tútesz, aki nem volt hajlandó empirikus igazolást keresni állítására.

Chomsky, aki megoldást keresett „a nyelv megtanulásának” problémájára, már pályájának legelején – évtizedekkel ezelőtt! – abból indult ki, hogy létezik velünk született egyetemes nyelvtan. Hadat üzent a nyelv elsajátításával kapcsolatos behaviorista felfogásnak, mely két egymással összefüggő feltevésen alapult, nevezetesen, hogy a nyelv először is az általános intelligencia része, és – egy genetikailag adott menetrend szerint – más ismeretekkel együtt sajátítható el, és hogy – másodszor – az első nyelv elsajátítása (a második nyelv teljesen más lapra tartozik!) – a környező empirikus nyelvi anyag szabályainak elvonatkoztatásából és általánosításából áll. Chomsky azonban arra keresett választ, hogy a kisgyerekek miként képesek arra, hogy helyes szabályokat szűrjenek le (mert valójában ez történik) a hibákkal tűzdelt empirikus anyagból, szüleiknek sok-sok hibás mondatából. Miként képesek olyan mondatokat megérteni és alkotni, amelyeket addig még egyszer sem hallottak. A behaviorista lélektan ingerre és válaszra (*stimulus-response*) épülő mechanizmusa semmiféle magyarázattal nem szolgál erre a csodára. És az idealista lélektan feltevései – mint az emberi kreativitásról szóló feltevések – sem visznek messzire. Ezért Chomsky mindig abból indult ki, hogy létezik olyan egyetemes nyelvtan, mely meghatározza a nyelvtan (szintaxis) alapelveit és amely lehetővé teszi egy adott nyelvi környezet adott nyelvtani szabályainak – felületi jelenségeként való – elsajátítását.

Chomsky rendre elzárkózott attól, hogy a darwini szemléletbe ágyazza hipotézisét, tehát hogy a természetes kiválasztódás eredményének, különösképp pedig hogy egy korábbi „protonyelvi” szervből származónak tekintse a nyelvi szervet (ahogy az elefánt ormánya az emlős orrának speciális fejlődése révén alakult ki). Inkább azt gondolta, hogy a nyelvi szerv készen kapott jelenség.

A Gopnik-eset azonban már minden kételyt eloszlat: bizonyítja, hogy nyelvtani mivoltában a nyelv csakugyan velünk született adottság, s biológiai, genetikai bizonyítékkal támasztja alá Chomsky feltevéseit. És miután ez immár biológiai ténynek tekinthető, Pinker habozás nélkül beleágyazza a darwini szemléletbe (amit Bickerton már elő is készített), és a természetes kiválasztódás eredményének tekinti a nyelvi ösztönt, mint minden egyebet – akár csak az elefánt ormányát.

Igencsak mellbe vágott ez a történet, mivel mindeddig azt tartottam érvényesnek, amit az általános empirista elmélet mond, vagyis hogy a nyelv az általános intelligencia része, és ezért kulturálisan ennek az általános képességnek az alapján sajátítható el. Mivel azonban nem állt módomban kétségbevonni az új felfedezések megbízhatóságát – különösen a Gopnik-esetet tekintve, amely bizonyítja egy külön nyelvi szerv létezését –, inkább hagytam, hogy félre-söpörjön Pinker lelkesedése. Ezért úgy éreztem, az a

természetes, ha elfogadom a dolgot, legalábbis amíg nincs ellenbizonyíték – és hogy fel kell tennem magamnak a kérdést, vajon milyen következményekkel jár ez az elmélet a nyelv eredetét firtató, a lányokról és juhokról szóló történetek fényében.

Mégsem fogadom el teljesen Pinker történetét. Fenntartom kritikámat több olyan mozzanat és kiegészítő feltevés kapcsán, melyek érthetőek ugyan, de nem szükségszerűen következnek elméletének alapgondolatából. Mert Pinkernél az is megmutatkozik, hogy milyen veszélyekkel jár a nyelv biológiai elmélete: az a biologizmus, mely ott is egyetemességre tör, ahol erre semmi szükség. Először is Pinker számára a „nyelv” kizárólag kombinációs mechanizmus, szintaxis. Ez érthető is, hiszen Chomskyból kiindulva a nyelvtan és a mondat tan jelenti a nyelvnek azt a szeletét, amely velünk született. A „nyelv” ezért nem egyenlő a „szavakkal”, a világ leképezésével, a szemantikával. A következő lépés azonban nem elfogadható és teljesen szükségtelen: mivel a „nyelv” kombinációs mechanizmussá szűkül, Pinker úgy véli, hogy teljesen meg kell szabadulni a szavaktól. A szavakat, a világ leképezésének legfőbb eszközét, egyszerűen kirekeszteni a nyelvészetből. Be szeretné bizonyítani, hogy a szavak csupán látszatra hordozói a világ megismerésére irányuló szempontoknak, ezzel szemben a leképezés és fogalomalkotás – akár csak a szintaxis – valójában maga is egyetemes folyamat, mely az emberek egyetemes gondolati tevékenységként egy egyetemes fogalmi hálózat, a „gondolat nyelve” révén megy végbe. Ezzel a lépéssel tagadja az egyes „világnézetek” – Lakoff példáján futólag szemléltetett – létezését, és teljesen fölöslegesen radikalizálja az alapvető biológiai feltevéseket. Semmi akadálya, hogy higgyünk a velünk született szintaktikus képesség létezésében (és puritán szigorral nevezzük akár „nyelvet”), és emellett megőrizzük az egyes történetileg kialakult fogalmak helyét is. Annak sincs akadálya, hogy higgyünk egyfajta egyetemes fogalomalkotás lehetőségében, ha – annak mintájára, hogy az egyetemes szintaxishoz minden nyelv hozzáadja a sajátját – az egyetemes fogalmisághoz mi is hozzáadjuk az egyes nyelvek szemantikáján alapuló, történetileg kialakult fogalmiságot. Semmi szükség radikális univerzalizmusra, és arra sincs szükség, hogy a nyelvek közti különbséget leszűkítsük az anyag szintjére.

Most azonban vizsgáljuk meg, hogy milyen következményekkel jár ez, mely a velünk született „nyelvi ösztön” felfedezésén alapul, milyen következtetéseket lehet levonni a 18. századi gondolkodás fényében: a sors iróniája, hogy ez a forradalmi újdonságként ható elmélet valójában hirtelen pálfordulással

visszatér mindahhoz, amittől a 18. század – főként empirista filozófiája igyekezett megszabadulni. Ha – ahogy mondani szokás – a 18. század fősodra megteremti a modernitást és a tudományos gondolkodást (Galilei és Newton nevét tűzve ki zászlajára), akkor ezt a nyelvelméletet bátran nevezhetjük posztmodernnek (ami, akárcsak az építészetben, visszatérést jelent a premodernhez is). Szerkezetileg Descartesra, a Bibliára és Arisztotelészre vezethető vissza, vagyis a 17. századi gondolkodásnak arra az uralkodó hármására, melyet darabjaira akart szedni a felvilágosodás.

(1) *Descartes*: A velünk született nyelvtan tételezésével máris Descartes velünk született eszméihez lyukadtunk ki ismét (esetünkben természetesen modern, biológiai értelemben). Chomsky már pályájának legelején is, és a nyelvészeti felfogását övező nimbusz növekedésével egyre inkább visszatért ide. A Darwin utáni időkben természetesen már nem Istentől, hanem a Természettől adottak a megismerésnek ezek a velünk született eszközei. Amennyiben a Gondolat nyelve velünk született adottság, akkor a Testnek nincs különösebb jelentősége (utaltunk már arra a tényre, hogy „az érzékeknek”, vagyis a konkrét nyelvi anyaggal való empirikus találkozásnak, alig-alig van jelentősége azoknak az alapvető szintaktikai vonatkozásoknak az elsajátításában, amelyek születéstől fogva adottak). Amennyiben a Gondolat nyelve egyedül az embert megillető genetikai ajándék (nem pedig egy fokként különböző kommunikációs eszköz), akkor áthidalhatatlan a szakadék ember és állat között (a majmokkal végzett nyelvtanítási kísérletek azon a feltevésen alapultak, hogy csak fokkénti különbségről van szó, és nincs áthidalhatatlan szakadék köztünk és rokonaink között, míg a Chomsky-hívek élesen bírálják ezeket a kísérleteket).

(2) *A Biblia*: A különálló, genetikailag adott nyelv nemcsak hogy isteni adománynak tekinthető, de a biológiai alapú univerzalizmus jegyében egyúttal visszatérést jelent a Babel előtti emberiség „egy nyelvéhez” is: az egyetemes nyelvtan a „Gondolat nyelvével” egyetemben azonos a Paradicsom nyelvével.

(3) *A nyelvi különbségek értelmezése* – mely a 18. századi nyelvészeti gondolkodás legnagyobb vívmánya – ismét az arisztotelészi modellre korlátozódik: a világ (*res*) fogalmi leképezése (*conceptus*) egyetemes jellegű: a „Gondolat nyelve” révén megy végbe. A fogalmakat az „egyetemes nyelvtan” fűzi össze, és a mondatok egyetemes mélystruktúrája csak a fonetikai megvalósítás tekintetében különbözik az egyes nyelvekben (és ezek a különbségek csupán azért léteznek, hogy a mélystruktúrákat közölni lehessen másokkal, vagyis a kommunikáció és a megismerés teljesen hagyományos különválasztásával van dolgunk). Visszatértünk oda, hogy a nyelvi különbséget pusztán az anyag szintjére leszűkítve értelmezzük:

Mivel a szemantika száműzetésbe kényszerült, vagyis kimondatott, hogy a nyelv nem más, mint egyetemes kombinációs eszköz, nincs többé létjogosultsága a nyelvek fogalmi különbözőségének sem. A szemantikai különbözőség „arisztotelészi” felszámolása egyúttal visszatérés a különbözőség megbélyegzéséhez, a bábéli mítosszal összhangban, mely büntetésként tárja eléink a különbözőséget – nem pedig a megismerés bőségeként, amivé viszont megteszi a 18. századi leibnizi irányzata (és Lakoffnál, a különbözőség szemantikájában, meg is marad annak).

Biológiai-nyelvészeti felzárkózásom második állomását az jelentette, hogy elolvastam John Maynard Smith és Szathmáry Eörs egy, még kiadatlan könyvének 17. fejezetét. Ez a fejezet a nyelvről, a könyv maga az életről szól. A könyvnek ez az utolsó fejezete, és úgy beszél a nyelvről, mint az evolúció utolsó nagy genetikai átalakulásáról. Mivel ez a fejezet főként Pinker és Bickerton (1990) nyelv eredet-elméletén alapul, többé-kevésbé ugyanazzal a történettel találkozunk itt is: Maynard Smith és Szathmáry beszámolójának középpontjában a Gopnik-féle eset áll, mint a nyelv genetikai eredetének – nem egyedüli – de perdöntő bizonyítéka. Ennél fogva nem az a legfontosabb, hogy mit mondanak e kiváló biológusok a nyelv eredetéről, hanem az a tény, hogy mondanak róla valamit, hogy ilyen hatalmas fontosságot tulajdonítanak a nyelvnek az élet történetének általuk megalkotott szintézisében: mivel a számomra – mint már említettem – a nyelv mindig is főként kulturális jelenség volt, már annak pusztán tényén is nagyon meglepődtem, hogy a nyelv kérdésére bukkanok az élet történetének szintézisében. De ez természetesen azoknak a felfedezéseknek köszönhető, amelyekre Pinker könyve épül, logikusan következik például a Chomsky-féle hipotézisek genetikai igazolásából: a nyelv biológiai jelenség, ennélfogva a biológusoknak is írniuk kell a nyelvről.

A második meghökkentő dolog az volt, hogy ugyanaz a diadalézés honolt itt is, mint Pinkernél, ugyanaz a mély megelégedés afőlött, hogy a nyelvnek van genetikai alapja. De ennek a diadalézésnek mégsem lehetett ugyanaz az oka. Maynard Smith és Szathmáry nem sorolható a Chomsky-hívek közé, akiket boldogsággal tölt el, ha bizonyítást nyernek legalapvetőbb hittételeik. Nem, az ő diadalézésüknek bizonyára más a magyarázata.

(1) Elárultam a Gopnik-esettel kapcsolatos kételeyeim. Az volt a kérdésem, hogy az eset valóban bizonyítja-e, amit Gopnik és Pinker bizonyítani akar vele, tehát a velünk született nyelvtani adottság, vagyis amolyan „nyelvtani gének” létezését, és hogy önmagában elegendő bizonyíték-e ez az eset. Egyértel-

műen igenlő választ kaptam. A Gopnik-féle családban tapasztalt nyelvtani állapotok, helyesebben hiányosságok egyértelműen genetikai tényállásokra vezethetők vissza, és ha a leszármazathatóságnak csak egyetlen színtiszta példája van, az már elegendő bizonyíték.

(2) Miért tölti el őket akkora örömmel, hogy létezik velünk született különálló nyelvi szerv? Erre azt a huncut feleletet kaptam, hogy a genetika művelőit örömmel tölti el a tény, hogy kitágult a genetika birodalma, a természettudóst pedig az, hogy a „természet” immár kiterjeszhető olyasvalamire, ami korábban kizárólag a „kultúra” fennhatósága alá tartozott. A diadalézés a tudományág mélysegesen imperialista irányultságát tükrözi.

Ha a természet legyőzi a kultúrát, akkor szükségképpen felvetődik két további kérdés, melyek a 18. századi vita legizgalmasabb tétjére kanyarodnak vissza:

(3) Ha a természet legyőzi a kultúrát, az vajon egyet jelent azzal, hogy a materializmus legyőzi az idealizmust? A tudós igennel válaszolt, mert abban az értelemben legyőzi, hogy igazolást nyer a természettudomány alapvető materializmusa, az a meggyőződés, hogy mindennek anyagi alapja van. Erről szól a természettudomány: meg akarjuk találni a dolgok anyagi alapját. Esetünkben a nyelv genetikai alapjának igazolása nem pusztán a behaviorizmus vulgármaterializmusát dönti romokba, hanem egyúttal megrendítő csapást mér „az emberi kreativitásról” szóló idealista felfogásra, mely minden anyagi alapot nélkülöz.

(4) Utolsó, legfontosabb, legfelvilágosultabb, legtizennyolcadik századi kérdésem így hangzott: Vannak-e *etikai* vonzatai annak, hogy felfedezték a nyelv genetikai alapját, van-e ennek bármi kihatása az emberi szabadságra? A válasz pedig az volt, hogy igen is, meg nem is. Ha a kultúra „szabadságot” jelent abban az értelemben, hogy „az ember teremt meg és nem a természet rója rá” – ahogy a klasszikus értelmezés szembeállította egymással a szabadság birodalmát (*das Reich der Freiheit*) és a szükségszerűség birodalmát (*das Reich der Notwendigkeit*) –, akkor a velünk született nyelvi adottság kevesebb „szabadságot” jelent. Mivel azonban a velünk született képesség rendkívül általános és elvont, és egyben utat nyit a társadalmak és egyének nyelvi kreativitásának, mintegy feltárva annak hatalmas birodalmát, bajos volna úgy tekinteni ezekre a biológiai alapokra, mint a szabadság gátjaira. A nyelv biológiai alapjai sokkal inkább az emberi kultúra lehetőségének feltételeit biztosítják, s ezért épp bennük nyilvánul meg a szabadság.

Kérdésem azonban főként arra irányult, hogy a velünk született nyelvi ösztön jó vagy rossz dolog-e, hogy vannak-e *politikai* kihatásai ennek a felfedezésnek. A 18. századdal ellentétben sorsdöntő politikai

kérdések (mint a demokrácia és a királyság alternatívája) természetesen nem forognak kockán. De tagadhatatlan, hogy a genetika és az örökletesség megvitatása most is, mint mindenkor, fontos politikai kérdéseket vet fel. Nem lehet nem észrevenni, hogy az egész téma körül óhatatlanul ott kísért a rasszizmus szelleme. John Maynard Smith nem adott közvetlen választ, de közvetetten megválaszolta kérdésemet:

Amikor nemrégiben néhány genetikus bizonyítékot talált arra, hogy a homoszexualitás genetikai eredetű, felmerült ugyanez a kérdés. A genetikus politikai értelemben azt a választ adhatja, hogy a szexuális irányultság genetikai eredetének igazolása nagy nyereség minden érintett személy számára, hiszen leveszi róla a személyes és a társadalmi bűn terhét. Senki sem „választja” a homoszexualitást, és ezért nincs is szükség arra, hogy bármifajta társadalmi nyomással büntessék, vagy hogy megpróbálják átnevelni az érintetteket. Ez nem valami rossz szokás – nem is tartozik a szokások közé –, hanem csupán egyike az emberi lét lehetőségeinek. És ha ezt megveti valaki, az éppolyan rasszista, mintha a nőket, vagy a más bőrpigmentációjú embereket, vagy a balkezeseket, vagy a vérzékenységekben szenvedőket, vagy a két méternél magasabb termetűeket stb. vetné meg. Ebben az értelemben jó dolog, hogy sikerült bizonyítani a homoszexualitás genetikai eredetét, mivel feltétlenül több szabadságot jelent, felszabadítja az érintetteket a társadalmi korlátozások és elnyomó intézkedések alól. Másfelől azonban fel lehet használni ezt a tudást manipulatív visszaélésekre is, rasszista elméletek alapján: egy perverz kormány megtilthatná a házasságkötést az olyan emberekkel, akiknek a családjában előfordul a homoszexualitás, vagy – mint a náci Németországban – megsemmisítő táborkba toloncolhatná a homoszexuálisokat. A kettős válasz jól mutatja, hogy – Maynard Smith munkatársa, Jablonka Éva szavaival élve – a gének nem sorsot, hanem kihívást jelentenek, kihívást a – jó vagy rossz – politika számára.

Záró megjegyzések

(1) Nem bánom, ha a nyelvről – helyes érvek alapján – bebizonyosodik, hogy velünk született adottság. Ami velünk született, az nagyon általános és elvont – vagy alapvető – dolog, és semmiképpen sem szab határt a kulturális kreativitás hatalmas birodalmának, csupán természetes alapjául szolgál. Talán a lánknak nevezett genetikai adományhoz fogható leginkább, mely biztosítja a járás és a táncolás lehetőségének alapfeltételét.

(2) Nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy amit itt genetikai értelemben „nyelvnek” nevezünk, az nagyon speciális dolog: csak azt a kombinatorikus eljárást érthetjük alatta, amely értelmes láncolatokká alakítja át a gondolatot. Ez természetesen

korántsem képes kimeríteni a „nyelv” fogalmát, mivel annak a rendkívül bonyolult tevékenységnek a szintaktikai oldalára szűkíti le, amit „nyelvnek” szoktunk nevezni. Az emberi „nyelvet” „teljes körűen” meghatározó fogalom rendszerint három funkciót foglal magában: ötvöződik benne (a) a leképező avagy információkat lehívó rendszer a (b) kommunikációs funkcióval, és ezáltal bevetésre kerül (c) az a kombinatorikus mechanizmus, melyet „nyelvnek” nevezünk ebben az értekezésben.

(3) Mivel ez a leszűkítés nem nevezhető kielégítőnek, továbbra sem tudok szabadulni egynemely „felvilágosult” vagy romantikus előítéleteimtől, melyek fel-felmordulnak lelkeim biológiailag felvilágosultlan mélyén, és nem tűrik, hogy ne tegyem fel az alábbi három kérdést:

(a) Hová lettek a *fogalmak*? Vagy: hová lett a *szemantika*, vagy: hová lett a *mennydörgés*, hová lettek az *almák* és a *juhok*? (b) Hová lett a test többi része? Hová lett a nyelv összes többi nélkülözhetetlen biológiai kelléke, a kiegyenesedett testtartás, az agy térfogata és lateralizációja, a hangképző szervek, különösen a gége speciális kialakulása, hová lett a hang és a fül, és főleg: (c) Hová lett a másik ember? Vagyis: hová lett a kommunikáció, hová lettek a *lányok* (vagy a *fiúk*)?

Ha mindez átkerült a pre-lingvisztikába (ahogy Pinkemél, 1994), akkor máától kezdve a pre-lingvisztika szenvedélyes kutatójának tekintem magamat.

Függelék

A nagy bummm

Az elefánt ormánya 180 cm hosszú és 30 cm vastag, s a benne lévő izmok száma hatvanezer. Az elefánt fákat tud kitépni vele, halomba tudja rakni a fűrészfát, és hatalmas gerendákat tud egymás mellé illeszteni, ha hídépítésre fogják be. Ormányát ceruza köré tekerve jeleket tud róni a papírra. Az ormány hegyén lévő két izomnyúlvánnyal ki tudja húzni a tövist, gombostűt, és fémpénzt is fel tud csippenteni, üveget tud bontani, kedvére kipiszkálja a tolézarat, hogy elrejttesse ketrecének valamely szegletében, és olyan erősen fogja vele a csészét – ügyelve azért, hogy el ne törjön –, hogy csak egy másik elefánt tudná elvenni tőle. Az ormány hegye olyan érzékeny, hogy az elefánt behunyt szemmel is felismeri a tárgyak alakját és tapintását. A vadon élő elefántok fűcsomókat tépnek ki ormányukkal, hogy ledörzsöljék a térdükre ragadt koszt; az ormányukkal rázzák le a kókuszdiót a pálmafáról, és hintik be porral testüket. Ormányukkal kifürkészik, nem rejt-e csapdát a talaj, kutatásnak, és kiszippantják belőle a vizet. Sétát tesznek mély folyók fenekén, vagy tengeralattjáró módjára mérföldeket úsznak a vízben, búvárpipának

használván ormányukat. Trombitálva, hűmmögve, bőgve, dorombolva, dörmögve, földre koppantással fémes zörejt hallatva társalognak ormányukkal. Olyan szaglőidegeket rejt az ormány, melyek leleplezik a fűben rejtőzködő óriáskígyót, és érzékeli a mérföldnyire lévő táplálékot is.

A ma élő összes állat közül csak az elefánt rendelkezik ezzel a rendkívüli szervvel. Legközelebbi ma is élő rokona a szirti borz, amely megtévesztésig hasonlít egy jól megtermett tengeri malacra. Ez idáig nyilván fel sem merült az olvasóban, hogy milyen különös és egyedülálló dolog az elefánt ormánya. Nem akadt még biológus, aki erre szót fecsért volna. De képzeljük el, mi lenne, ha a biológusok egyike-másika felcsapna elefántnak. Ormányuk egyedülálló voltán tűnődve alighanem feltennék maguknak a kérdést, hogy miként alakult ki épp őnáluk, hiszen egyetlen más élőlénynek sincs ehhez fogható szerve. Bizonyára keletkezne táborukban egy olyan iskola, amely a szirti borz és az elefánt közti távolság csökkentésére törekedne. Mindenekelőtt rámutatnának, hogy az elefánt és a szirti borz DNS-állománya mintegy 90%-ban egyezik, és ezért nem is lehet olyan nagy különbség köztük. Feltehetően azt állítanák, hogy az ormány mégsem lehet olyan komplex, mint amilyennek gondolni szokás; könnyen lehet, hogy nem jól számolták meg az izmokat. Sietnének leszögezni, hogy a szirti borznak szintén van ormánya, csak eddig valahogy elkerülte a figyelmet; orrlýuka végül is van neki. Igaz, hogy hiába kísérelték meg rábírni a szirti borzt, hogy orrlýukaival tárgyakat szedjen fel, de az mégiscsak világraszóló eredmény, hogy megtanult fogpiszkálót tologatni a nyelvével, amitől csak fokozatilag különbözik, hogy az elefánt fatörzseket rak halomba vagy táblára rajzol. Az övékkel szembenálló iskola azzal akarná igazolni az ormány egyedülálló voltát, hogy meggyőződésük szerint egy ormány nélküli elefántos ivadékánál jelent meg egyik napról a másikra, egy radikális mutáció eredményeként. Vagy azt mondanák talán, szükségszerű velejárója annak, hogy az elefántnak nagyra nőtt a feje. Szolgálhatnának még egy további paradoxonnal is az ormány kialakulására vonatkozóan: az ormány végtelenül bonyolultabb és összehangoltabb felépítésű annál, mint amilyenre bármely őselefántnak szüksége lehetett.

Talán különösen hangzanak ezek az érvek, pedig valamennyit felhozták már egy másik faj tudósai azzal az ugyancsak komplex szervvel kapcsolatban, amellyel ez a bizonyos faj rendelkezik egységgyedül. Amint ebből a fejezetből ki fog derülni, Chomsky és legkeményebb ellenzője egy dologban egyetértenek: hogy az egyedül az embernél meglévő nyelvi ösztön összeférhetetlennek látszik a modern darwini evolúciós elmélettel, mely szerint úgy keletkeznek komplex biológiai rendszerek, hogy a reprodukálódni képes, véletlenszerű genetikai mutációk láncolata során fokozatosan halmozódnak fel. Tehát nyelvi ösz-

tön vagy nem is létezik, vagy ha mégis, akkor más módon kellett kifejlődni. Miután megpróbáltam meggyőzően bizonyítani, hogy igenis létezik nyelvi ösztön, másfelől bocsánatosnak tartanám, ha mégis jobban hinnének Darwinnak, mint nekem, ezért meg szeretném győzni az olvasót arról is, hogy nincs szükség ilyen választásra. Jóllehet keveset tudunk arról, hogy miként fejlődött ki a nyelvi ösztön, még

sincs okunk kételkedni abban, hogy a legfőbb magyarázat nem lehet más, mint az, ami minden más ösztönre vagy szervre is érvényes, vagyis a természetes kiválasztódás darwini elmélete.

(Steven Pinker, *The Language Instinct*. 332–334.)

FORDÍTOTTALITVÁN PÉTER

I R O D A L O M

1. 18. század

- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1710): „*Brevis designatio meditationum de originibus gentium ductis potissimum ex indicio linguarum.*” In: *Miscellanea Berolinensia*. Berlin: Papeii: 1–16.
- Vico, Giambattista (1744): *Principi di scienza d'intorno alla comune natura delle nazioni* (ed. Battistini 1990; English tr. 1948/86).
- Condillac, Etienne Bonnet de (1746): *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (ed. Porset 1973).
- Herder, Johann Gottfried (1772): *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (ed. Proß 1978, Engl. tr. 1966).
- Rousseau, Jean-Jacques (1781): *Essai sur l'origine des langues* (ed. Porset 1970, English tr. 1966).

2. Újabb művek

- Auroux, Sylvain (1989): „*La question de l'origine des langues: ordres et raisons du rejet institutionnel.*” In: Gessinger/von Rahden (eds) II: 122–150.
- Bickerton, Derek (1981): *Roots of Language*. Ann Arbor: Karoma.
- Bickerton, Derek (1990): *Language & Species*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Bierwisch, Manfred (1994): „*Kommunizieren und Berechnen. Linguistik zwischen Biologie und Geisteswissenschaft.*” In: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Jahrbuch 1992/93: 187–215.
- Danesi, Marcel (1993): *Vico, Metaphor, and the Origin of Language*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Gessinger, Joachim & von Rahden, Wolfert (eds) (1989): *Theorien von Ursprung der Sprache*. 2 vols. Berlin/New York: de Gruyter.
- Hellinger, Marlis (1989): „*Zur Erfindung des sprachlichen Bioprogramms: Der Beitrag der Kreolistik.*” In: Gessinger/von Rahden (eds) II. 329–344.
- Humboldt, Wilhelm von (1994): *Über die Sprache. Reden vor der Akademie* (ed. Jürgen Trabant). Tübingen/Basel: Francke.
- Lakoff, George (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lieberman, Phili (1991): *Uniquely Human. The Evolution of Speech, Thought, and Selfless Behavior*. Cambridge, Mass, etc.: Harvard University Press.
- Maynard Smith, John & Szathmáry, Eörs (1995): *The Major Transitions in Evolution*. Oxford/New York: Freeman.
- Mühlhäusler, Peter (1986): *Pidgin and Creole Linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Pinker, Steven (1994): *The Language Instinct*. New York: Morrow.
- Saussure, Ferdinand de (1916): *Cours de linguistique générale* (ed. Tullio De Mauro). Paris: Payot 1975.
- Sperber, Dan & Wilson, Deirdre (1986): *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Trabant, Jürgen (1990): „*Wilhelm v. Humboldt: Jenseits der Gränzlinie.*” In: Gessinger/von Rahden (eds) I: 489–522.
- Trabant, Jürgen (1990): „*Herder's Discovery of the Earl.*” In: Kurt Müller-Vollmer (ed): *Herder Today*. Berlin/New York: de Gruyter: 345–366.
- Trabant, Jürgen (1994): *Neue Wissenschaft von alten Zeichen: Vicos Sematologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Közép-Európa: a Cseh-tenger?

A szorgos cseh polgár útja Közép-Európába
Dušan Treštk

Čeho nabyl občan pilný...
(Amire szert tett szorgos polgár...) énekelték az osztrák himnuszban, s cseh földön ebből a sorból született a čehona fogalma. A csehona az az ember volt, aki mindig rendesen teljesítette a trónnal és az oltárral szembeni kötelességeit, a törvényes keretek között fontolva igyekezett felvirágoztatni a maga gyönyörű cseh bokrétáját, s minden idegen új módit tiszta szívből utált. Azokban a régi szép időkben, Dub hadnagy alatt a főszolgabíróra és az esperesre volt bízva a gondolkodás, a kurta csehona pedig – a biztonság kedvéért gondolkodás nélkül – kapart. Miközben alaposan meg tudta édesíteni amerikai feleséggel rendelkező világcsavargó professzorok (például T. G. Masaryk) vagy gyanús, újvilágról muzsikálók (A. Dvořák) életét. Család, oltár, trón, a császár őfelsége és a püspöki kar – ebből állt a világos, hagyományos erények világa. Lárifári baloldal meg jobboldal, hisz mindnyájan csehek lennének (napersze az említett professzorok meg hangászok kivételével)!

Ez az a „hagyományokba gyökereztetés, a történelmi, földrajzi, gazdasági és szellemi feltételekhez való kapcsolódás”, amit a mai csehonáknak Josef Lux földművelésügyi miniszter egy cikkében kfnál. („Lidové Noviny”, 1996. szept. 24.) Ez az az út vissza

A prágai Történettudományi Intézet igazgatóhelyettesének a cikke a „Lidové Noviny” 1996. október 15-i számában jelent meg.

Dušan Treštk az egyik vezető cseh történész. Főfőként csattanó rövid írása egy sor kérdést gerjeszt. Először is magával a cikkel kapcsolatban: pusztán ideológiai érveket akar szolgáltatni a csehek látványos és hivatalos kivonulásához Közép-Európából (noha ugyanakkor e kivonulást végrehajtó Václav Klaus akkori, 1996-os kormányának egy – igaz, nem „ideológiai”, hanem csak földművelésügyi – minisztere ellen fródott), vagy pedig valós történelmi kérdéseket feszeget, amelyek éppenséggel megmagyarázzák a cseh külön utat?

Akárhogy is legyen, talán érdemes újra elővenni a nyolcvanas években már lerágottnak tűnt Közép-Európa-csontot, s a rendszer-váltások után megnézni, maradt-e rajta, vagy nőtt-e rá némi hús.

A cikkhez három, a régió történetével foglalkozó történet, egy cseh, egy lengyel és egy magyar hozzászólását közöljük. – A szerk.

Közép-Európába (ami a régi monarchia szinonimája), a „szociális piacgazdaság” biztonságába, az intézményesített hit és az államra támaszkodó tekintély biztonságába. Ez a kis ember biztonsága, aki így megszabadul a döntések terhétől a modern világban, ebben a „makrogazdasági” dzsungelben, az eszmék és a politika káoszában. Mit számít, hogy az efféle biztonságok már rég megdőlték, mások meg most omlanak össze kártyavárként. Lásd a német kormánykoalícióhoz tartozó képviselő ügyét, aki ugyan megszavazta a kormány takarékosági intézkedéseit, amelyek gyakorlatilag megszüntetik az Erhard-féle „jóléti államot”, de azért képviselői fizetése mellé továbbra is felvette a munkanélküli segélyt. A lengyel szenátus az összes varsói templom harangzúgásától kísérve ezzel egyidőben adta vissza újratárgyalásra a parlamentnek azt a bűnös törvényt, amely óvatosan liberalizálná a nők jogát a terhesség-megszakításhoz. Így és pannotikumszerűen ehhez hasonlóan néz ki ma már majd minden olyan hagyományos érték, amelybe a derék jobboldaliak „bele akarnak gyökereztetni”.

Közép-Európa víziója elsősorban a hagyományos katolicizmus felségterülete, amelyik azt reméli, hogy van visszatérés „az oltár és a trón szövetségéhez”, ami oly kitűnően működött a régi Ausztria-Magyarországon. Mindeközben mit sem számít neki, hogy éppen annak a szövetségnek a lelkiismeretét terheli a modern cseh társadalom ateizmusának legalább háromnegyed része. Közép-Európa továbbá a politikai lézengő ritterek fura nyüzsgése, akik a kimérikus Páneurópa jegyében próbálják a monarchiát visszaállítani, mégha esetleg a császár őfelsége nélkül is. A nosztalgizáló irodalmárok Közép-Európa Kávéháza egy fura, a maga multikulturális jellegével együtt önmagába zárt, magánakvaló képlet, amely önként vonult a perifériára, távol e modern világ zajától. Közép-Európa ily módon hol egy nosztalgikus, hol egy programszerű konzervativizmus szinonimája, melyet tömjénfüst és miseruhák susogása kísér.

A valóságos Közép-Európa viszont egyszerűen csak: periféria, amelynek nem Bécs vagy Budapest a jelképe, hanem a galíciai

Csernovic, ez a reménytelenül gusztustalan luk a monarchia slafrokján. Szűcs Jenő Közép-Európát Nyugat- és Kelet-Európa közötti átmeneti régióként jellemzi. Szerinte Nyugat-Európa már kezdettől alulról épült fel, anarchikusan, mint „a szabadság kis köreiből” a területe, míg Európa keleti fele mindig is autoriter társadalom volt, és az is maradt, amit felülről kormányzott a majdnem szentnek tartott császár vagy cár. Európa közepe e két világ között volt lassú stagnálásra ítélt átmenet, különösen a 16. századtól, amikor Európa nyugati része kiterjesztette határait az Atlanti-óceánon túlra, keleti része pedig Ázsia felé kezdett nem kevésbé nagy, bár társadalmi és szellemi hatásában nem annyira jelentős expanzióba. Ekkor vált Közép-Európa igazi peremterületté. Ezt a lemaradást nem hozta be a 19. századi nagy kapitalista modernizáció során sem. Nagy része: Bajorországtól Erdélyig agrárország maradt, amelyik ilyen vagy olyan mértékig az archaikus arisztokrata-klerikális társadalmi struktúrákat konzerválta, egészen a legújabb időkig.

Cseh szempontból a régió nem egységesnek, hanem a fokozatos átmenetek régiójának tűnhet. A cseh területek iparuk fejlettségét tekintve már a múlt század végén inkább nyugathoz, mintsem kelethez tartoztak, s a két világháború között a világ első pár tucat ipari országa közé kerültek. Lemaradásukat már 1860 körül behozták, míg Lengyelország és Magyarország (de végeredményben még Bajorország is) csak 1960 körül. A faluról kiáradó, atomizált „tömeg” nyomására csak ekkor bomlanak fel végérvényesen a mind eredetét, mind tartalmát tekintve arisztokratikus életminták, s kerülnek a helyükre e „sötét tömeg” mintái. 1989 után Európának ez a fele a gulyáskommunizmus „szociálisan nem-piac gazdasága” utáni nosztalgia és a legsötétebb klerikalizmussal karöltve járó vad nacionalizmus között hanyódik.

Csehország közép-európai is, meg nem is. Osztóztott ugyan a kontinens e felének a sorsában, a maga gazdasági és szellemi ereje szerint azonban mindig a Nyugathoz állt közelebb. Az angolszász típusú liberalizmusnak ugyan nincs nálunk nagy hagyománya, de a – mégha baloldali – szabadgondolkodásnak van. Csehországban ugyanis szabadon gondolkodni egyet jelentett azzal, hogy nem csehona módon gondolkodni, s mivel ezt a csehona teret az osztrák katolikus jobboldal töltötte be, azt jelentette, hogy nemkatolikus módon (nem feltétlenül ateista módon), nem-jobboldali módon (nem feltétlenül baloldali módon) és demokratikusan gondolkodni. Mindettől jelenleg némiképp össze vagyunk zavarodva, bár távolról sem annyira, mint lengyel vagy magyar szomszédaink.

A csehonák azonban kihálnak, s azok a diákfiatalok, akik „Filozófia Asszony asztalánál pompás ételekkel ették tele magukat és egész Franciaország kincseit kimerve mint új filozófusok térnek haza”

(ahogy „a cseh Anonymus”, a krónikás Cosmas 1125-ben írta), biztos hogy nem fognak a miniszter úrral együtt visszamenni az áporodott Közép-Európába.

Közép-Európa mint cseh téma?!

Miloš Havelka

„Egy nemzet, amelyik a saját történelmének a betegé”- így jellemezte a cseheket a létező szocializmus idején egy történész. Amit annyiban kellene pontosítani, hogy a csehek nemcsak saját történelmi konstrukcióikba betegszenek bele, hanem abba is, amikor megpróbálnak azoktól megszabadulni. Fura jelenség, amelynek során a történettudomány újra és újra „nemzeti tudománnyá”, anyaga politikai csatározások tárgyává válik.

A modern cseh történelemben ily módon kialakultak a cseh politikai kultúrájának valamiféle „szimbolikus központjai”, amelyek köré azután minden más kérdés szerveződik. Időszakos hullámokban és fázistolódással jelennek meg, de ugyanakkor valamiféle állandóságot is biztosítanak a változásban. Tartós, bár néha csak rejtett jelenlétük és egymáshoz fűződő viszonyuk jellemzi a legjobban a nemzet életének egyes történelmi pillanatait. Hierarchiájuk azonban soha nem tekinthető véglegesnek, viszonyuk soha nem egyértelmű. Az ilyen „szimbolikus központok” közül elsősorban azt kell megemlíteni, amelyekben ismételtelen megjelenik a politikai irány kérdése („Nyugat vagyunk, Kelet, vagy híd a kettő között?”), vagy amelyik kulturális önazonosságunkat megszabja („Kitől eredeztetjük magunkat: Szent Venceltől, Jan Hustól, Szent Adalberttól vagy valaki mástól?”), s ezzel összefüggésben milyen a cseh „nemzeti karakter” (Žižka utódjai vagyunk, vagy a Ferenc József-i idők azon csehonájának unokái, aki annyira ingerli Dušan Třeštíket). S nem utolsósorban ott van az a „centrum”, amelyik a cseh történelmi öntudat forrásait firtatja („A cseh történelem értelme a nemzetben vagy az univerzális emberiségben keresendő?”).

Az egyik ilyen legszívósabban fel-felbukkanó, az először említett „politikai égtájhoz” kapcsolódó szimbolikus középpont Közép-Európa.

Az olyan kitűnő történész, mint Dušan Třeštík, természetesen jól tudja, hogy ezek a szimbolikus középpontok attól függően kapnak más fénytörést, hogy milyen más történelmi, kulturális politikai stb. eseményekkel együtt értelmezzük őket. Ami Közép-Európát illeti, azt hiszem, a fogalom nem intézhető el azzal, hogy túlhaladott, áporodott. Azok a kísérletek ugyanis, amelyek a cseh politika és kultúra kérdéseit közép-európai perspektívában próbálták megoldani, régebbiek, mint maga a fogalom, s akár múltbeli, akár jelenlegi jelentőségük sokkal nagyobb, mint azok a jellemzői, mint amiket Dušan Třeštík akar Josef Lux orra alá dörgölni.

Hogy világos legyen: Třeštík Lux-szal folytatott vitájának politikai-doktriner vonatkozása engem nem érdekel, annál inkább érdekel a cseh szellemtörténet, amelyben a „Közép-Európa szimbolikus középpont” újra meg újra összekapcsolódik az ún. „cseh kérdéssel”, vagyis egy exponált geopolitikai térségben megvalósuló nemzeti identitás kérdésével és a nemzeti lét nem magától értődő jellegének a kérdésével. Összekapcsolódik már František Palacký óta, akinek az 1848-as forradalmas évből származó *bon mot*-ja („Ha Ausztria nem lenne, ki kellene találni”) hosszú időre, tulajdonképpen az egész 19. századra a cseh „politikai pozitívizmus” alapává vált, összebékítve azzal az elképzeléssel, hogy Csehország további léte csak egy erős, modern, föderalizált, s Közép-Európát magába foglaló osztrák-magyar állam keretei között képzelhető el. A cseh politikában a múlt század végén nem csak Josef Kaizl képviselte ezt az álláspontot (a maga *Extra Austriam non est vita* -jelszavával, ami csupán Palacký mondásának egy változata), hanem a „realista” T. G. Masaryk, kicsivel később a szociáldemokrata B. Šmeral, sőt politikai pályájának bizonyos szakaszán még a radikális K. Kramář is.

Feltétlenül figyelembe kell venni azonban azt, hogy Közép-Európán valami mást értettek, mint akkoriban (és még ma is) mondjuk Németországban: éppen a Németországtól való félelem és a csalódás Oroszországban vezetett ahhoz, hogy az Ausztriával való megbékéléshez szélesebb elvi alapokat keressenek. A csehek Közép-Európát elsősorban a napi politika szintjén értelmezték, s lényegében csak az osztrák-magyar geopolitikai egységet értették alatta, kibővítve Lengyelországgal, később Jugoszláviával, s esetleg Észak-Olaszországgal, vagyis Németország nem tartozott ide, legfeljebb talán Bajorország képezhetett ez alól kivételt. Számukra Közép-Európa „mint Kelet-Európa nyugati pereme földrajzi értelemben és Nyugat-Európa keleti pereme kulturális értelemben” (Szűcs Jenő) túl elvont fogalom volt. Ezenkívül Csehország felől Közép-Európát soha nem tekintették olyasvalaminek, ami a maga sajátosságában szembeállítható lenne a Nyugattal, akár tudatosan (amint az néha a „Bildung” német hangsúlyozásával történik, mikoris természetlenül különbséget tesznek kultúra és civilizáció között), akár öntudatlanul, mint valami történelmi külön út lehetőségét.

A múlt század kilencvenes éveitől a cseh „közép-európai pozitívizmusnak” ez a típusa fokozatosan eltűnt. Közép-Európa fogalma az első világháború jelentőségének és eredményeinek abban a Masaryk-féle értelmezésében jelenik meg újra, amit a *Nová Evropa* (Új Európa, 1920) és a *Světová revoluce* (A világforgó, 1925) c. könyveiben adott. Felfogása nem sokat változott, sőt, megmaradtak azok a félel-

mei is, amelyek a fogalommal kapcsolatban eredetileg hangot kaptak a cseh politikában. Masaryk a Friedrich von Naumann-féle nemzeti-liberális felfogással folytatott implicit vitában már az első világháború idején „Mitteleuropa” fogalmát mint „a gyarmatosító pángermán törekvések” fedőnevét, illetve mint „a Németország és Oroszország közötti kis népek zónájába” behatolni igyekvő katonai „Drang nach Osten”, Keletre nyomulás eszmei kifejeződését leplezte le. Masaryk számára Közép-Európát a szó igazi értelmében ez a gyarmatosítástól fenyegetett zóna jelenti, s politikai jövőjét ennek megfelelően kell biztosítani az új (azaz radikálisan demokratikus) Európában, vagyis azzá kell tenni, ami eredetileg is volt, tehát a nyugati Európa részévé. Közép-Európa hasonló felfogásával találkozhatunk persze Masaryk egyik legnagyobb hazai ellenfelénél, a történész Josef Pekařnál is. Számára a fogalom szilárd alapot nyújt a kiegyezés óta kibontakozó „balkáni” és „szláv-ellenes” magyar politika bírálatahoz, amely politika nemcsak az első világháború kitöréséért, hanem az osztrák-magyar monarchia felbomlásáért is felelős.

Masarykhoz kapcsolódott, s annak Közép-Európa-felfogását népszerűsítette *Stará a nová střední Evropa* (A régi és az új Közép-Európa, 1929) c. könyvében Kamil Krofta, a történész és későbbi külügyminiszter. Krofta a kérdéskört megpróbálta kiszélesíteni az ún. kis antant (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia szövetsége, és a szövetségbe sokáig belépni igyekvő Lengyelország), valamint a „közép-európai egyensúly” és az egyensúlyt veszélyeztető tényezők kérdéseivel.

A második világháború és az azt követő események megerősíteni látszottak a Németország és Oroszország közötti térség kis népeinek függetlensége iránt érzett cseh aggodalmakat. Egyesek szerint Duna-menti federáció gondolatával rövid ideig az emigrációban lévő E. Beneš is kacérkodott.

A fogalom Csehországban persze a hetvenes évekkel kezdődően indult virágzásnak, s nem is csak William M. Johnston, Carl Shorske és mások munkáinak, mégcsak nem is Milan Kundera kicsivel későbbi híres esszéjének köszönhetően. Csehszlovákia 1968-as szovjet megszállása után a Közép-Európához-tartozás a kulturális identitás kompenzálására alkalmas témaként jelent meg. Közép-Európa korábbi, politikailag és gazdaságilag belsőleg nem egységes és ugyanakkor állandó külső nyomásnak is kitett fogalma most kezdte kibontani a maga természetes módon kialakult, valóságosan létező, és elsősorban a kultúrában termékeny egységes mivoltát. Először Karel Kosík volt az, aki a hatvanas évek közepén írt esszéjében elképzelte Kafka Josef K.-jának és Hašek Josef Švejkjének a találkozását,

amint az első lépked fölfelé kivégzésének színtere felé a prágai Petřín dombos Neruda utcáján, a második pedig mint szimuláns ugyanezen az utcán viszi lefelé a katonai kíséret a várbeli katonai kórházból a karlíni kaszányába, ami szimbolikusan úgy is felfogható volt, mint a cseh, zsidó és német elem közép-európai találkozásának újszerű interpretációja. Kosík 1969-ben még egyszer visszatért a témához, de a „*Literární noviny*”-ba írt kulturológiai fejtegetéseit a hivatalos hatalom hamar betiltotta.

A cseh másként-gondolkodók körében csak sokkal később, a peresztrojkát közvetlenül megelőző nyolcvanas években éled újjá az osztrák-magyar kulturális és politikai Közép-Európa képzete, s megintcsak kompenzálásként, a cseh-német viszony újratárgyalásának a keretében.

Tehát egyáltalán nem úgy fest, hogy a Közép-Európáról több mint száz éve folyó cseh vita azzal lenne túlterhelve, ami nem a történelem, hanem az ideológus Dušan Třeštík a leginkább zavarja, hogy ugyanis „a hagyományos katolicizmus felségterülete”, hogy „politikai lézengő ritterek fura nyüzgése”, s hogy „hol egy nosztalgikus, hol egy programszerű konzervativizmus szinonimája”.

Történelem és politika, avagy leírjuk-e Közép-Európát? Maciej Janowski

Rendkívül megtisztelőnek éreztem a „2000” felkérését, hogy vegyek részt a Közép-Európáról szóló vitában. Mikor azonban elolvastam Dušan Třeštík professzor érdekes vitaindítóját, habozni kezdtem: egy alkalmi szöveget számomra ismeretlen cseh politikai vitában méltányos-e történettudományi megnyilatkozásnak tekinteni, s érdemes-e állást foglalnom a kérdésben nekem, aki ugyan Közép-Európa történelmével foglalkozom, de akinek Třeštík professzor és J. Lux vitájáról halvány fogalmam sincs?

Némi tündés után arra jutottam, hogy igen, teljesen méltányos, mégpedig a következők miatt: mint minden állampolgárnak, természetesen a történésznek is joga van részt venni a politikában, s arra is, hogy a történelemben keressen magának nézeteit alátámasztó érveket. A múlttal foglalkozó szövegeit azonban nem mentesítheti a kritika alól azzal, hogy e szövegek politikai funkciót töltenek be, s a bennük alkalmazott történelmi érvelés csupán alkalmi-gyakorlati jellegű. Egy történész, akár akarja, akár nem, mindig mint történész lép fel, ezért az olvasónak joga van Třeštík professzor szövegéből történettudományi tételeket kikövetkeztetni, függetlenül azok konkrét politikai kontextusától.

Ha jól értem a szerző szándékát, két tételről van szó. Az első szerint Közép-Európa fogalma (abban az értelemben, amelyet Szűcs Jenő tulajdonított neki)

nem alkalmas Csehország, Magyarország, Lengyelország és a környező országok történelmének a vizsgálatához, mert ezeknek az országoknak a történelmében jelentősebbek a különbségek, mint a hasonlóságok. A második szerint a Habsburg-monarchia a konzervatív, nacionalista és Nyugat-ellenes nézetek kibontakozásának kedvezett.

Sajnos, egyikkel sem érthetek egyet.

Nem létezett Közép-Európa, mint a kelet és nyugat közötti átmeneti sáv, mondja Třeštík professzor, mert az átmenet folyamatos volt, s Csehország ennek a *continuum*-nak a nyugati felén helyezkedik el. Valóban így lenne? A történelemben általában is persze csak *continuumok* léteznek, mégis, vizsgálódásainkat el kell valahogy határolni területi, időrendi vagy tematikai szempontok alapján. Ezek az elhatárolások nem mindig apriorisztikusak; néha magukból a történelmi eseményekből következnek. A történelem szövege egy, de vannak rajta ráncok, redők. Úgy gondolom, hogy Csehország e szövegnek ugyanazon az oldalán található, mint Lengyelország és Magyarország.

Třeštík professzornak abban természetesen igaza van, hogy Csehország társadalmi struktúrája a 19. században és a 20. század első felében „nyugatiasabb” volt, mint Lengyelorszáé vagy Magyarorszáé. Azonban ellenpéldát találni sem nehéz: a 19. századi cseh politikai és társadalmi eszméket könnyebb megérteni a lengyel, magyar vagy akár a orosz helyzet, mint a „nyugati” modell (ha ilyen egyáltalán létezik) fényében.

Őszinte leszek: természetesen nem tudom biztosan, hogy Közép-Kelet-Európa kategóriája (magam inkább ezt használnám a Közép-Európa helyett) használhatóbb-e Csehország és más országok történelmének a leírására, mint egyéb kategóriák. Azt gyanítom, hogy igen, de bebizonyítani ezt csak sok összehasonlító monográfia tudhatja. Fogadjuk el azonban egy pillanatra, hogy Közép-Kelet-Európának mint kutatási kategóriának semmi köze a történelmi anyag valódi „ráncaihoz”, hanem mesterséges, apriorisztikus konstrukció. És akkor mi van? Vagy Třeštík úgy véli, hogy a történettudományi narrációt (Lengyelországban ugyanúgy, mint Csehországban) meghatározó alapkategória: a nemzet illetve a nemzeti állam kategóriája nem ugyanannyira apriorisztikus, mint Közép-Kelet-Európa kategóriája? Hisz az ugyan csak a 20. századi viszonyok visszavetítése a múltba, mikoris mindenütt nemzeti ellentéteket kerestek (például a lengyelek és a német keresztlovagok viszonyában, vagy a cseh rendek 1618-as lázadásában), s ugyancsak számos balsikerű történelem-magyarázatot eredményezett. Parafrazeáljuk Palacký-t: ha Közép-Kelet-Európa nem létezne vagy nem létezett vol-

na mint társadalmi vagy politikai valóság, a történet-tudománynak akkor is sürgősen ki kellene találni, hogy kitörhessen a nemzetállamok kutatásának bővös köréből, hogy elvethesse azt a finalizmust, amely a történelemben csupán egy olyan folyamatot lát, amelynek megkoronázása a modern lengyel, magyar, cseh vagy szlovák nemzet és állam létrejötte – és igazságot szolgáltatson azoknak a népeknek, vidékeknek és kultúráknak, amelyek nem voltak képesek modern nemzetállamot létrehozni, de évszázadokon át teljes-jogú összetevői voltak a földrésze eme részét képező mozaiknak.

Térjünk át a második kérdésre. Mint varsói, a Habsburg-paradicsomon kívülről származom: az én városomban soha senki nem énekelt a *Gott erhalte*-t, a katonazenekarok sem a Radetzky-indulót játszották. Nincs bennem semmiféle nosztalgia a Legfőbb Hadúr iránt, s a késői császárpártiak szenvedései sem izgatnak különösebben. Az én Közép-Kelet-Európám tágasabb, mint az ő Közép-Európájuk, mert az felőleli (nem érzelmi, hanem tudományos okokból) az egykori Habsburg-tartományok mellett az egykori Lengyel-Litván Köztársaság, a Rzeczpospolita országait is. Třeštík professzor nem szereti csehonát, a szorgos polgárt. Bár némileg elnézőbben ítélem meg, én sem lelkesedem érte.

A baj csak az, hogy csehonában nincs semmi különlegesen ausztriai: a tizenkilencedik századi európai polgárság tipikus képviselője. Ha viszont az erős polgárság kialakulása a modern társadalmi struktúra jellemzője, akkor nehéz nem arra a némiképp paradox következtetésre jutni, hogy a Třeštík professzor által annyira nem kedvelt konzervatív, klerikális és – akárcsak a Hašek által kigúnyolt politikusok – mindig „a törvény keretei között” ténykedő csehon nem a cseh társadalom elmara-dottságának, hanem éppenséggel modernizációjának a gyümölcse. Lengyelországban, ahol erős nemesi kultúra létezett, s (Galícia kivételével) kevesebb lehetőség volt a legális tevékenységre, biztosan kevesebb csehon volt – Třeštík professzor, ahogy a szövegből kiderül, ennek ellenére mégsem tartja Lengyelországot követésre méltó példának. Ha a 19. században létezett volna önálló cseh állam, polgársága ugyanolyan konzervatív és klerikális lett volna, mint Ausztriáé. Vagy talán még erősebben, hiszen mégiscsak Bécsből fújta a szecesszió és a modernizmus friss szellője is.

A száz évvel ezelőtti Ausztria ugyanis – nekem úgy tűnik – inkább „népeinek” a nyugatosodását, mintsem a társadalmi előítéleteket és a kasztosodást segítő tényező volt. A szerző által lesajnált Csernovicban (amely mellesleg nem Galiciában volt) az egyetemen Josef Schumpeter adott elő közgazdaságtant. Ha a város egy másik országban fekszik, jobb tudóst talált volna nála?

Csak a részletes kutatások deríthetnek fényt arra, hogy milyen következményekkel járt a monarchiához tartozni, de abban legalábbis megegyezhetünk, hogy a sommás elítélés még korai.

Mi a tanulság mindebből? Talán csupán annyi, hogy a történész nem vethet el értelmet, az elemzést jól segítő fogalmakat pusztán amiatt, mert azokat valaki a politikai propagandában is használta. Akkor ugyanis búcsút kellene mondanunk a társadalmi osztály, a nemzet, a burzsoázia, a hagyomány, a család, a vallás fogalmainak is – majd utóbb kikapcsolni a számítógépet és sétálni menni, mert a tudományos kutatás értelmét vesztette.

Befejezésül még valami. Az említett himnusz azonban sora, amelyből a csehon fogalma született, lengyelül úgy hangzik: *Ludu pilnej pracy zbiory, Szorgos munkájú nép gyülekezete* – csehon galíciái megfelelőjét tehát valahogy úgy hívhatnák, hogy Ludupil, Szorgosnépfi. Ezt a filológiai-néprajzi felfedezést szánom csatánónak – jellemzését és csehonával való összehasonlítását egy más alkalomra hagyva.

FORDÍTOTTA BOJTÁR ENDRE

Az én Közép-Európám Baár Mónika

A régióvitával egyetemre kerülésem idején, tehát csak a kilencvenes évek elején kezdtem ismerkedni. Így aztán információimat nem a szamizdatos irodalmat habzsolva szereztem, hanem úgy, hogy például leporoltam, és a kosaramba helyeztem az Osiris könyvesboltban a leértékelt árú polcán unatkozó *Századvég* folyóirat „*Kell-e nekünk Közép-Európa?*” címet viselő különszámát. Abban találtam a következő megjegyzést is Vágvolgyi B. András tollából, melyet talán érdemes összevetni Dušan Třeštík hét évvel később kifejtett álláspontjával. „Most, 1989 januárjában, a Vencel-téren tüntető cseheket tartom a legközép-európaibb jelenségnek. Mellesleg amúgy is Csehország a legközép-európaibb jelenség, nemcsak földrajzi, de a történelem okán is, hiszen errefelé a csehek a legpolgárosultabb és legdemokratikusabb hagyományú nemzet... A közép-európai paradoxon: ahogy a hősiesség – mellyel Jan Palach tűzhalálának helyére vonultak hat napig, kitéve magukat a víz-ágyús, gumibotos terrornak – összefér Švejkkel, aki a közép-európai „normál állapot” jelképe, a csetlésbotlás, a slemiség, a kispolgári örömök szimbóluma.”

Érdekes, hogy Dušan Třeštík ugyanazon értékek, mítoszok alapján tartja hazáját Nyugat-Európához tartozónak, mint amelyek alapján Vágvolgyi Csehországot teszi meg a legközép-európaibb állammak. Mindkét elképzelés ideológiai töltete hordoz, hiszen azt bizonygatja, hogy a bárminek is nevezett régióba tartozó országok fejlettebbek, magasabbrendűek, stb.

a többinél: Nyugat-Európa fejlettebb Közép-Európánál, mert polgárosultabb és demokratikusabb, Közép-Európa fejlettebb Kelet-Európánál – s vajon miért? – mert polgárosultabb és demokratikusabb.

Az sem véletlen, hogy annak idején a Soros György által alapított egyetemet Közép-Európa Egyetemnek nevezték el, holott a diákok között számos burját, kazah, örmény, stb. nemzetiségű hallgató is található, akik még a legtágabban értelmezett Közép-Európába sem férnek bele. Az alapítók nyilván már az elnevezéssel is sugallni akarták, hogy az intézménynek semmi köze annak a mesterséges konstrukciónak a szellemiségéhez, amelyet egy évtizeddel ezelőtt még csak Ostblocknak tituláltak. Kétségtelen, hogy régiókat nem lehet olyan egynemű masszának felfogni, mint amelyet egy, a hatvanas években kiadott osztrák történelemkönyv térképén láttam: a Lajtától keletre eső területek nemes egyszerűséggel vörösrre voltak színezve, az országhatárok bejelölésével pedig ugyan minek is vesződtek volna...

Akét Európát elválasztó vonal, ismertebb nevén a vasfüggöny, leginkább persze elménkben létezett: a Németország egyesítése után kiadott új térképen örömmel véltem felfedezni, hogy Rostock és Lübeck hirtelen milyen közel kerültek egymáshoz: addig csak valahogy annyi volt a fejében, hogy az egyik Kelet-, a másik meg Nyugat-Németországban van, s a határok ugyebár távolságot teremtenek.

Igaz, a „bipoláris rendszer” nem az új idők fejleménye, csak hogy a középkorban még észak-dél ellentétként jelentkezett: dél jelképezvén a civilizációt, észak pedig a barbarizmust. Larry Wolf négy évvel ezelőtt megjelent könyvében (*Inventing Eastern Europe, The Map of Civilization the Mind of the Enlightenment*) azt a folyamatot mutatja be, ahogy ez az ellentét idővel a keleti-nyugati tengelyre tevődött át. Voltaire és Rousseau agyában már nem Észak-Európa furcsa lakói voltak a barbarizmus megtestesítői, hanem a civilizált népeknel kétségtelenül elmaradottabb, ámde érdekesebb-egzotikusabb kelet-európai népségek.

Amikor tehát arra a kérdésre keressük a választ, hogy Közép-Európához tartozik-e Csehország vagy Nyugat-Európához, netalántán valamilyen átmeneti kategóriába, akkor nem a térképen elfoglalt helyet firtatjuk, hanem sokkal inkább azt kérdezzük: civilizáltabb-e, mint a térség többi állama, s ha igen, mennyivel. A „jobbakk vagyunk, mint a szomszédaink” toposz a cseheknel – mint láttuk – legtöbbször a demokratikus és polgárosult viszonyok felemlegetését jelenti. A csehek előszeretettel és mellüket döngetve utalnak a két világháború közötti Csehszlovákiára, mint a térség mintaállamára. Márpedig jól tud-

ják ők is, hogy ugyan Masaryk Csehszlovákiája demokratikusabb volt a térség többi államánál, mégsem volt demokrácia. Az, hogy a nemzetiségek kizárása a politikai életből itt a választási körzetek ügyes átrendezésével valósult meg, csak abban a kontextusban nevezhető pozitívumnak, ha tudjuk: máshol erőszak bevetésével érték el ugyanezt.

A fenti kérdésre márcsak azért sem lehet válaszolni, mert Közép-Európa olyan fogalom, melybe adott esetben Svájc és Ukrajna is beletartozhat – jóllehet általában nem egyszerre mindkettő... Mindenkinek megvan a maga Közép-Európája. Van egy térképem, mely a *Slovenia on the Map of Europe* címet viseli. A Szlovén Köztársaság nincs rajta külön kinagyítva, avagy kiemelve, következésképp egy nagy papírlapon esett, alig észrevehető tintapacnihoz hasonlít. A nagy papírra azonban rákerültek Ázsia és Afrika egyes részei is, de csak annyira, hogy ezáltal az alig látható pacni – ha nem is Európa, de legalább – a térkép kelts közepére kerüljön.

Közép-Európát tehát mindenki saját érdekei és elképzelése szerint helyezi el a térképen és tölti meg tartalommal. Beletartozhat Csehország, meg nem is. Lehet belőle utópiát csinálni, és lehet negatív utópiát is. Talán egy nagy svédasztalhoz hasonlítható, ahonnan mindenki maga válogatja össze a számára vonzó fogásokat. Így fordulhat elő, hogy a kiválasztott tételeknek megfelelően egyeseknek Közép-Európa nem más, mint a lengyel abortusztiltvány, Auschwitz, a trón és az oltár szövetsége, örökös troublemakerek frusztrált gyülekezete, tömjénfüst és Csernovic. Mások az előbbi tételekből egyet sem választanak, hanem az asztal másik oldalát részesítik előnyben. Nekik esetleg a Cafe Central művészei, *A tulajdonosok nélküli ember*, a demokratikus ellenzék, stb. testesténé meg Közép-Európát. Mindenki másra helyezi a hangsúlyt, de Közép-Európa mégiscsak a svédasztal egésze, annak összes tételével együtt.

Tehát csak arra vállalkozhatom, hogy megpróbálom röviden jelezni: mi különbség van a Třeštík által összeválogatott tételek és a sajátjaim között. Třeštík Közép-Európát olyan periférikus területnek fogja fel, amelynek jelképe Csernovic, ellentétben a nosztalgia-kávéház tagjaival, akik számára inkább Bécs-Budapest szinonimája. Nomármost, ha Třeštík szerint Csernovic az „igazi” Közép-Európa, akkor Bécs és Budapest vajon hová tartozik? Feltételezem, hogy inkább Nyugat-Európa része. akkor tehát Prága olyan Nyugat-Európához szeretne tartozni, ahová Bécs és Budapest is? Amennyiben viszont Bécs, Budapest és Csernovic egy kalap alá vehetők, inkább sorolnám Prágát is ugyanezen kalap alá, mint egy teljesen különböző kategóriába,

melyben mondjuk még London és Párizs is található. Fantasztikusnak tartom egyébként, ahogy Třešťk Csehország közép-európai és nyugat-európai jellegét elkülöníti: sorsa inkább közép-európai, arról ugye nem tehet, gazdasági és szellemi ereje viszont a Nyugathoz áll közelebb. Třešťk Közép-Európája nemcsak vadnacionalista adott esetben, de vadkatolikus is. Az én Közép-Európámra viszont a vallási sokszínűség jellemző, tehát nemcsak a tömjénfűst, hanem a puritán, fehérre meszelt templomfalak, és a zsinagógákban szombatot ünnepelni gyűlők is beletartoznak.

Maciej Janowski azt írja, hogy az általa Közép-Kelet-Európának nevezett kategória (legyen bár helyénvaló avagy sem) alkalmas arra, hogy a történettudomány kitörhessen a nemzetállamok kutatásának bűvköréből. Tökéletesen egyetértek vele. Egyben úgy gondolom, hogy a közép-(kelet-)európai identitás segítséget nyújt ahhoz, hogy az ember hovatartozását valahol a 'hazám a nagyvilág' és a 'nagyvilágon e kívül nincsen számomra hely' között határozhassa meg.

thélème

1998/tavaszi

Szentkuthy Miklós: *Íme Tarquinius*

Tanulmányok Szentkuthy Miklósról:

Balogh Endre: *Adalékok Szentkuthy Miklós stílusáról*

H. Nagy Péter: *Az egyetlen metafora felé*

Papp Tibor: *Pillangózás a Prae körül*

Rugási Gyula: *Orpheusz, Eurüdiké, Hermész*

Tompa Mária: *Késleltetés a mítoszteremtésben*

Tóth Dezső Iván: *Lila orchideák*

Balogh Endre: *Emma-novella*

THELEMITÁK KERTJE:

Bánki Éva, Györei Zsolt és Pintér Dániel versei

Dr Kovács István: *A pörkölt*

Nyaklóth Szilveszter: *A spanyol lépcső*

Papp Tibor: *Két logo-mandala*

Egy készülő regényből: Zilahy Péter:

Az utolsó ablaksziráf – öt éven felülieknek

Filó Vera és Teofilus képregényei

MÉZESMADZAG

Teofilus: *A teatrózis rejtelve*

Utazások egy katasztrófa körül

DALOS GYÖRGY

Évek óta, ha nem is kirekesztőleg, de mindenképpen rendszeres olvasmányaim közé tartozik a „*Städteverbindungen*” (Városközi összeköttetések) című kézikönyv, amelyet valamennyi német főpályaudvaron ingyen lehet beszerezni. Valójában nem egyetlen könyvről, hanem egész könyvtárról van szó, hiszen az 1150 oldalas „*Städteverbindungen Deutschland*”-on kívül még százharminc német város rendelkezik azonos kivitelű, bár kisebb terjedelmű – két-háromszáz oldalas – menetrenddel, valamint az adott város és egy-egy célállomás (pl. Jéna-München, Jéna-Aachen vagy Jéna-Hamburg) viszonyait tartalmazó szórólapszerű kivonatokkal. Szolgálati vagy magáncélú útjaimhoz leggyakrabban a berlini és majna-frankfurti kiadványt használom. Fölöttébb praktikus olvasmányok.

Tegyük fel például, hogy kedd délután négy óra körül a német fővárostól 784 kilométerre elterülő Offenburgban van megbeszélésem. Előveszem a „*Städteverbindungen*”-t és fellapozom benne a Berlin-Offenburg-összeköttetéseket. Az „*Érkezés*” rovatban megcélzom a legalkalmasabbnak tűnő „15.11”-es időpontot és a hozzárendelt indulást. Eszerint reggel 8.13-kor kell beszállnom a Bahnhof Zoo-nál az Intercity Express-be (ICE), ám ennek a humánus időpontnak két átszállás az ára: tíz óra körül érek Hannoverbe, onnan negyven perccel később egy másik ICE röptet maximális, 280 km/óra sebességgel Darmstadtba, ahol is 13. 25-kor átszállok az alacsonyabb rendfokozatú Interregio-ra (IR) s azzal jutok el a Offenburgba. A megbeszélés előreláthatólag délután öt óráig fog tartani s ennek tudatában a visszaut is tervezhető. Hajszolt menedzser lévén minél hamarabb szeretnék hazajutni, mondjuk 0,07-kor. Ehhez 17. 25.-kor kell indulnom az Intercity-vel (IC-maximális sebesség 200 km/óra), amely Mannheimig visz, s onnan ismét az ICE-vel robogok tovább a Zoo-ig. A pályaudvaron az S-Bahn-ra, onnan villamosra, s ha minden jól megy, hajnali egy óra tájban saját paplanos ágyikómba zuhanhatok.

Megvallom, a „*Städteverbindungen*”-t bizonyos esztétikai élvezettel lapozgatom, képzelt utazásokra is

igénybe veszem. Tetszik nekem a transzparens, jól működő hálózat, vasúti közlekedés hierarchiája, amely nemcsak sebesség, hanem ellátottság szerint is tagozódik. A királyi rangú ICE-vonatokon videóműsorok, konferenciatermek, telefon- és fax-készülékek, laptop-konnektorok, valamint éttermek, büfék, minibárok állnak a fizetőképes közönség rendelkezésére, de még a hercegi IC-én és a grófi IR-en is lehet telefonálni és táplálkozni s csupán az alacsonyabb kategóriájú D-Zug, a Regionalexpress és a Regional-Bahn emlékeztet valamelyest a vicinálisok, sebesvonatok és közös őstük, a gőzvasút puritán korszakára. Május 24-én vasárnap este, nyolc óra körül Jénában kellett előadást tartanom. Ezen a napon lépett életbe az új menetrend, de már két héttel korábban kapni lehetett a „*Städteverbindungen*” aktualizált változatát. Eszerint a kiszemelt IC-járat 15.32-kor indult és 18.44-kor érkezett volna meg a thüringiai városba, ami eszményi időpontnak mondható.

Csakhogy a Bahnhof Zoo előcsarnokában hatalmas embertömeg szorongott, az elektronikus menetrendtábláról csak néhány délelőtti és helyi vonat indulási adatait lehetett leolvasni. A hangosbemondón időről-időre közölték, hogy technikai okokból Hamburg felől több járat jelentős késéssel érkezik, s a továbbindulás időpontját szóban fogják az utasok értesítésére adni. A vágányokhoz vezető feljárókat rendőrök és vasutasok állták el, s ugyanők nyugtatgatták a tucatnyi irányba igyekvő tanácstalan embereket. A kép, ahogyan bőrdöngön és útitáskákon ülve, vagy a feljáró körül mintegy rajtállásban várták a következő vonat érkezését, kicsit a hatvanas-hetvenes évek szovjet pályaudvarait idézte fel bennem. Éppen csak végigfutott agyamon e párhuzamon, amikor a hangosbemondó tiszta oroszújjal harsant fel: „Vnyimanyije! Vnyimanyije!” – azt hiszem, utoljára 1945-ben történt ilyesmi Nyugat-Berlin kellős közepén. Egy bizonyos Vlagyimir Ivanovot értesítettek az örömteli hírről, amely szerint kisfia megkerült, és átvehető a vasúti rendőrszobában. Néhány perccel később kérés hangzott el: ha a várakozók között orvos

vagy orvostanhallgató lenne, azonnal jelentkeztek a hármás vágány feljártánál.

Szerencsémre egy óra múlva feljutottam az időközben megérkezett IC-re, amelyet még reggel indítottak el Hamburgból, és bár az út felét állva kellett megtennem, nyolc óra előtt két perccel szerencsésen megérkeztem Jénába és megtarthattam az előadást. A késések okáról a másnap reggeli lapokból értesültem. Eszerint többszöri kipróbálás dacára összeomlott az új menetrend számítógépes programja, hatalmas káoszba döntve a vasúti közlekedést, főleg az ország nyugati és keleti része között.

1990-ben Willy Brandt azzal a nevezetes mondatl nyugtatta meg a német egységben kétkedőket, amely szerint „aminek össze kell nőni, az össze fog nőni”. A vasút szempontjából ez az ígéret azt jelentette, hogy előbb-utóbb egységesülni fog a történelem viszontagságai által kettészakított, szigorúan őrzött államhatárral feldúsított közlekedési hálózat, s annak két hordozója: a nyugati Bundesbahn és a keleti Reichsbahn. (Ez utóbbi képviselte, legalábbis nevében, a német folytonosságot a maga százéves kihívó pontosságával, amelyet az emigráns Lenin annak idején annyira megcsodált, hogy egyenesen a majdani szocialista állam működési mintáját látta benne. Hát nem úgy lett.) Az egységes Deutsche Bahn-nak az új menetrend életbelépekor két berlini főpályaudvara van: a nyugati Zoo és a keleti Ostbahnhof. Az Ostbahnhof a grandiózus átépítések következtében hosszú időn át fogadésképtelen volt, s feladata jórészt a kívülből eső és műszakilag gyengébb lichtenbergi pályaudvarra hárult át. Kisegítő állomásként Nyugaton a wannsee-i, keleten pedig a schönefeldi jöhetett szóba. Mindezek a pályaudvarok egy vonalon helyezkednek el, ugyanazon, amelyen az S-Bahn, a városi magasvasút két vágánya. Az építkezések és a növekvő járatűrűség hatalmas terheket ró a német vasúti hálózatra.

Gyors világban élünk: a június 2-án, délelőtt tizenegy órakor bekövetkezett eschede-i katasztrófa hírért szinte közvetlenül a történetek után a berlini Magyar Ház internet-képernyőjén olvashattam. Attól kezdve percenként jöttek az új információk, amelyekben mind a feltehető okok, mind pedig az áldozatok száma szüntelenül változott. Dél felé már tudni lehetett, hogy a Wilhelm Röntgen mozdonya kisiklott, majd elszakadt a szerelvény többi részétől, az pedig kétszázhatvan kilométeres sebességgel nekiütődött egy közúti hídnak, amely egyszerűen beomlott. Az ütközéstől négy vasúti kocsi harmonikaszerűen egymásba nyomódott. Kezdetben azt hitték, hogy a kisiklást közvetlenül a hídról lezu-

hanó gépkocsi idézte elő, s csak később derült ki, hogy ez a jármű már a híddal együtt zuhant a mélybe. Az áldozatok számát a dolog természeténél fogva nem lehetett úgy megállapítani, ahogyan a repülőgép-szerencsétlenségek esetében szokták: a vasútnak nincs utaslistája. Csak június végére vált bizonyossá, hogy összesen százan haltak meg, és mintegy kétszer annyian szenvedtek súlyosabb vagy könnyebb sérüléseket. A tényleges kiváltó okot, a mozdony egyik kerékabroncsának törését is ekkor rögzítette a vizsgálóbizottság hivatalos közleménye.

Azon a héten és az azt követően meglehetősen zsúfolt úti programom volt. Csütörtökön Budapestre repültem a könyvhét megnyitójára, onnan Bécsig vonattal, Bécsből pedig repülővel Frankfurtba utaztam. Frankfurtban csatlakozott hozzám barátom, aki Berlinből jött. Autón vittek bennünket a Heidelberg mellett lévő St. Leon Rot nevű községbe, az ottani irodalmi és zenei fesztiválra hívtak meg bennünket. Szombaton – szabad időnk lévén – Fuldába és Frankfurtba készültünk ismerősökkel találkozni. Végül hétfőn a mannheimi pályaudvaron váltak el útjaink: ő Essen érintésével Berlinbe indult vissza, én pedig Bécsbe, egy előadásra. Bécsből szerdán vonatoztam vissza Budapestre, majd onnan csütörtökön a Malév-géppel Berlinbe.

Így visszaolvassa, elég borzongatónak találom az úti programomat. 1978-ban egy év alatt róttam le – ha ugyan! – ennyi kilométert, márpedig ez a június eleji utazás nem az első és nem is a második idei kiruccanásom. Persze 1978-ban központilag gondoskodtak arról, hogy mozgásigényem bizonyos határok között maradjon. Akkor ez engem mélységesen elkésértett, mert szabadságom hiányára emlékeztetett. Most azonban, a szabadság birtokában azon tűnődöm, jól élek-e vele, okvetlenül kellene-e nekem ezek a kontinensnyi távolságok, s főleg, létszükségletem-e az ICE-sebesség?

Filozófiai értelemben minden tömegbaleset véletlen, az áldozatok szemszögéből vaksors. Csakhogy az idő a véletlenek kezére dolgozik. Annak a német üzletembernek, aki évente kétszázszor repül, statisztikailag nagyobb esélye van a lezuhanásra, mint mondjuk annak az igazhitű muzulmánknak, aki nyugdíjas korára takarította meg élete első repülőjegyét, hogy legalább egyszer elzarándokolhasson Mekkába. A kockázatnak csak egyik, talán nem is legfontosabb eleme a technika, a másik a technikát kezelő ember: a pilóta, a mozdonyvezető, a sofőr és nem utolsósorban a kerékabroncsot vizsgáló, vagy e vizsgálatot éppenséggel elmulasztó szakértő. S tegyük hozzá: minél bonyolultabb és hatéko-

nyabb egy rendszer, annál sérülékenyebb, pillanatnyi meghibásodása annál nagyobb galibát okoz. (És ilyen rendszer, persze, maga a modern társadalom is.)

Frankfurt, főpályaudvar, szombat délután. Az elektronikus jelzőtáblán a menetrendszerű ICE-k mellett sorra a „kiesik” szó olvasható. Az eschede-i katasztrófa, akárcsak az egy-hétvel korábbi, vérelnküli kompjútercsőd közlekedésileg két részre osztotta Németországot, ezúttal észak-déli tengely mentén: a baleset színhelyét, ahol még most is több százan kutatnak halottak és – hamar apadó reménnyel – élő sebesültek után, minden rendű és rangú szerelvényívben kikerüli. A német újraegyesítés kerekében gördülő emlékművét egyelőre IC-vel és IR-ekkel igyekeznek pótolni. A szokásos sűrűséget azonban nem garantálhatják. Az utasok a lassúságukban megbízhatóbb, alacsonyabb szintű kocsikban zsúfolódnak össze.

A rekkenő hőségben a Deutsche Bahn alkalmazottai hideg ásványvízzel kínálják a várakozókat, s a vágányok elején asztalokon elhelyezett számítógépekről olvassák le a percről-percre változó menetidőket. Először a pénztárak mögött ülő hölgyek fehér egyenlő pillantom meg a gyászszalagot. Később a három méter magasból sugárzó képernyőn jelenik meg a felirat: „Gyászoljuk Eschede áldozatait és részvétünket fejezzük ki a hozzátartozók és a sebesültek iránt”. Ez a kommuniké időről-időre helyet ad egy másik, gyakorlatiasabb közlésnek, amelyben a vasút elnézést kér az utazóktól az esetleges késésért és egyéb kényelmetlenségért.

Az emberek higgadtan és figyelmesen mérlegelik indulási esélyeiket, s a tömött vonatokon alig hallani ingerült szót. Valami komolyság, majdhogynem áhítat-féle ül az arcokon és talán nem csak én képelem, hogy a vonatból kiszállva az utasok olyasfajta megkönnyebbülést éreznek, mint a potenciálisan terroristák fenyegette légvonalakon a landoláskor. A bulvárlapnak nyilatkozó pszichológus szerint semmiféle tömegszerencsétlenség nem tántorítja el az embereket az adott közlekedési eszköz használatától. Ebből a szempontból, teszi hozzá, az ICE sem kivétel, s ha a pozdójává tört példány helyett vadonatújat helyeznek üzembe, az bízást viselheti a Wilhelm Röntgen nevet – a társadalmi sokk egy hónap alatt elmúlik. Nem tudom, igaz-e ez az állítás az utazók esetében, ám a sajtóra nézve feltétlenül az.

„Der Todeszug” – a halálvonat – rikolt a *Bild-Zeitung* hatalmas szalagcíme, a következő hétfőn pedig a hamburgi *Spiegel* és a müncheni *Focus* hozza a szétesett szerelvényről készült észbontóan színes címlapfotókat. Interjúk készülnek sebesültekkel, gyászoló hozzátartozókkal, a vonatot lekéső szerencsésekkkel, mentőkkel, vasútmérnökökkel, politikusokkal. Az archívumokból, vagy talán már az Internetről, azonnal lekérlik a háború óta végbement vasúti szerencsétlenségek adatait – min-

dez gyorsan, egzakt módon történik, mintha a hírközvetítő orgánumok már régen készültek volna e végzetes kollízióra.

Az elektronikus média még fürgébb: ezúttal a háborúk helyszíni közvetítésére specializálódott CNN-t is megelőzve a BBC készíti az első eschede-i riportot, miközben az újságírók hada még csak útban van az eleddig szinte teljesen ismeretlen alsó-szászországi városka felé, próbára téve annak gyöngye szállodai infrastruktúráját és baljós hírbe keveredett lakóinak türelmét. Ám a téma nem tart örökké, cserélődnek a szalagcímek és a képernyők feliratait, hamarosan kezdetét veszi a párizsi labdarúgó világbajnokság, amelyet – újabb tiszavirág-életű szenzáció forrásaként – egyelőre veszélyeztetni látszik a francia légiközlekedési sztrájk.

Az eschede-i tragédia két ponton szólt bele hétköznapjaimba. A történetek után egy órával telefonon kerestek a Deutsche Welle magyar adásától. Az ismerős újságíró szemmel látható zavarban kérdezte, nem adnék-e neki gyorsinterjút a 99-es frankfurti könyvvásár magyar előkészületeiről. Az esti magazinműsorban eredetileg hannoveri magyar orvost szólaltatott volna meg, az illető azonban e pillanatban épp az ICE roncsai körül nyújt elsősegélyt. Helyette kellene beugranom. Már kapcsolták is a stúdiót, s némileg hevenyészett válaszaim közben kicsit büszkén gondoltam arra, hogy életemben először olyasvalakit pótolok, aki nélkülözhetetlen.

Eschede másik érintése kínosabb volt. Mint már utaltam rá, kedd délelőtt Bécsben készültem előadást tartani Magyarország várható európai integrációjának témaköréből. A szöveget előre megírtam, s minthogy nem vagyok tudós, anekdotákkal és képekkel próbáltam érzékletessé tenni előadásom tárgyát. Zárópoén gyanánt emlékeztettem arra a nálunk 1988/89-ben népszerűvé vált jelszóra, amely szerint hazánknak mihamarabb fel kell ugrania az európai vonatra. Ezt a metaforát azután becsületesen ki is bontottam, mégpedig abban az irányban, hogy a mienkhez hasonló helyzetű országnak nem szabad akármilyen vonattípus elfogadnia, hanem csakis és kizárólag a bámulatos ICE-re tarthat igényt, mert a lassabb közlekedési eszközöket a gyorsabbak hamar leahagyják, s akkor pechünkre, ki tudja meddig, a nyílt pályán fogunk vesztegelni. Azt hiszem, a legkorszerűbb német vasút kínálta valamennyi hasonlat-lehetőséget kimerítettem. Helyesírási hibákat keresgéltem a kéziratban, amikor hirtelen rádöbbsentem, hogy Eschede után ezzel a szöveggel nem léphetek publikum elé. Bécsbe érkezve lóhalálában dolgoztam át a befejező részt,

miután ollóval levágtam és útitáskám mélyébe süllyesztettem a metaforát kibontó bekezdéseket. Eredeti gondolatmenetem száraz politikai fejtegetésbe torkollott, amelyből a képszerűség és a szemléletesség leghalványabb nyomát is kiirtottam

Utólag azzal vigasztalom magam, hogy ez az európai vonat, mint jelkép már kitalálásakor is zavaros és

kétes értékű volt, részéről történt továbbfejlesztése pedig alighanem stilisztikai rövidzárlatnak minősíthető. Arra ugyanis, hogy mit jelent Eschede abban az esetben, ha az ICE-t elfogadjuk Európa metaforájaként, gondolni sem merek.

2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap

LEGYEN ELŐFIZETŐNK! KETTŐT FIZET, HÁRMAT KAP!
KÉRJEN INGYENES MUTATVÁNSZÁMOT!

Nyájas Olvasó!

Engedje meg, hogy a figyelmébe ajánljuk új előfizetési konstrukciónkat, melynek lényege egy egészen rendkívüli kedvezmény.

Előfizetőink mostantól fogva *minden harmadik lapszámhoz* ingyenesen jutnak hozzá.

Aki tehát félévre fizet elő, négyért fizet, de hatot kap.

Aki egész évre, az nyolc lapszám árértékért megkapja mind a tizenkettőt.

A különleges árengedmény mind egyéni, mind közületi előfizetőinket megilleti. Szeretnénk, ha Ön is előfizetne, szeretnénk, ha másoknak is fölhívna figyelmét lapunkra.

(Bizony még iskolai könyvtárak is akadnak, amelyek nem járatják a 2000-t.)

Akár személy szerint Önnek, akár bármely, Ön által megjelölendő címre készséggel küldünk ingyenes mutatványszámot.

Megrendelőlap

Megrendelem egy évre / fél évre (az óhajtott rész aláhúzendő) a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lapot példányban.

Kérem az alábbi címre kézbesíteni:

.....
(Az előfizető személy vagy intézmény neve)

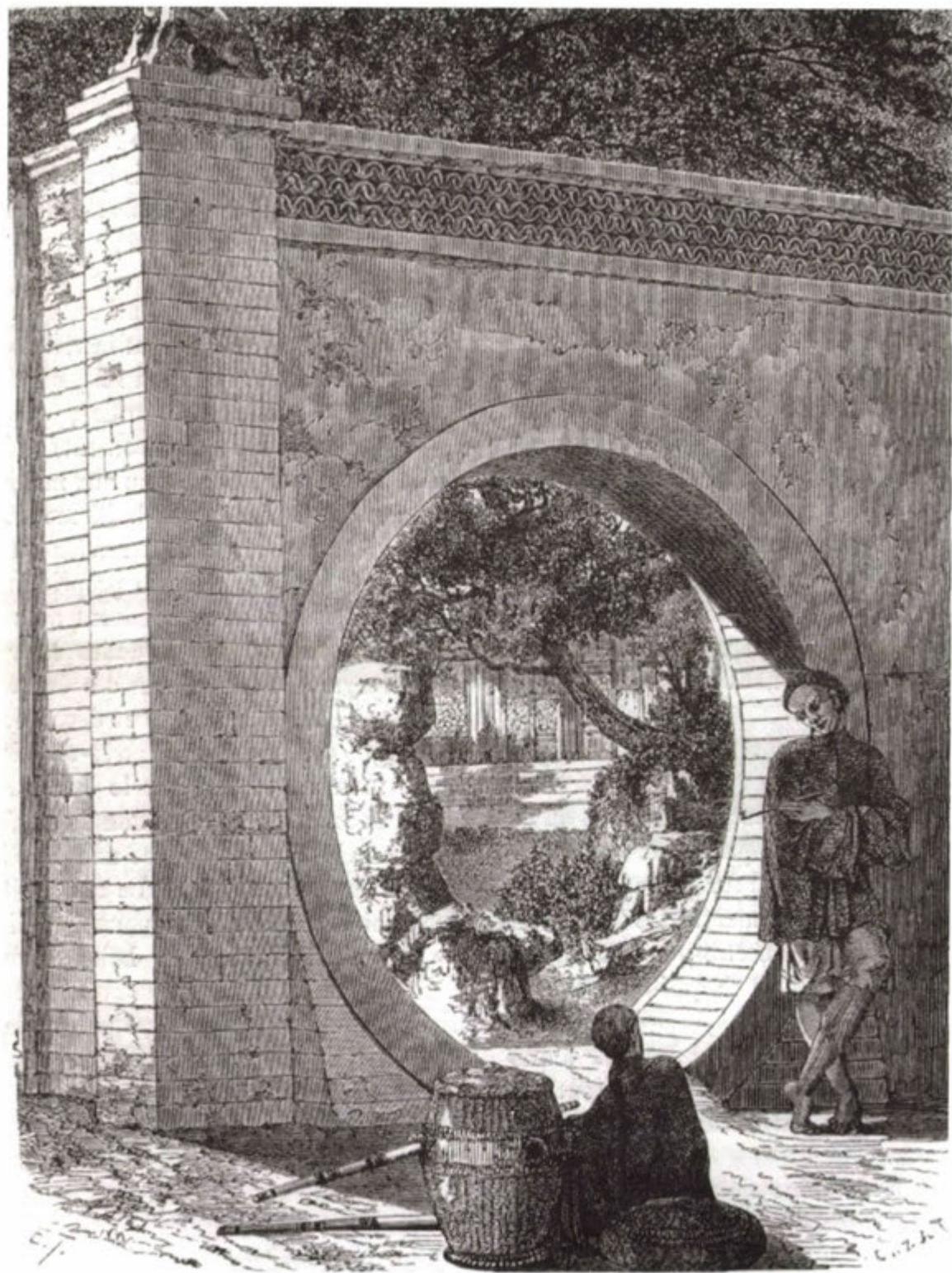
.....
(Az előfizető személy vagy intézmény pontos címe)

Tudomásul veszem, hogy az előfizetés díja egy évre (1788.- helyett) csupán 1192.- Ft,
fél évre pedig (894.- helyett) csupán 596.- Ft.

A megrendelőlapot a következő címre kérjük küldeni vagy faxolni:

A 2000 szerkesztősége, 1011 Budapest, Bem rakpart 6., vagy telefaxon: (1)201-0880.

Magánszemélyeknek csekket, intézményeknek számlát küldünk.

*„Születés és halál ellen nincs orvosság, hacsak az
nem, hogy a közbeeső időt kellemesen éljük le.”*

(Santayana)

EZT GARANTÁLJA ÖNNEK A

HUNGÁRIA BIZTOSÍTÓ RT.

A NÉMETORSZÁGI SZÉKHELYŰ

ALLIANZ CSOPORT TAGJA

MAGYARORSZÁG

PIACVEZETŐ BIZTOSÍTÓTÁRSASÁGA

NYUGALOM ÉLETBIZTOSÍTÁSA

Élethosszig tart – Díjfizetési tartama választható –
Adócsökkentő – Értékálló

Képviselőnk segít kiszámolni Önnek a megfelelő megoldást.

Kérdéseire szívesen válaszolunk

a Hungária Biztosító Rt. irodáiban.

További információkért keresse a Hungária Biztosító Rt.

internet-honlapját

(www.hbrt.hu) és a teletext 811. oldalát.